ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЦИЋ.

КЊИГА 155.

1888. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА.

1888.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 155.

1888. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА.

1888.

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Стара и нова психологија. Од проф. Васе Вујића. (Свршетак.) 1

II. Суђаје (Суђепице.) Драмолет у два чина, по народном веровању написао Љубинко 27

III. Говори у свечаним седницама књижевног одељења „Матице Српске“:

У спомен дру Ђорђу Натошевићу о св. Сави 1888. г. говорио Аркадије Варађанин . . . 49

IV. Хамлет, краљевић дански. Написао Вилем Шекспир, с енглеског превео др. Лаза Костић. (Наставак.) . 78

V. Грађа за ђеографију Црне Горе. Написао Живко Драговић. (Наставак.) 99

VI. Књижевност:

Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosnien. Von Bruno Walter. Оцена М. Петровића 110

VII. Гласник из српског и словенског света:

Преглед повеснице словенских књижевности . 122

I. Словени у опште 123

II. Књижевност појединих Словена: 1. Књижевност у Руса 132

СТАРА И НОВА ПСИХОЛОГИЈА.

ОД ПРОФ. ВАСЕ ВУЈИЋА.

(Наставак.)

Неки од писаца, које смо већ наводили за то, говорећи о карактерима старе и нове психологије, означавају, осим споменутих унутрашњих особина предмета и метода, као даљу разлику међу њима такођер спољашњи облик излагања, језик и стил, што никако нису истоветни у једној и у другој. Заиста, то се види на први поглед, чим нас когод упозори на њих, начини казивања у позитивној и метафизичкој психологији одликују се, и то код прве, простотом, тачношћу и, да кажемо, прозаичношћу фраза и реченица; а у последњој ове су већином китњасте, неодређена смисла и у опште поетичније. Па овај са духовита израза литерарни значај, који је подобро својствен још многим од осталих по њиховој сложености заосталих духовних наука, имале су у не тако давно минуло време и још по која објективна наука о материји, као и сва субјективна спиритуалистичка философија. У том стању за њих се ћутуре може рећи оно, што вели Рибо за психологију, која ће се у најкраћем року јамачно са свим преживити. »Аутори јој бивају романџије или појете засебне врсте, који траже апстрактно на место конкретнога, који растварају на место да стварају: и психологија постаје род литературне критике врло дубоке, врло смишљене, и ништа више«.*) — Но да би ову тачку слично као предходне достојно оценили, ми ћемо најпре одељено и нешто опширније преставити исто песничко-књижевно разлагање

*) La psychologie allemande contemporaine, p. V.

сваковрсних истина паралелно са начином излагања прозаично-научним; а по том ћемо покушати да покажемо узрочну свезу ове треће особине са првом и другом, не би ли тако узајамном светлошћу обасјане све нами боље упале у очи и биле појмљиве у вишем, т. ј. научном смислу ове речи.

Гледећи у језику и речима знаке за представљање наше унутрашњости, и поступајући један корак даље у посматрањима, која смо учинили о томе у једној прећашњој прилици на овом истом месту (Летопис од 1881. књ. 125 стр. 15.), у свези такођер са горе изложеном теоријом мицања и осећања, дај пре свега да са свим у кратко нацртамо ту унутрашњост. шта интроспективно дознајемо о њеним саставним деловима, те да видимо, каква нужна заједница постоји међу њима, нашим духовним променама и оним особеним телесним покретима, које називамо говором, нарочито писаним говором.

Дух се састоји из осећаја и односаја међу осећајима. Осећаје разликујемо оне, који постају дубоко у унутрашњости нашега тела, емоције,*) и оне, који постају на његовој спољашњој страни, сензације, све или са свим на површини, или ниже под кожом — вид, слух, додир, кус, мирис, односно осећаји органа за варење и за дисање. Све осећаје, који трају упоредно дуже времена примећавамо ми као самосталне и једне од других потпуно различне. Но и прелази од осећаја осећају, чуство промене, које имамо док смо на путу, ма како кратком, између два стања свести, показују се нашем духу ипак као нешто друкчије од сензација и емоција, и сачињавају засебну групу, осећаје односаја: сличности и и различности, коегзистенције и секвенције и др. — Даље, од свију врста осећаја имају, сувише, слабе им стране, за које знамо и поштo престану радити на наше живце објективни утицаји, који производе јаке, стварне нам осећаје. Таке су њихове односне идеје, преставе свију чула и чустава, оно што смо кадри да се сећамо н. пр. белоће

*) Н. пр. љубав, мржња, гњев, страх, — једном речи: страсти и чуства естетична, морално и т. д.

или ма какве боје, тврдоће и мекоће, разних гласова, сласти или горчине, како нешто мирише или смрди, шта је тешко и шта лако, како нам је кад узмемо у себе ову или ону храну, течност и гас — и онда кад не гледамо, не дирамо, не слушамо, не једемо, не дишемо, не дижемо и т. д. Слично, поред јачих бивамо ми свесни и слабијих сличности и осталих односаја. Осим дакле правих сензација и емоција с једне стране, и с друге стране осим њихових односаја, улазе напоредо с њима, као оделита стања у састав духа и њихове сепке, идеје.

Друга особина, која при свој квалитативној и квантитативној разлици оба споменута рода осећаја, стварних и идеалних, свима заједнички припада, јесте то, да су нам без изузетка сви у већој или мањој мери пријатни или непријатни, те као такови у великом ступњу производе у нама милину или бол, а у најмањем ступњу, макар да се кадшто чине равнодушни, ипак сваки осећај или чуство, ако се добро задубимо у њ, моћи ћемо оценити као угодно или неугодно. Кад смо пред гомилом лепих ствари, нама је пријатно не само гледати их (права сензација), него нам је још пријатније, ако су наше, то што су наше (права емоција). А ако међу њима има што за јело, нама је пријатно и кад помислимо како је то слатко (идеална сензација); или ако нису наше, ми осећамо пријатност и од помисли, како би нам било, да су наше (идеална емоција). Па ни осећаји од односаја између два стања свести, једнака или неједнака, стварна или идеална, нису нам такођер нипошто равнодушни Долазило то од живчаног потреса у сензорним и моторним средиштима, који се обично на дуже и на даље разлива и проузрокује паше покрете и осећаје; или од потреса у самим живчаним кончићима, који спајају ова средишта и представљају објективну страну оног субјективног стања, које називамо односајем: свакојако чуство сличности и различности међу посматраним предметима, радњама и њиховим идејама нама су, макар и у мањој мери, већим делом исто пријатни или непријатни, као и други свакидашњи односаји коегзистен-

*

ције и секвенције. У ову врсту пријатних и непријатних осећаја спадају мало не сва естетичка, морална и интелектуална чуства. Јер оно, што производи у нама уживање, односно одвратност естетичку, то су звуци, црте, боје и разни покрети узети или појединце, или у својим распоредима, дакле од чести сензације и емоције, стварне и мислене, а од чести њихови односаји. Морално пак угодне или неугодне нама су радње, које људи предузимају на према својим ближњим. Најпосле радост, коју има један научењак кад реши какав задатак, и мука, коју подноси, ако му рад не иде од руке, нису ништа друго, него осећаји од одношаја: сличности и различности, коегзистенције и секвенције, с којима он већином има посла и које вазда тражи. И ако дакле иначе много слабије него сензације и, које су од њих постале, емоције и њихове идеје, ми све једно, лепо или ружно, осећамо у себи праве и идеалне одношаје.

У допуну овом кратком нацрту ваља приметити, да од две групе духовних појава, прва група, осећаји спољашњи и унутрашњи, стварни и мислени, кад смо у њој обузети овим субјективним стањима по себи као таковима, носи укупно име чуства; а друга група, у којој смо обузети одношајима и то не само међу разним осећајима и идејама, сваким за себе, него и мешовито међу разним осећајима и разним идејама, или опет међу истим идејама, — назива се у опште умом, мишљу, знањем — у колико је обоје одељено могуће. Јер слабо има чуства са свим без знања. и знања са свим без чуства, почем ми већином знамо шта осећамо, и осећамо шта знамо. Ако би кадшто и могло бити, да нас обузме неко чуство чисто и непомешано са неким другим чуством, т. ј. с одношајем према њему, но у том случају нама се не може на ино, а да тако чуство не поредимо са његовом идејом т. ј. са њим истим, како смо га имали у прећашње време, или, ако је идеја од чуства са још ранијом његовом идејом. У овом је »јединица знања«. Слично и кад умујемо. Посматрајући одношаје, ми писмо кадри чинити се невешти оним стањима, међу којима

постоји дотични односпај. Ипак, при свим додирним тачкама им на крајевима, чуство и мисао дубоко се разликују у средини како по схваћању у обичном животу, тако и по вишем схваћању у књижевности и науци.

А сада, што је за нас у овај мах од особитог значаја, дај да у кратко још јенан пут наведемо, како се речене пријатности и непријатности показују не субјективно у души, него објективно на телу. У опште, ми смо напоменули у горе наведеном примеру за научни метод, како су узбуђења живаца и од њих зависни осећаји стално и саразмерно праћени од узбуђења мишића, т. ј. од покрета делова и читавог нашег тела, с поља и изнутра. У колико су осећаји јачи, у толико нам и мишиће веће узнемирују; мање мишиће пак покрећу слабији осећаји. А под мишићима разумевамо, у најпространијем смислу узевши, осим обичног меса, и месо од дробова, крвне цеви и цеви алиментарног канала. Ово је главно правило. Што се пак особено тиче оних особито честих и лаких покрета мускула грудног коша, душника и уста, услед којих се не само види него и чује, да нешто осећамо, и шта осећамо: да ли угодно или неугодно, да ли у већем, мањем или најмањем ступњу, то, основано на општем начелу, бива опет по извесним законима и по извесним знаковима. које, увецбавши на себи самима, ми сваки час одостоверавамо на себи равнима. Ухвативши за своју особу асоцијацијом извесних осећаја и извесних покрета спољашњих мишића нашега тела у опште и гласовнога апарата (разних звукова) на посе у небројеним случајевима живота и који много не варају, природну свезу међу обојима; ми по томе и код свију виших створова, по превасходству људи, од сличних покрета закључујемо на сличне осећаје, и по до века непотпуној разлучивости знања и осећања, способни смо да такођер и сами у великој мери искусимо оно, што је узрок покрета код других. Не упуштајући се дакле ни у какав опис ових последњих (покрета) и држећи се само оне прве генерализације, ми ћемо њеном помоћу ипак бити у стању да протумачимо што је год битно у

свима вокалним појавима, који се ма на какав начин тичу, а нарочито оне, који потичу од човека и већине кичмењака. Тако ако уочимо така његова својства, као што су јачина, јасност, звонкост гласа, па не стоји ли по сведоџби свакидашњег искуства то, да се њима у у свако доба означава и већа количина осећаја и већа напрегнутост мишића, што глас производе? Још више. У инструменталној музици, која се другостепено развила из вокалне, као првобитне, и обе имају тај задатак, да нас доведу у боље душевно расположење, од увек се, макар несвесно, такођер води рачун о овим истинама, као што се права теорија свирке свесно само на њима подиже.*) Најпосле како се, осим изнашања у видним и чујним знацима осећаји као такови преносе с једног индивидуума на друге, у чијем се домашају показују, такођер је довољно познато. Не само они, који несвесно и по невољи, него још боље они, који свесно и хотимице уму живо да изразе своју унутрашњост, било у покретима свога тела и грла (или свакога по набашка — пантомимичари и певачи, или оба заједно — декламатори и глумци), било у покретима измамљеним из извесних мртвих тела и атмосферског ваздуха — музичари; сви таки кадри су, да према реченоме о асоцијацији мицања и осећања пробуде у гледалаца и у слушалаца таман она чуства, која се у њима самима измењују у она пар, кад развијају своју вештину.

Овде настаје двоструко питање: а да како се означавају она душевна стања, у главном мисли, која нису тако јака, да приметно поремете равнотежу спољашњих мишића, или ако јесу, али смо од њихова израза растављени толиким простором или временом или обојим, да ни пошто не могу учинити непосредна утиска на наше чулне органе, као што бива и с најјачим осећајима? Како у таким случајевима дознајемо за мисли и осећаје, наше и туђе? Рекли смо за прву групу, да не ремете равнотеже спољашњих мишића, ваља пак строго казати,

*) Види H. Sp. The origin and function of music (Essays, vol. I.). Такођер Princ. of Psychol.

не морају то да ураде, јер и најтипше мисли, кад хоћемо, саопштавају се на домак говором, т. ј. покретима грла, а иначе и за једну и за другу групу, покретима две или само једне обично десне нам руке, почем смо тим начином кадри, да извесном реду својих мисли и осећаја дамо стална облика за читаве векове и за највећа растојања на нашој планети. То се постиже, и цел је, свима творним вештинама. У делима архитектуре посредно и издаље, а у ремецима скулптуре и сликарства огледају се по већој части непосредно и са свим јасно идеални душевни расположаји, скинути и утврђени по сличности и пластичности са замишљених телесних положаја, што у извесним тренуцима живота стално прате наше мисли и осећаје. У творне вештине, на послетку, можемо уврстити иза живописа, из кога се развио и рукопис, којим се иначе служимо за бележење значења и тонова од гласова у речи, говору и песми, дакле онога, што је предмет тако званих говорних вештина: музике, песме и свакидашњег разговора. Музикалне поте и скупови азбучних слова јесу они знаци, којима се фиксирају не поједини моменти но читаве поворке наших осећаја и наших мисли. И ноте су, као и кипови и слике, данас интернационални символи, који се читају без превода, а буквица с преводом једнога језика на други, ипак оличавајући опште људску унутрашњост по свој њеној разноликости. Но остављајући даљи разговор о оним другим вештинама, које су нам послужиле овде само као прелаз, јер стоје у тесном односају са последњом, вештином писања, ми ћемо до краја да се задржимо само на њој, чијом се помоћу од вајкада цивилизовано човечанство највише поучава и у свему осталом.

Да сав људски језик, као израз осећања и умовања, почива такођер на идеји сличности, доказује се у опште природом његова постанка. Говорни (или боље проговорни) језик код деце образованих народа и код одраслих дивљака састоји се врло великим делом из таких звукова, којима се подражавају гласови природних предмета, живих створова и њихових радова; а првобитним

писаним језиком, као што се види на тако званој начртној буквици или ијероглифима, ишло се за тим, да се што боље преставе оку околни објекти онаки какви су, и људи са њиховим осећајима и мислима, како се показују на цртама лица или читавог тела им. Дабоме доцније, ове особине, особито од писма (јер у говору су остале толике ономатопејске речи и дапас) а ради краткоће и лакоће бележења, са свим су се изгубиле, тако, да њиховом пореклу без помоћи историје ми се никада не бисмо довили. Па како је онда могуће да се скуповима од неколико мртвих слова оличе толике небројене живе мисли и осећаји људски? Како су кадри сви рукописни и кад узмемо у обзир идентичност њихова изгледа у штампи потпуно вештачки знаци да замене онако разноврсне природне изразе наше унутрашњости, као што су целокупни покрети мишића нам телесних и грлених? И како смо у стању да из поређаних на свој начин оловних типова слагачког сандучића црпемо онако одушевљење, какво показују на позорници глумци и њима сродни уметници, те сувише симпатично преносе га и на друге?

По одговор на ова питања обазримо се за тренутак и страну две натраг онамо, где смо говорили о свези између покрета и осећаја и како закључујемо од првих на друге. На исти дакле прост начин ми кад увецбамо одношај међу чуствима и писмом по овоме знамо за онај; па како знати у неку руку увек је и осећати, то и трагови од потеза папе десне руке, што су у крањој линији слова, производе у нама осећања са свим слична онима, која су произвела њих — ове потезе и покрете. Разуме се, да су покрети мишића грла и тела и без нарочите и свесне спреме за већину разумљивији, јер су, веле, природни; а писмене карактере, као конвенционалне знаке, ваља особито и с трудом утубити, што је данас само мањини у власти. Но ако боље расудимо, ни слова нису друго, него, макар из даље, свеједно природни знаци, као опет што су телесни покрети и тонови од речи од чести знаци конвенционални и само се ови

присвајају самоучки, а они од другога. По свему, предпостављајући једнаку увећбаност у исказивању и разумевању гласовног и »природног« језика геста с једне, и језика »конвенционалног«, писаног с друге стране, заиста није лако тачно оценити све моменте, који иду у њихову односну корист. Ништа мање главна преимућства једног и другог начина уочити није тешко. Ми их находимо у овоме. Дочим »жива« реч и у опште грчења овећих спољашњих мишића, као последице силнијих унутрашњих узбуђења, несумњено јасније представљају овака душевна стања; али они много типији токови, што се иначе разливају по живчаној системи (особито у глави) и на мишиће црева и дробова, јамачно се боље исказују писмено, кад имамо кад, да их свестрано схватимо и на тенани на хартији протумачимо. Од куда и таке књижевне саставке, који имају за предмет ватрене осећаје, пријатније је слушати и гледати приказане, а саставе књижевне, у којима писац хладнокрвно излаже своје мисли, лепше је у себи читати.*) — Из овог не излази, да се ма како силна узбуђења не могу добро представити писмом и штампом, као такођер са свим тихе мисли говором и гестом; и ми смо предходну тврдњу учинили узгред, изводећи свестрано нашу анализу. Јер

*) Што из тако рећи незнатних по величини и баш тога ради особито лако покретних мишића очију и лица могу да се кадшто погађају дубоке душевне тајне, пре је потврда него побијање исказаног навора. Јер ако се само добро мотри, то оно, што се огледа на овој уској површини, већином су бурни осећаји, који се комешају на дну човечије душе, па ипак је и то доста неодређено. Пореди ове стихове у „Горском Вијенцу“:

„Грдно нам се очи сусретају,
„Не могу се братски погледати,
„Но крвничко и некако дивље:
„Очи зборе што им вели срце.“

А за израз лица ево из истог дела других стихова:

„У образ си као земља доша',
„Крупно нешто учим у памети;“ —

којима за разјашњење додају се одмах бар двадесет других врста. Предмет пак научног мишљења из лица није могуће ни бливу тако прочитати, као из писма.

како се значај и оних и оних, пролазних и сталних знакова оснива на конвенционалној употреби и на асоцијацији њиховој са субјективним стањима људског организма, то се ваља постарати само за довољан број писаних символа, који ће одговарати свој разноликости духовних појава, и гледати, да се међу једнима и другима установе што јаче асоцијације. А то данас при азбучном писму постиже се за упоредно мало времена са великим успехом. С тога полазећи од те чињенице, да извесне групе и групе од група речених азбучних знакова, т. ј. речи и реченице, где и како било забележене, оличавају извесне мисли и осећаје у њиховим небројеним комбинацијама; ми ћемо јако да у неколико потеза укажемо на начине, по којима то бива. Своје излагање о карактерима писаног говора надовезујемо, с обзиром на простор, који нам је још на расположењу, на оном месту, где смо сва стања свести свели на осећаје од чулних утисака, првобитне и другостепене (сензације и емоције), и на осећаје од односаја међу њима — оно, што је познато под именом њихове чуствене стране, и оно, што је познато под именом њихове умне стране.

Ако у реду телесних покрета, с којима су скопчана сва наша духовна стања, угодна и неугодна, или боље рећи, ако између њихових последака узмемо на око оне, што таман дејствују на наш орган вида, т. ј. писања и штампања слова, то ћемо се по кратком размишљању уверити, да и перциповане ових бива истим путем и праћено је од истих последица, као и остали објективни предмети, од којих се ни почем не разликују рукопис и штампа. Као такови пак они се простије тумаче него и, које непосредно представљају, речи и реченице, што се казују наустице. Јер дочим у једну руку у изговореном појму односаји појединих слова и слогова сачињавају његово значење, мисао у глави онога, који га произноси, у другу руку тонови му врло често издају милину или бол, који га истискују из груди. Еле, слушалац има да мотри најмање на двоје: на смисао и глас; а кад узмемо, да онај, који говори, не могући у први

мах да нађе најзгоднији израз, испомаже се осим тонова и другим телесним покретима, онда разговору ваља признати и више момената, који макар да се узајмице допуњују, што бива особито ако један и други нису по себи тачни и довољни, те дакле служе на неко облакшање обема странама, које се објашњују; али тако исто ваља признати, да се сви ови знаци морају остварити у свести, т. ј. схватити, што захтева тим већи умни рад, што су они многобројнији. Није тако са писаним језиком. Овде значај и осећај неразлучно су спојени међу собом, те имају вазда нарочити изрази, који, поред мисли у њима садржаних, стално указују на ово или оно чуство са многим подврстама му и ступњевима. Истина, сада писац има много тежи задатак. Не могући за трајно и даљно обележење своје унутрашњости да се ослони ни на какве тонове ни иначе покрете, он ако још хоће, као што треба, да изазове ове код других, мора да подеси увек сваком појму право име, за које, осим природне даровитости, ваља да је савршено извежбан у свом послу. Тим пак бива лакше за читаоца да га разуме и да себи протумачи његове речи. А читалац и јесте онај, кога ми сад имамо у виду.

Сматрајући имена ствари, појмова и каквоћа за оно што јесу, т. ј. као њихове атрибуте, по којима ми вазда закључујемо од једнога или неких на све, лако ћемо увидити међу њима ту разлику, да нека када се читају производе у нама живље осећаје него друга, која су нам упоредно равнодушна. Кад имамо пред собом какав природни предмет, који нам је иначе добро познат, рецимо грозд, ми смо одмах, не дирнувши га ни руком, на чисто, је ли тврђи или мекши, кисео или сладак, т. ј. зелен или зрео, да се зове грозд, од врсте сланкаменке или скадарке и др. Од куда? Отуда, што по асоцијацији ових особина са оном његове боје и облика, што једино стварно утичу на нас, ми их све изводимо из њих. Исто сама реч »грозд«, кад је видимо написану, опомиње нас собом, без ничега, на остало, те по околностима мање више осетимо неко пријатно чуство од помисли на ње-

гову сласт и друга својства, која смо искусили у идеји поводом циглог имена му. Тако скроз. Било конкретни, било апстрактни појмови одељено или још боље у свези с другима на хартију стављени, реченим начином, т. ј. по асоцијацији, проузрокују у нама пријатност односно непријатност у свима осетним ступњевима, или ако се то деси у најмањој мери (почем апсолутно никако није могуће), онда тако чуство називамо равнодушним. Примера ради ево да наведемо по неколико речи и начина њихова слагања у реченице и што се називају параграфи, те нека буде јасније, како неке, будећи у нашој души јаче или слабије осећаје, кроз то нас, који их читамо, више или мање загревају, дочим друге, будући знаци и продукти тишијег унутрашњег процеса, нашега мишљења, остављају пас упоредно мирне и хладне. Па како не намеравамо својега излагања оптерећивати сувишним наводима, то изјављујемо у напред. да ове карактеристике осећајног и мисленог писања пису друго до ли оне опште литерарног и мисленог стила, и остављамо поштованом читаоцу, да примерима из властитог богатог искуства сваки пут сам допуни наше оскудне наговештаје.

На првом месту спомињемо оне речи, које се образују у најранијој младости и индивидуа и народа, када смо најпријемљивији за утиске извеснога рода и које оличавају наша одговарајућа чуства, или боље рећи оне предмете и атрибуте, који их производе и чије су слике, а не засебни конвенционални знаци. Така су, на име, она имена, која нису друго него подражавања гласовима и покретима околних објеката, свакојаке ономатопејске речи, као остаци од првих почетака у постанку језика. По томе и услед њихових особито многобројних и давнашњих асоцијација ови изрази и данас кад их читамо, у великој мери способни су да пробуде у нама све оне односне осећаје, који су њих истиснули из груди и пера писцу. Осим усклика дáкле, што управо и нису речи, него само неки вокални знаци унутрашњег узбуђења у опште (и иду нешто у кратке реченице), овамо спадају

глаголи и именице сличне подвученима у следећим стиховима, које казују такођер спољашњи извор узбуђености, имитујући покрете делова и читавих живих и мртвих твари:

„Стоји *блека* овац' за јањцима,
„Стоји *мека* јањац' за овцама,
„*Века* стоји коза за јарићи,
„И јарића *дрека* за козама,
„Стоји *рика* крава за теладма,
А телади *мека* за кравама,
„*Бука* стоји мачванских волова,
„А за њима Турци *алакају*." (Нар. п.)

„Ја кад *ауче* Крњо и Зеленко,
„Поље *тутњи*, а планина *јечи*,
„Цетиња се вода *успљускује*." (Нар. п.)

Па у описима бојева од силног су ефекта изрази: велика рука из топова (Јокс. Новић), писка и лелек рањених јунака, врискa бијесних атова, прасак ђумишли пиштоља, звека остријех мачева. (Нар. п.)

Исто кад читамо врсте:

„А кад Милић дара прихватио,
„Коња јаше, коњ му поиграва,
„А *звекеће* сабља о бедрици,
„А *жуборе* пуца на прсима,

„На калпаку *трешеће* му перје." (Нар. п.)
„Стаде *јека* кроз зелену башту:
„Стоји *звека* дробнијех ђердана,
„Стоји *шкрипа* жутијех кавада,
„Стаде *клепет* места и папуча." (Нар. п.)

— ми осећамо већу пријатност од идеја ових звукова и мисленихслика оних, што их проузроковаше својим покретима, него да нам је то речено некако на обичнији начин.

Од ових имена, која дакле својом артикулацијом директно означавајући оне атрибуте ствари, што као последице потреса њихових атома бивају повод исто по-

тресу наше живчане и мишићне системе, т. ј. које поред разумевања смисла им ми пријатније или непријатније осећамо него друге — прелазимо таки на таке изразе, који индиректно и по самој асоцијацији имају на нас слично дејство. То су тропи, они обрти појмова, кад се зарад јасније преставе дотичне идеје употребљује место обичног и свакидашњег израза израз свечанији и необичнији, што је таман подражавање опет природноме језику узвишених тренутака људске узбуђености. Као дакле у животу што неке радње и неки предмети, или њихови делови и њихове сличности, било собом или као узроци и последице, већма су подобни да подстакну у нама поред дотичне идеје нарочито њен чуствен разлив, него други; тако и њихови односни изрази и знаци у говору и у писму. Из тога разлога и јесу тропи од великог ефекта, и они, који у својим књижевним пословима иду за овим, утичу много на срце читалаца служећи се њима. Један поглед на главније врсте неправога говора довољан је, да се уверимо о истини реченога. И осим стихова, у литерарној прози такођер врло су чести и врло угодни нам оваки примери (из нар. п.):

„Пусти, царе, *кости* из тавнице.“
„Скиде с главе *самур* и челенке.“

(синегдоха — за целину делови који најбоље упадају у очи);

„Докле *винце* уљезе у лице,
„А *ракија* стаде говорити

(узроци на место појава — метонимија); па метафоре:

„Каква *ватра* између нас дође.“
„Па оруже *грли* у наруче.“
„Палош *броји* басамаке редом“

(слике и прилике). — Уздржавајући се од даљег навођења целих стихова, додајемо тек у опште, да овамо ваља уврстити и све изразе, који су нам са својим асоцијацијама остали у глави из детинства, из оног времена, кад смо, као што рекосмо, били само чуство — имена, која се дају од мила, и којима се тепа, па деминутива

и аугментатива, као и читави љубавнички и јуначки лексикони. Сувише, неке речи могу да имају већу драж у једном делу народа ако се за њих дознаје само из песама удаљенијих крајева где су иначе равнодушне (*γλῶττα* у Аристотела *Περὶ ποιητικῆς*, с. XXI.).*) И најпосле по свуда обичпа имена (*ὄνομα κύριον* ibid.) бивају од јачег утиска додатком каквог »китног« придева или именице (epitheton ornans). Пореди: мајка, девердан, кршан, пратити књигу (за послати писмо што ми овамо кажемо — чуо сам од сељака у Београду): бели дан, тамна и црна ноћ, сињи камен, руса коса и глава, чарне очи, лепота девојка, црвеника вино и т. д. Но ово су већ неки спојеви од речи, те по њима приступамо правим реченицама.

О томе како се слажу речи у реченице с погледом на снажније исказивање и изазивање чуствене стране наше унутрашњости, ми смо у споменутој (125.) књизи Летописа учинили неке примедбе. У општте као главна особина ефективнога стила онамо је означена већа слобода у склапању појмова за представљање мисли, специјално пак карактеристика осећајног писања састоји се у »обрнутом« реду израза и фраза, и у краткоћама разних врста — обоје оличено великим делом у фигурама у најширем смислу (осим тропа). Сад ако упоредимо ова својства емоционалних реченица са оним емоционалних речи, наћи ћемо да краткоће добро одговарају усклицима, а ономатопеји опет тако зване »фигуре речи« (Wortfiguren, *σχήματα λέξεως*, figurae dictionis), које се оснивају на »међусобном подударању једнаких слова, ријечи и изрека« исто као ономатопеје »на подударању гласова са приказаним стварима.« На послетку »обрнута« реченица, по коренитом значењу што и *τρόπος* (од *τρέπω* обрћем) и фразе обухватају остале фигуре познате под именом »мислених« (Sinnfiguren, *σχήματα διανοίας*, figurae sententiarum). Да видимо. Осим свакидашњих и сокачких израза гњева, чуђења, хвале, грдње: доле! луда! хула! дивота! гад! и др. што сви

*) Отуда су нама овамо особито пријатне све особине херцеговачког диалекта; што је јамачно хтео да изрази и онај Бачванин, кад је рекао за неке наше супароднике с југа да „они некуд жалостиво дивање.“

означавају разне страсти а заступају читаве реченице, у краткоће могу да се уврсте брахилогије као што су елипсе, асиндетон, парономасија, силепса и зевгма; више фигура усклика, тако: заклињање, проклињање, благосиљање, жеља; па онда оне фигуре у којима »смисао се сужује одузимањем њихових делова«: ретиценција, претерицнја, епитрохазам и лаколизам. У свима оваким случајевима имало би се, строго узевши, увек додати по нешто, али то се не ради с тога што мање појмова вазда је лакше остварити у свести, који још уз то као јачи брже и силније одјекну, осете се по целом организму него кад их је више и слабији су; најпосле ако је баш стало до допуне, та се оставља самом читаоцу да је сваки пут учини онаку каква му се свиди најподеснија.*)

Као тип потпуних реченица које се произносе у афекту а производе ефекат, нека нам послужи стих

„А кад ала алу појахала.“ (Нар. п.)

Професор Зима рачуна овај стих у ономатопеју, али ја мислим да се он с толико исто права може уврстити у алитерацију и асонанцију заједно — према дефиницији и примерима г. Зиме за ове фигуре. »Алитерација се састоји у том да се више ријечи истим сугласом почиње, а кадкад и самогласом.« (»Ма ћу питат' моје миле мајке.«) »Асонанција постаје тим, да се у више ријечи самогласи подударају.« (»Сада јадна право не знам сама«). Тако дакле спојивши оба мишљења, у овој се реченици конкретно показује наговештена сродност међу ономатопејом и фигурама речи. А од осталих фигура са међу собом једнаким и сличним слоговима, речима и реченицама кажемо још парисон т. ј. омеоарктон. омеотелевтон и све врсте сликова; даље парехесе: антомокластон, полиптотон, парегменон и др. па омофорон, симплекон, епизевксу, анадиплосу, климакс, и у опште фигуре које г. Зима зове фонетичним.

У једном делу мислених фигура, по речима проф.

*) За примере на споменуте и на фигуре које ћемо још споменути упућујемо читаоца на врсно дело проф. Зиме: Figure u našem narodnom pesništvu. U Zagrebu. 1880. Из ове су књиге и наведене кратке дефиниције.

Зиме, »говорник не изјављује ствари или догађаја просто онако како су, него он додаје своја унутрашња чуства, мишљења и схваћања.« Таки говор у писму јесте управо живо подражавање раздраганоме и раздраженоме разговору било с другим или са самим собом, те се и више фигура овога рода зову општим именом по грчки *διαλογισμός* или *διαλεκτικόν*. Поред усклика које смо ми убројили у брахилогије, и питања која се дају уврстити у диалогизам, г. Зима ређа под овом главом даље: schema per suggestionem (»Или грми, ил' се земља тресе?« »Нити грми, нит' се земља тресе«), soliloquium, ипофору, комуникацију, сумњу, корекцију, сентенцију (ентимему и епифонему). Па не само са себи равнима, него у узбуђењу људи се разговарају често са животињама (Марко са шарцем и други јунаци са својим коњима) и иначе говоре о бездушним предметима и о самим појмовима као о живим створовима приписујући им ум и страсти. Тако у персонификацији (»Друмови ће пожељет' Турака«), апострофи (»Цефердаре, мој уздани друже!«), визији и репрезентацији. Интересујући се највише за особе које осећају и раде као ми, природно је да ћемо се боље интересовати и за ствари кад уобразимо да имају неку људску особину.

Остале фигуре овога рода по поли су и шарени накит стилу и нужна одећа мисли. Према томе, из каквих се израза и фраза иначе састоје, да ли поетичних или прозаичних, оне се обраћају осећању или разумевању. За прво спомињемо, да ће нас увек пријатно односно непријатно дирнути овака присподоба или simile:

„Кличе Ненад као соко сиви,“

Па пошто га је убио, како

„Над њим Предраг јаде јадикује:
„J'o Ненаде, моје јарко сунце!
„Рано ти ми ти беше изашло,
„Па ми тако рано ти заседе.“ и т. д.

Исти је случај с примером, који се иначе толико употребљава у строгој науци и Аристотел га на-

зива риторичном индукцијом; само не сме бити сувопаран. Пореди:

„И сунце је вјером превртуло,
„Те не гријe зими, ко и љети,
„А ја вјером превртути нећу.“

За илузију вели г. Зима да »тек се у ново вријеме као фигура навађа«; а за дистрибуцију, дефиницију и ипотиносу каже, да и нису фигуре. Међутим за све наводи таке стихове, што на сваког читаоца чине сличан утисак, као ма која друга фигура. Сетимо се само из наших народних песама оних раскошних описа места (топографија, топотесија), и ствари природних и вештачких, друштвених и личних особина и догађаја, свакојаких страхота и дивота, цртања мушке и женске лепоте: тела и одела (effectio), те дела, обичаја и страсти људских (итопеја и патопеја), па ћемо се лако приволети на то, да се размакну границе, које је Лесинг у свом Лаокоону повукао поесији према молерају. Најпосле, разуме се, готово и да се не каже, да фигуре антитеза, оксиморон, парадоксон, поређење и повишавање као контрасти, својим наглим преласком из једног душевног стања у друго нису ни-пошто лоше средство за повишавање ефекта.

Још да додамо у чему се састоји »обрнути« ред речи и његова претежност за живље подстицање наше чуствености. Са логичког гледишта са свим је оправдано кад у некој реченици дође на прво место главни израз, а за њим онај који га ближе опредељује, по том трећи који опредељује други и т. д. Исто је доникле случај и с појединим реченицама у периоди. Но са становишта психологије и умне економије пробитачније је кад напред иду појмови и мисли што објашњују па онда оно што се објашњује, јер се на овај начин с мање напрезања схваћа значење и пре и јаче се осећа потрес, и разлив дуж, укупне живчане системе.*) По томе је разложитије

*) Начело штедње духовних сила истиче Х. Спенсер као сву тајну доброга стила и као главни услов поспешиога дејствовања на ум и срце

оно у Француза код којих именице предњаче, а ефективније у нас и Енглеза где се стављају за придевима. Што се тиче осталих њених делова, то за просту реченицу у мирном говору важи правило: подмет, прирок, предмет; а за реченицу сложену: главна мисао, од ње зависна, па зависна од ове. У стиховима је управо обратно. Еле дочим би у прози било са свим у реду рећи: Марко Краљевић пије вино — у песми се радије вели: »Вино пије Краљевићу Марко.« По закону логике је: Да ти кажем право, кад ме питаш — а по закону ефекта: »Кад ме питаш, право да ти кажем.« У присподоби једанпут слика, па прилика, а други пут прилика па слика као што се види из овог примера за последње:

„Кад изиђе на мезево равно,
„Као зв'језда преко ведра неба,
„Кроз хиљаду пролеће сватова“

(вранац Јакшића Тодора).

По нашим дојакошњим илустрацијама емоционалнога стила могло би се извести, да постављене карактеристике припадају искључно поесији у стиховима као што смо говорили и у споменутом броју Летописа, где смо овој врсти изражаја противставили књижевну прозу. Но ту уобичајену раздеобу везанога и невезанога слога нама је у оној расправи ваљало прихватити с тога, што смо у њој били ограничени на литературу у ужем смислу, у којој заиста и нема веће разлике у начинима исказивања наше унутрашњости. Кад је пак реч о укупној књижевности, која поред познатих литературних облика обухвата и строгу науку, тада противност међу научном и литературном прозом бива и јача него међу овом последњом и стиховима, јер дочим је, с једне стране, разлика стихова и прозе у књижевности више спољашња, и има кадшто сувопарнијих стихова него каква проза, која тако исто уме да буде поетична у највећој мери; с друге стране разлике везанога слога у науци и литератури праве су унутрашње, и јасно се у особинама им огледају њихови односни садржаји: онамо претежно по-

крети можданих средишта живчаног сустава, а овамо уз то покрети и других центара и система нашег организма, — у науци мисли и идеје, а у литератури чуства и осећаји. Еле наведене особине ефективнога стила прогтежу се и даље, преко стихова, у књижевну прозу, које нагласити био је и смер овоме параграфу. А сад, поред таке природе речи и реченица дај да оценимо трећу непосредно вишу поделу писанога говора, што је исто заједничка карактеристика свију литературних врста, — да оценимо параграф.

Као што вазда два појма, често са још по неким око свакога састављају се у просту мисао, сачињавају једну реченицу; и као што од просте реченице кад јој се делови објасне сличним реченицама постаје период; тако и значење периода, попуњено другим периодима, којима је свима цел развитак неке опште мисли, даје оно што се назива параграф и преставља собом чвршћу заједницу делова из којих је сложен него ма којега од њих са ма којим другог равноименог скупа.*) Даље, говорећи о периоду са обрнутим редом реченица, ми смо рекли, да се овај ред опредељује важношћу у њима исказаних мисли само доникле; што бива у строгој науци опет зарад лакшег схваћања, а у лепој књижевности такођер за то, јер овде сувише дугих периода слабо и има. Као разлог томе ми смо онамо (у Летоп.) означили чуствену узбуђеност, почем ритам и таласи духовних покрета више иду и висину и у дубљину, него у ширину и у дужину. Исто би сада могли тврдити да стоји тачно, чињеница и узрок, за литературни период. Но био или не био то разлог, чињеница свакојако јесте, да су у књижевности параграфи равним начином као год и пе-

---

читалаца. Свестрани развитак ове мисли која, по њему, подједнако важи за литературно и за научно писање, находи се у чланку „The philosophy of style“ штампаном у Essays etc. vol. II.

*) То је начело по ком су Грци у самом почетку одређивали *παραγραφή*: — *χρώμεθα τούτῳ σχήματι, ὅτι συμπληρώσαντες τὰ φθάσαντα ἐπὶ ἑτέραν διήγησιν μεταβαίνομεν.* — Eustath. Il. I. 304.

риоди краћи на према обојим у науцу где су и они и они приметно дужи.

Не изостављајући у своме посматрању и ове тачке ни песама, па ако нећемо узети сваки стих као оделити параграф по томе, што се започиње из нова, или боље, ради чега и ово бива, што има свој ритам који и онда кад стих не сачињава собом потпуне мисли и неки саставни део њезин морамо да тражимо у другој врсти, — који ритам, велим, управо је душа стиху тако, да на крају његову морамо увек да одахнемо, макар не било ни запете;[1]) но као параграфе за себе ми јамачно смемо да означимо скуп од две или више врста од којих постају разне системе сликова (rime), што се називају станце и строфе. Станце најмање су по од два стиха, а врло често бар у нашој уметној поесији оне од четири са наизменичним сликовима. Што има и већих строфа, то ако не смећемо с ума релативну краткоћу песничких редова са прозаичнима, тада ни једна, макар и талијанска Ottava Rima, написана без прекидања стихова, не би изнела бог зна колики параграф, Ово важи и за оне строфе, у које се даду гдешто разложити наше јуначке песме са стиховима без сликова (blank verses), што се иначе тако не бележе.[2])

На сличан начин могли би да говоримо о параграфима литературне прозе, и дакле да почнемо са Евталијевим стиховима у кодексима Новога Завета (око половине V. века), јер о каквим другим параграфима из оног и ранијег доба бар формално не може бити спомена, почем се у најстаријим класичним рукописима налази врло мало или ни мало знакова и трагова за стављање речи и реченица. Али се ови библиски стихови не оснивају на складу и слику као индоевропски.

---

[1]) Колико је ово истина сваки зна из свог искуства, и може отуда лако протумачити себи погрешку у коју је био пао у оно доба чувени српски књижевник М. Светић, који се иначе добро разумевао и у туђим стиховима, кад је рекао да је Лазар цар од мушкијех глава. Види Вукове народне песме, књ. II. стр. 288. (Бечко издање) под звездицом.

[2]) Зима, на последњим странама.

него са свим по јеврејски на односпајима делова једне или више мисли; еле за самостални опстанак нису ни онолико подобни као ови наши што почивају на мерењу слогова по квантитету и акценту. С тога и новији критички издавачи Светога Писма само им предане бројеве изметну на страну, а њих ређају у параграфе по начелима усвојеним за остале световне списе; те ћемо и ми за потврду наше тврдње о краткоћи параграфа литературне прозе са свим у кратко да укажемо на она најмногобројнија дела од постанка штампе у којима се у модерној Европи на поредо са мислима излажу претежно чуства и осећаји. Именујемо романе и новеле са осталим врстама списа од фикције и истинитог цртања унутрашњег чуственог и, како се у њему огледа, спољашњег света, који нам се списи сваки дан тако нуде у књигама и повременим издањима. У њима свима ми се наизменце сусретамо са чешћим или ређим прекиданьима говора и разговора према томе: да ли су им предмет чистији и јачи осећаји или помешано са овима и равнодушне мисли. Па у литератури и кад се нешто описује и доказује, то обично бива тако да се слике и сличности више спимају оне које су на површини, него оне које су у средини, и дејствују боље на уображење него на разум, чим се лакше и прелази с једнога предмета на други, с једнога аргумента на други. Из овога пак природно следује она особина, која ће на први поглед свакоме упасти у очи, и на коју ми овде указујемо, т. ј. краткоћа параграфа књижевне прозе.

Долази на ред да летимично прегледамо у споменута три правца ону другу врсту стила, у којој се са што могуће већим искључењем осећаја излажу чисте мисли. Природа речи, реченица и параграфа научнога језика стоји у узрочној свези са природом науке и тачнога знања; с тога појмити и преставити особине научнога стила бива посао простог логичког извођења, које ћемо ми овде кратко наговестити и још краће примерима објаснити, а даље оверовљење добивених закључака остављајући самоме искусноме читаоцу.

Одлична црта науке јесте објективна истина, објективна и онда, кад се тиче појава субјективних, који дакле морају бити престављени са свим тачно, онако како су у ствари, а не како се можда некоме чини. У овој последњој реченици садржи се већ то, да дакле у посматрању и размишљању врх појава и спољашњег и унутрашњег света нема места осећајима, него утиске ваља ухватити и преставити онако, како директно делују на чуствене и мислене органе и средишта, а не како се индиректно даље разливају по осталим деловима живчане системе. Према томе и символи и знаци изражаја т. ј. научни језик мора бити што је могуће више прост, јасан и одређен, које ако није у потпуној мери по себи у сваком случају, мора му се смисао предходно утврдити логичком дефиницијом. Не смеју имати по два значења ни генерални појмови кад се излажу научна и философска начела, ни у њихову егземплификовању појмови индивидуални, било апстрактни, било конкретни једни или други; а са веће тенденције за обопштавањем (такођер главне особине тачнога знања) чешћа су генерална и апстрактна, него индивидуална и конкретна имена Отуда кад би се научно описивале оне страхоте и милине, које су горе изражене са наведеним ономатопејама, јамачно би се место: блека, века, мека, звека, шкрипа, клепет итд. рекло ћутуре »извесни« или »односни« гласови; а место: алакају, пуче, тутњи, звекеће, трепеће, жуборе — казало би се просто: »чује се.« Дакле општије, но равнодушније. Тропи пак из узрока противног назначеноме или се употребљују врло ретко, или се са свим избегавају — сада дакле нешто специјалније јер је тако индиферентније. Нема: Пусти кости, него пусти мене; нема: Винце уљезе у лице, а ракија стаде говорити; него: пијан је. У опште, бирају се, или боље не бирају се него се узимају с реда така имена која ни асоцијацијом ни значењем свога корена не изазивају у нама никаквих великих осећаја, већ су сасма равнодушна. Еле у строго научним списима нећемо даље наћи ни мајка, ни родитељ, него отац и мати; па немојмо тражити у

њима ни »китних« епитета и никаквих израза, којима се само на штету разумевања буде у нашој души разна чуства.*) Из ових разлога, такођер, објашњава се и у неку руку оправдава и чешћа употреба страних речи у делима од науке; сусретајући се с њима вазда у једном сталном значењу, оне нас не пометају никаквим другим асоцијацијама.

Какве ће бити реченице научнога слога следује непосредно из онога какве су реченице емоционалнога слога, и посредно из онога какви су му (првоме) саставни делови. Ако се литературни слог одликује тиме што су му реченице упоредно кратке, што много употребљује фигуре, и ред речи што му је чешће обрнут; то ће слог научни већином представљати подуже реченице, неће имати толико фигура, и ред речи биће му више обичан, логичан. Такођер, ако је свашта онако какви су му делови, исто ће се и у научној реченици, према особинама њезиних саставних чести, огледати простота јасност и одређеност. Јер незадовољавајући се у своме тврђењу: да нешто просто јесте или није, као што се највише чини у књижевности, где се т. ј. говори готово у самим заључцима, него наводећи обично и разлоге за сваку истину т. ј. износећи изриком и премисе, паравно је да који пишу о научним предметима опширнији су у појединим реченицама. А кад се говори искључно разуму, у правом смислу, опет је паравно не употребљавати фигура, не изражавати се у смислу пренесеном, као говорећи срцу. За ову цел, да би се постигао бржи и јачи ефекат, врло је згодно средство у литератури обрнути ред речи, које је и у науци кадшто пробитачно ради економије умних сила. Но при у опште већој снази и дисциплини интелекта оних за које се излажу тачне истине није тако неопходно нуждан обрнути и довољан је прави

*) Како Бен казује, Ј. Ст. Мил имао је читаво страх од китњастог слога. Тако једном здраво се љутио што је коректор у његовој одсутности пропустио му између осталог ову погрешку. На место „The family in the patriarchal sense“ које је он био написао, штампано је било „— tente“ („Породица у патриархалном смислу — шатору“, а то је, као што се тешкао учени Философ речено у слици. — Види John Stuart Mill, A Criticism by Alexander Bain, стр. 177. прим.

логични ред речи у делима од науке. — Из таких од прилике услова и јер у души писца »преовлађује мирноћа и смишљеност« резултују са свима другима и оне особине реченица научнога стила, које са овима иду напоредо, а на име простота, јасност и одређеност.

Што се најпосле тиче научнога параграфа, то разлог његовом пространијем обиму лежи у томе, што имајући свестрано да развије неку свима деловима општу мисао, састоји се следствено из више и дужих реченица, управо периода него параграф литературни. Или треба нанизати неколико случајева за индуктивни закључак — кад је предмет параграфу установљење научног начела, или ако имамо готову горњу премису, па хоћемо из ње посредством друге просте (а деси се и две и три) реченице да изведемо партикуларну истину, или обоје; у сваком случају при захтеву прецизности и потпуности излагања бива по све природно да се научни параграф мање или више отегне на према параграфу литературне прозе, где су крње и нетачне реченице пре врлина него махна. Отуда често врло умни писци хоће да се захукају и преко мере да одуље параграф тако, да и сами после увиде своју погрешку и теже да је поправе. Ц. Ст. Мил кад се сувише заведе, онда »обично покуша да нас одмори лаким понављањем садржаја на крају параграфа.« А други чије су реченице и одсеци кадшто такођер сувише дуги и гломазни, О. Конт, доцније хтео је себи да пропише да му реченица не сме имати више од пет штампаних врста, а параграф седам реченица.*) Не говорећи у једну руку ништа о целисходности таке симетрије и једнакости параграфа, чиме би се без сумње а без невоље скучавао природни ток мисли, и у другу руку признајући такођер употребу и оправданост погдешто и по све кратких одсека, како оних где се чине прелази и сумаризације, тако и читавих трактата »извода,« у којима се навлаш у што мање речи излажу само резултати

*) Пореди наведено дело Auguste Comte and Positivism, стр. 197. — Мила за Конта; и наведено и дело и страну John St. Mill. A Criticism, — Бена за Мила.

и са истим разлозима; ми ипак судимо да можемо у општте тврдити да су параграфи мисленога стила и дужи и релативно одмеренији него они стила емоционалнога, које особине наравно у свези са онима што их постојано прате т. ј. са тихошћу и темељитошћу умних покрета, невичнима обично мање годе, и на себи носе део кривице за прекор, од стране таких читалаца, монотоније списа од науке.

Ето дакле какве су природе и појединце и у својим скуповима речи као знаци појмова и мисли, што собом и својим склопом служе за обоје: за моментано обележење и за потоње оживљење (ма кад и ма где) субјективних стања у срцу и глави писаца и читалаца. Могле би се до душе споменути и још неке крупније поделе и начини њихова слагања у целине књижевних састава, које показује обично површно посматрање у строго систематичних научних дела; као такођер извесне ситнице и танкости у фиксирању оба рода наших унутрашњих покрета спољашње у писму, које одкрива њихова дубља анализа; али то би било за исту цел: јер слично као спецификоване тако и остале неспоменуте стилистичне особине преставнице су или мислине или чуствене стране наше душе. За то ћемо се оставити даље их ређати Него да пресретнемо другу могућу критику.

(Свршиће се.)

СУЂАЈЕ.

(СУЂЕНИЦЕ.)

ДРАМОЛЕТ У ДВА ЧИНА ПО НАРОДНОМ ВЕРОВАЊУ

НАПИСАО ЉУБИНКО.

ОСОБЕ:

Богумир. — **Марија,** његова жена. — **Тихомир,** њихов син. — **Лепосава,** невеста. — **Странац** — Турчин. — Први, други, трећи **суђаја.** — **Девојке, момци, сватови.**

Догађа се у првој половини овога века, у једној варошици у Србији.

ЧИН ПРВИ.

Проста соба код Богумира. — Ноћ.

ПОЈАВА ПРВА.

(Чује се хор из једне собе с десне стране од гледалаца):

„Пехар вина сласт, милина,
„Песма, љубав, рај!
„Живот лепи вино крепи,
„Вина, вина дај!

„Нека живи соко сиви,
„Све на искап, све!
„Он ће бити цветак вити
„Руже румене!“

(**Марија** њиха љуљку. Музика прати њен говор тако, да после прелази у песму.)

Марија. Тек два су дана летом летнула,
Тек два су сунца, две су зорице
Љубнули твоје црне очице,
Дотакли сјајем твоје образе,
Да са њих никад, никад не слазе;

Да зрачак овај ружом постане,
На твоме лицу вечно остане,
Да се к'о зора жаром румени,
Да буди љубав, наду у мени!
Ох, спавај, чедо, снаго, животе!
Гледаћеш и ти ове дивоте,
Природе красне живот убави!
На моме срцу, пуном љубави,
Сниваћеш снове слатке милости,
Ој, чедо моје! Моја радости!...

(Пева.)

„Спавај ми, чедо, спавај, слатка надо,
„Спавај ми, спавај, моје јање младо,
„Лули, баји, чедо мало,
„Да Бог да ми ојачало,
„Лули, баји, ој!
„Ти си ми зора мојих срећних дана,
„Ти си ми узрок срца раздрагана.
„Лули, баји, сунце сјајно,
„Мог живота чедо бајно,
„Светли зраче мој!..."

(Заспи на постељи у крај љуљке.)

ПОЈАВА ДРУГА.

Улази Богумир.

Богумир. Заспала! Жено, друже верени,
Ти будиш нову љубав у мени!
Са мојим миљем ја се поносим!
Допусти, сузом да ти оросим
Образе бледе, мајко брижљива!

(Љуби је тихо у образе.)

Проспавај мало; сан је мио гост!
Кад крил'ма лаким очи додирне,
Онда је живот лепши, дивнији,
Онда је срца извор мирнији, —
Јер само онда туге, болови
И бриге црне гладни орлови,
Што душу нашу море жестоко,
У сану мирном све се изгуби!...
Допусти, да ти чело пољуби

Пратилац жића, војно милени!
(Љуби је у чело. Узвишено.)
Ти будиш нову љубав у мени!
Анђелак овај, нада наша сва,
Залога паше топле љубави,
Сведок је среће мога живота!
(Чује се с поља како ветар хуји.)
Ух, ала хује, јече на пољу
Вихора хладног гласи жестоки,
Тамо је хладно!
(Показује на врата.)
Ал' код мене, ту!
(Показује на срце.)
Осећам жарку, силну топлоту!
Осећам како кроз све дамаре
Лагана струја слатко пролази!
Нова ми радост кућу полази, —
Јер синак мили, цветак убави,
Изданак красни драге љубави,
По дому нашем шири живот нов!
Ох, он је, он је зрачак алемов!
Он нам је весник наде, радости,
Он нам је извор слатке милости,
Он нам је жића најмилији цвет,
У њему лежи наш васколик' свет!
(Ветар, а за тим грмљавина.)
Сачувај, Боже, јадног путника,
Који се вере кроз ноћ уморан,
Тражећи станка, мирна заклона,
Да тело своје мало одмори!
(Подстиче ватру.)
Ала је хладно! Нек се разгори
Притајан огањ, . . . далеко је дан!
(Чује се лупа на вратима.)
Ко лупа тако?
Глас с поља. Путник уморан
Заклона тражи . . .
Богумир. Нашао си стан!

Моја је кућа сваком слободна.
Добро ми дош'о, госте незнани!

(Отвара врата.)

ПОЈАВА ТРЕЋА.

Улази **путник**-Турчин.

Путник. Нек Алах буде чувар дома твог!
Богумир. Добар је Алах, а добар и Бог!...
Добро ми дош'о у мој миран стан!
Одмор' се овде, — далеко је дан!
Путник. Алах-Ил-Алах! Слава пророку!
На твоме лепом, братском дочеку
Хвала ти, брате!...
Богумир. Немаш на чему!
Дужност је странца у стан примити,
За часак терет с душе снимити!...
Одмор' се, брате! Скини торбу ту,
Ја одох донет' топлу вечеру! (Пође.)
Путник. Не иди! Стани! Ја сам јео већ!
Милија ј' мени ова блага пећ,
Топлота ова, што се простире
По соби мирној...
Богумир (за се). Он се опире,
А видим да је гладан, увео!

(Гласно.)

До сад бих јело теби донео,
Да се прихватиш. Идем...
Путник. Немој! Чуј!
Моја је жеља: света пропутуј!
Обиш'о ја сам Меку, Мединy,
У души гајећ' наду једину:
Да видим како пузи црни роб,
Љубећи смерно Мухамедов гроб.
А челом грешним када дотакне
Пепео свети тела̀ његова,
Онда се виде зраци злаћани,
Како из праха света излете,
Па тако сјајни небом пролете,

И целом свету, преко Истока,
Казују славу нашег пророка!

Богумир. Један је господ, све је друго сен;
Благослов његов тек је драгоцен,
Када се благо на нас излије!

Путник. Алах је моћан! Ништа милије
Од благе дажде, сузе његове,
Кад земљу црну тихо пошкропи!
Он њиве наше њоме натопи,
Па нам је тада амбар и кош пун,
Њему се клања читав милијун,
И више, више, васиона сва
Диви се сили ума његова!

Богумир. Тако је дој'ста, к'о што велиш ти!
Божанствен извор Божје милости
Препун је блага за сав грешан свет!
Велича њега: небо, земља, свет,
И свака травка, сваки земни кут,
И гњевно море, оркан страшан, љут,
И тица малих цвркутање то
Велича, слави име његово!

(На сахату избија једанаест сахата.)

Ал' време ј' већ, — ено постеље,
Одмор' се тамо . . .

Путник. Хоћу, пријане,
Да ми са душе терет одлахне!
У мирном санку ја ћу гледати
Злаћене слике моје младости.
Минулог доба миље, радости.
Ох, сан је мелем души уморној!

(Чује се с поља опет песма):

„Нека живи соко сиви,
„Све на искап, све!
„Он ће бити цветак вити
„Руже румене! . . .

Путник. Ко пева тамо?

Богумир. Гости весели!
Небо ми данас оно удели,

За чим сам, грешан, вазда жудео!
Ја имам сина!
(Показује на љуљку.)
Погле само ти
Божанствен извор божје милости!
А оно онде, гледај, пријане,
Жена ми снива снове тихане
Крај чеда свога, наше радости!

Путник. Ја видим слику ваше младости!
Нек Алах живот чеду дарује,
У твојој кући срећа царује!

(Тиха свирка.)

(**Марија** у сну говори, а руком и нехотице љуљку љуља.)

Марија. Спавај ми, чедо, спавај, лане бело!
Злаћана светлост обасјала чело,
А мали анђ'о, на танани крили',
Лебди над сунцем надања ми мили'.
Гле, ено љуби пребело му лице!
Ја слушам дивне анђелске песмице.
Ох, песмо драга над соколом мојим,
Хори се, хори! Ја у миљу стојим.

(Лагано се диже.)

Дивим се складу мелодичног чара,
С чедом се мојим песма разговара!
Ој, сине, сине, пољубац ми прими!
(Љуби дете.)
Крај тебе стоје светли Херувими!

(Клоне на постељу.)

Богумир. Јеси ли чуо како говори?
Речи су њене тихи жубори,
Што срце моје слашћу заносе!

Путник (благо). С таквом се женом људи поносе!

Богумир. Нек спава мирно, и ја сам већ сан,
И ти си, брате, видим, уморан.
Одмор' се, лези, требаш нову моћ
За путе дуге... Лаку ноћ!

Путник (тихо). Лаку ноћ!

(**Богумир** се спушта на постељу, која у дну позорнице стоји. — **Путник** клекне на прострти ћилим према првим кулисама са леве стране.)

Путник (понавља). Лаку ноћ!

(Моли се Богу):

Ох, Алах вечни, блажена ти сен,
Чувај и храни драги узор њен!

(Показује на мајку и дете. — Задуби се у молитву.)

Почивка. На сахату избија дванаест сахата. При последњем откуцају дванаестог часа загрме громови. Ветар са удвојеном снагом отпочне духати. Стражња се завеса нагло подигне, и у ваздуху, на колима прозрачним, виде се у беломе руху, са расплетеним власима три девојке, **Суђаје**, како се лагано спуштају на земљу. — На левој страни стоји бунар. — Бурна музика. — Ватра осветљава ову појаву.

(**Путник** се подигао, те показује знацима страх и ужас.)

Песма:

Суђаје К'о вихар лак, к'о ситан прах!
Путник. Алах, — ил — Алах!
Суђаје. Летимо ми!
Путник. Анђелак спи!
Суђаје. Да делимо срећу људ'ма,
У нашим је бурним груд'ма
Извор среће и зле коби!
Путник. Кроз кости ме страва проби!
Прва Суђаја. Што речемо ми!
Друга Суђаја. Живи или — мри!
Трећа Суђаја. Мора бити оног часа!

(Махне прутићем.)

Све три. Нек се небо заталаса!

(Грми.)

Да потврди нашу реч!
Путник. Скончах већ!
Суђаје. Наше речи живи збор!
Путник. Чудновати разговор!
Суђаје. Живи збор!
Путник. Разговор!

(Музика престаје. Све се стиша.)

Прва Суђаја. Ту смо дакле, сад на пос'о наш!
Прва ј' моја реч, после збор је ваш!

Друга и трећа Суђаја. Слушамо те!

Прва Суђаја (с патосом.) Детенце ово, овај зелен крин,
Очева дика, мајчин мио син,
Што спава мирно у колевци тој,
Суд је мој:
Да сконча живот у најлепшем цвету:
На точку црном, на видику свету!

Друга Суђаја (исто.) С тобом се, сејо, не слажем већ ја!
Та смрт је грозна, страшна, ужасна!
Детенце ово, овај зелен крин,
Очева дика, мајчин мио син,
Што спава мирно у колевци тој,
Суд је мој:
Да онда, када већ момак буде,
Када му љубу почну да пуде,
Кад истом почне живет' живот нов,
Нек' сконча дане ловећ' с друштвом лов!

Трећа Суђаја. С вама се, сеје, ја не слажем, не!
Моје су мисли са свим другчије,
Детенце ово, овај зелен крин,
Очева дика, мајчин мио син,
Што спава мирно у колевци тој,
Суд је мој:
Да онда, кад се развесели мати,
Када му дођу накићени свати,
Кад неву види, миље срца свог,
Е, онда, онда, нек' ме чује Бог,
Који ће тепит' хранитељку стару:

(Грми.)

Да сконча живот . . . (показује руком на бунар)
У оном бунару!
Слажете л' с' у том?

Прва и друга Суђаја. Слажемо, да!
Нека му таква буде судбина!

(Прилазе колевци и ману штапићима.)

Све три (свечано, над колевком):

„Кад свадба буде, и весели сви!
„У бунар онај, нек се утопи!

(Бурна музика; грми и сева; Суђаје нестају.)

Путник (испрекидано.) О, јадна мајко! О, јадни оче!
Слава ти, слава, свети пророче,
Твоја је милост од свега већа . . .
Марија (буди се.) Ох, каква срећа! (Устаје.)
Је л' то био сан?
Ја видех један призор радостан!
Ожених сина, свати, нева, част . . .
Богумир (устаје.) Ха, каква сласт!
Снев'о сам: сина к'о да женим ја,
Весели свати, снаха весела!
Путник. Добри су снови! Нек вам Алах да
Напредак, срећу, земна блага сва!
(Свиће.)
Гле, зора ено са истока руди
Природа цела из сна се пробуди!
И ја ћу поћи, далек ми је пут —
(**Богумиру**)
Ма немој на ме, да си што год љут!
(**Богумир** хоће нешто да каже, **Путник** му пресече реч.)
Слушај ме само, нисам готов још!
И ти ме слушај, жено, молим те,
Једну ћу молбу управит' на вас!
Богумир. Говори, странче, сматрамо за част!
Путник. Ако нам Алах века дарује,
Те живи онај дочекамо дан,
Кад цуру нађеш милом сину твом,
Позов'ме тада као пријана,
Да и ја будем на веселју том!
(Вади хартију из недара и пружа **Богумиру**.)
Овде је моје име! Видећеш!
Београд знадеш? Ту боравим ја,
Тамо ме сваки по имену зна!
(Пружа руке **Богумиру** и **Марији**.)
Је л' беса тврда? Дајте вашу реч!
Богумир, *Марија* } Имаш је већ!
(Рукују се с њиме.)
Путник. Е, хвала, хвала, сад ћу даље поћ'
К'о знаде другу где ћу провест' ноћ?

*

Дакле: кад буду свати позвани,
И ја ћу добит' вашу поруку?
Сетиће с' прика, пријатеља свог?
(За се.)
Спречићу судбу, — Алаха ми мог!

Богумир. Хоће не брини!
Ако нас само господ поживи!

Путник. Сад, с богом, одох, терет ми је лак,
Пролетњег сунца најдивнији зрак,
Стазу ми светли пута незнана! (Пође.)

(Чују се звона на јутрење. **Богумир** и **Марија** пали на колена са склопљеним рукама. **Путник** застао на сред позорнице према вратима позади, па побожно гледа на **Богумира** и **Марију**. У даљини чује се како иноци певају.)

„Слава теби, о, господе,
„На висини горе!
„Тебе слави и велича,
„Небо, земља, море!

„Слава теби, о, господе,
„У руменом зраку!
„Слава твоја тихо брује,
„У плавом облаку!

„Слава теби на рекама
„Дубрави и гају!
„Тебе, Боже, тице мале,
„Песмом величају!

„Слава теби, о, господе,
„На висини горе!
„Тебе слави и велича,
„Небо, земља, море!

(Завеса лагано пада).

ЧИН ДРУГИ.

(**Авлија пред кућом Богумировом**. С десне бунар. У дну ограда и равнолика дрва. Пролеће.)

ПОЈАВА ПРВА.

(Кад се завеса дигне, чује се весела граја, а за тим хор мушких и женских гласова. На позорници је **Путник-Турчин**. У десној руци држи чекић, а у левој клинце, и закуцава даске ограде на бунару. Сваки ударац

његов прати музика тако, да је хармоничан са песмом његовом и хором с поља. На њему је ново, турско одело, а око главе турбан. Сед је и мало погурен.)

Хор (с поља)

„Како дивно сунце сија,
„Трепти златан зрак!

Путник (куца)

„Тика, така, так! . . .

Хор (с поља)

„Песма, љубав — чаролија
„То је среће знак!

Путник (куца)

„Тика, така, так!
„Није пос'о лак,
„Ударати чавле ове,
„Ал' ме света дужност зове:
„Да испуним што сам рек'о
„А доста сам на то чек'о!

(Куца)

„Тика, така, так!
„Није пос'о лак!

Хор (с поља)

„Хој, весело, чили свати,
„Далеко је мрак!

Путник (куца)

„Тика, така, так!

Хор (с поља)

„Благослов ће увенчати,
„Овај свети брак!

Путник (куца)

„Тика, така, так!
„Није пос'о лак,
„Кад ме виде 'вако стара,
„Где се знојим код бунара,
„Ал' не марим — нека буде,
„Изиграћу цуре луде!
„Тика, така, так,
„Није пос'о лак!

(Музика престаје.)

Путник (одахнув) Готов сам! (Баца чекић.)
И то сврших већ!
Старачке руке, снага слабачка,
Једва сам тежак пос'о свршио!
Да видим сада, хоће л' судбина

Учинит' своје? Сумњам, вере ми!
(Загледа бунар).
Клинци су јаки, даске дебеле,
Ни једне рупе колик' нокат мој!
Е, добро, валах, сврших пос'о свој!
Сада ћу сести озго на капак,
Сехира ради чибук узећу,
(вади чибук.)
Да пустим тамне, густе димове;
Стамболски „тутун" дивно мирише,
К'о душа мека младе хурије!
(Седа озго на капак и припаљује чибук.)
Нек дође момак ту да нађе смрт,
Где будан стражар чува живот му!
Суђаје младе, мудре девице,
Старац вас лепо изиграо све! (Пуши.)
К'о густи колут дима овога
Тако се ваша изгубила реч
У брзом делу моје вештине!...
Алах је вечан, све је друго дим!
Ал' где је отац? Њега не видим!

ПОЈАВА ДРУГА.

(Улази **Богумир**, такође стар, у лепом, чистом руху.)

Богумир. Ха, ту си, Усо?
Путник. Ту сам, пријане!
Сватове гледам, цуре лагане,
(Чују се гајде иза кулиса, топот играча и подвикивање коловође.)
И слушам свирку, то ми годи, знај!
Она ми гони лаки уздисај
Из груди старих, јер се сећам ја
Младости лепе, зора пропала!
Богумир. Ма шта ћеш туна, чо'че весели?
Деца су за те ћилим изнели,
Да седиш лепо, да уживаш ти!
Ал' 'вако, 'вако, Усо, опрости,
Изгледаш чудан! На што пажња та?
Весели свати, момак, невеста,
А ти на томе седиш бунару?

Путник. Тако ми годи! И ја, Турчин стар,
У кући имам овакав бунар,
Па често пушим, седећ' на њему,
Гонећи тако тугу голему,
Која ми често живот сатире!
Остав' ме овде, драги пријане,
Да слушам оне звуке тихане,
Који се дивно, мило разлежу
По красном врту дома твојега.
Овде ми годи! Иди у коло,
Данас си ново чедо завол'о,
Снахицу лепу, чедну девицу!
(Чује се сватовска песма.)
Чујеш ли милу, красну песмицу?

Богумир (за се). Е, чудан човек, чудан заиста! (Гласно.)
Кад тако хоћеш, онда нек буде,
Казаћу деци, да те понуде
Шербетом слатким, то ће т' пријати,
(кроз смех)
Моћи ћеш јоште шале збијати! (Оде.)

Путник (сам). Збијаћу шале, ал' кад падне ноћ,
Код цура оних саломи се моћ,
Кад момак буде у ложници тад
Са невом младом, сладећ' живот млад,
Е, онда, онда, ја ћу дати част,
Онда је моја у том дому власт!

ПОЈАВА ТРЕЋА.

Улази **Лепосава** и **Тихомир.**

(Тихомир је млад, у чистом варошком руху. Лепосава такође лепа и млада, са невестинским венцем на глави.)

Лепосава. Ма шта је теби? Ти си збуњен сав!

Тихомир (сањајући). Сунашце сјајно, и тај облак плав,
Како се смеше, — гледај, драгана!
Чисто се чује речца лагана,
Што тихо брујн у вихору том!
(Звера, тихо за се.)
Ал' шта ће онај на бунару мом? (Брзо.)
Шта седиш туна? Старче, говори!

Путник ћути.

Лепосава. Ох, драги војно, тихи жубори
Твог гласа милог мене заносе,
У нов ме живот нагло проносе!
Гледај ме! Чуј ме! Ја те љубим, знај

Тихомир (уздише). Од куд тако болан уздисај?

(Као у сну.)

Вечност је дивна! Овај земни чар,
И дивно сунце, тај небески цар,
Што сјаје, трепти на обзору том,
Жуђено тоне мирном гробу свом.
Ах! (Уздише). Оно ће опет сутра да сијне,
Ал' човек, човек за навек мине!

Лепосава (у страху). Шта зборишь, војно? Стрепим, дрхћем ја!
Од куда таква мис'о жалосна
У часу овом среће, милости?

Тихомир (прене се). Ој, љубо моја, моја радости,
Опрости војну сањалачку чар!

(За се, јетко.)

Ал' шта ће тамо онај Турчин стар?

(Нагло прилази Турчину.)

Хеј, старче! (Дрма га.) Диж' се са тог места ти!

Путник ћути.

Тихомир (за се, грозничаво). Ху, то је слика тамне вечности!
Ово је дух! [Брзо.] Чујеш! Шта ћеш ту?
Жедан сам! Диж' се!...

Лепосава. Диж' се, старче, хеј!

Путник тихо се смеје.

Тихомир. На што је опет овај грозан смеј?

[Све више долази у раздраженост.]

Чујеш ли, море! Жеђ ме умори!
Дижи се! Иди! Збори, говори!
Ох, свест ми мрче! Хоћу воде кап,
Да ову ватру њоме угасим!

[Хвата се за груди.]

Путник [мирно с патосом]. У кућу иди, тамо воде пи,
Овде ти не дам...

Тихомир [љутито]. Ко си море ти,
Што пречиш мени пити воде ту?

Путник. Твој добар дух!
Тихомир (хуче). Ху! Ху! Ху!
(Крши руке и лупа десном ногом).
Али ја не ћу ни кап воде те
Што је у кући? Чујеш! Не ћу! Не!
Мени ће ова слатко пријати! (Гура га.)
Прошло је време шале збијати!
Дижи се! Иди!...
Лепосава. Ман' га, драгане,
Ја ћу ти донет' воде хлађане! (Иоће.)
Тихомир (журно). Немој идем сам! (За се.) То је брука, срам
Да човек овај, гадан, пакостан,
Надувен, суров, трошан, жалостан,
Да човек овај пречи мени смер:
Напити с' воде? То је подла звер!
Лепосава. Хајдемо драги!..
Тихомир (прилази к њој, с топлином). Мојој невести?
Ма ти си туна? (За се гледећи на Турчина.)
То ће т' пресести!
Вратићу с' одмах! Морам воде те,
Напити с' сада, ма пропало све!
(Оде са Лепосавом.)

Путник (сам) Добро је пошло! Још'те који трен,
Па сам сачув'о оних цура плећен!
Док само нојца спусти вео свој,
И ја ћу свршит' овде пос'о мој!
Весеља биће! Момак ведар, здрав!
Оцу ћу причат' онај случај сав,
Што се, пре двааест љета догоди,
Кад му се верна жена породи,
И доби сина...
(Смех и грајa на пољу.)
Гле, весело све!
Сватови чили, хај'де, ко ће пре!...
Ха, ха, ха, ха, ха, овамо журе,
И момци млади, и младе цуре!
На земљу чисто нога не стаје,
Где младост *почне*, старост *престаје*.

ПОЈАВА ЧЕТВРТА.

(Улазе момци и девојке у шали и смеху. Музика. Песма. За време док песма траје, види се позади, иза леђа Путникових Тихомир, који знацима показује узнемиреност и очајање. Непрестано загледа бунар и дрма даске на њему.)

П е с м а.

Први сват (са купом вина у руци).

„Пимо, браћо, рујно вино,
„Вино ј' души лек!
„Био живот па и мин'о,
„Кратак нам је век!

Х о р.

„Пимо, пимо, рујно вино,
„Вино ј' души лек!
„Био живот па и мин'о
„Кратак нам је век!

Први сват.

„Хој, на искап!

Х о р.

„Хој, на искап!

Први сват.

„Нека букти плам!

Тихомир (промукло):

„Жедан сам!"

Х о р.

„Није срце кам!

Тихомир (очајно)

„Жедан сам!"

Х о р.

„Кад се пије,
„Тад се смије,
Тад се грли, љуби, снива,
„Нова сласт се тад ужива!

Први сват.

„Да ужива!

Х о р.

„Ново миље, нова срећа,
„Нови осмех прамалећа!

Први сват.

„Пимо, пимо, рујно вино,
„Вино ј' души лек!

Х о р.

„Био живот па и мин'о
„Кратак нам је век!

(Музика престаје.)

Први сват. Ма где је, брађо, младожења наш?
Сви. Где је? Где је?

(**Тихомир** се очајно повлачи поред бунара док се не изгуби иза кулиса.)

Први сват (Богумиру, који улази са противне стране).
Да л' ти, старче, знаш?
Богумир. У кући можда,.. не знам, тек је ту!
Јамачно грли своју невесту!
Први сват. Ни ње нам нема! Чудна посла свуд!
Још није време за љубавну жуд!

ПОЈАВА ПЕТА.

Улази журно **Марија.**

Марија. Сватови мили, где је Витомир?
Богумир [тихо]. Мир, жено, мир!
У соби, тамо, с Лепосавом, да!
Марија. Ох, идем сама, да с' уверим ја,
Јера ми срце слути страшну коб!
Путник [за се]. Затрпан лежи намењен му гроб!
Први сват. Нека их, мајко, нек их грли сан!
За њих је ноћца, што је за нас дан!

[Сватовима.]

Хајдемо свати, пехар нам је пун,
По мору сласти нек нам плови чун!
Кад ноћца падне дома ћемо ноћ'
Е, онда, нево, војно, лаку ноћ!
А дотле вино нека лије сласт,
У дому овом несме престат' част!

(Одлазе сви.)

Путник. Идите само, скоро ћу и ја,
Док буде ноћца мало мрачнија,
Ложницу када срећан нађе пар,
Онда ћу овај оставит' бунар;
А дотле, морам, морам остат' ту,
Да спречим кобну, страшну судбину!

(Смркава се. Чује се с поља песма):

„Нек се точи рујно вино,
„Вино ј' души лек!
„Био живот па је мин'о,
„Кратак нам је век! . . .

Путник [сетно]
„Био живот, па је мин'о,
„Кратак нам је век! . . .
Да! Тако је, тако доиста,
Живот је људ'ма кратак, пролазан,
Тек Алах моћни траје вечито!
Његову мис'о вези проносе,
С колена једног, другог, — потоњег,
И она живи! . . . Вечност говори:
Свет, земљу. небо, Алах сатвори
Слава му вечна!
[Чује се лагана грмљавина.]
Мис'о вечита,
Светињо сјајна, сило речита!

ПОЈАВА ШЕСТА.

[Улази лагано **Тихомир**. Позорница постаје мрачнија.]

Тихомир [узбуђен, угушује гњев].
И још је тамо страшна авет та?
Снага ме ево већ издаде сва! . . .
Ох, грозно . . . грозно, . . . полудећу ја!
[Бурно прилази **Путнику**]
Зар си још овде, слико паклена?
Дижи се . . . иди . . .
[Гура га.]
Путник [мирно]. Чујеш: нећу, не!
Тихомир [очајно]. Шта рече? Нећеш? Зар то зборит' сме
У дому моме непозвани гост?
Дижи се . . . иди, . . .
[Хвата се грчевито за пас]
јер ми с' буни крв!
Згазићу т' ногом као какву стрв!
Путник [у страху]. Тај поглед грозан, чудан, страшан, љут!
[Заповедајући.]
Слободан хоћу да је мени пут!
[Силази с бунара.]
На страну велим! . . .
Тихомир [ван себе]. Остави бунар,
На онда иди, — слободан ти пут!

Путник [држи се чврсто за бунар].

Утишај мало пренаглу ти ћуд!

[С поља се чује песма.]

Хор.

„Кад се пије,
„Тад се смије,
„Тад се грли, љуби, снива
„Нова сласт се тад ужива!

Тихомир [прилази путнику; не зна шта ради].

Ја воде хоћу са извора тог!
Ох, иди, иди, убио те Бог!

Путник. Даске су тврде, — усахнуо вир!

[Пребацујући].

Зар смрт ми жели, добри Тихомир?

Тихомир [гневно]. И смрт, и пак'о, и најгрознији јад!
Одлази, иди . . . убићу те сад! [Вади нож].

Путник [одлучно]. Е, уби, уби, ал' ти не дам, знај,
Напити с' воде, ма ту наш'о крај!

Тихомир]ван себе]. И не дам, велиш?

Путник. И не дам ти, да!

[С поља се чује смех].

Тихомир Онда ћу силу против силе ја! [Брзо].
Одлази, иди! Чујеш: један . . . два . . .

Путник [бујно]. Залуд мука сва!
Не дам ти воде, не дам, не дам ја!

Тихомир. Кад не даш, онда — нек те носи враг!
У пак'о иди!

[Прободе га ножем].

Путник [падајући]. Мој животе драг!
Тек за те умрех . . . за те падох ја!

Тихомир [весело]. Слободан извор! Ха, ха, ха, ха, ха!

[С поља].

Ха, ха! ха! ха! ха!

Тихомир [живо]. Сад брзо бурну да утолим жеђ!

[Крши даске на бунару].

Ох, ал' ми гори срце, груди, све!
Пече ме! Дави!... [Баца даске]. Брзо воде те,
Да стишам ватру што сажиже груд!

[Чује се жагор и сватовска песма како долази све ближе].

Тихомир [осврће се]: Ох, Боже! Боже! Нигде један суд!
[Грмљавина.]
Изгорех цео!
[Хвата се грчевито за грло].
Већ ме гуши ту!
Воде ми дајте . . воде . . воде . . . хеј!
[Чује се близу смех].
Тај весео смеј,
Још већма груди моје раздире!
[Сагиба се над бунар.]
Гле, пуно воде! Хладна као лед!
А по њој доле плови лик ми блед!
Морам је пити . . . морам . . . одмах . . . сад!
Путник [тихо]. Душу ми мори страховити јад!
Судбина своју одржала реч . . .
Доцкан је . . . доцкан већ . . .
Тихомир [у лудилу]. Овде ћу само да утолим жеђ!
[Диже се на рукама о даске на бунару и све се више сагиба над бунар].
Глава кључа, ври!
И срце збори: овде воде пи!
Овде . . . овде . . . ха! . . .
[Грмљавина.]
[Даске, на којима се држи, попусте; бунар се почне љуљати; **Тихомир** се са треском поломљених дасака сурва у бунар].

ПОЈАВА СЕДМА.

Улази: **Марија, Богумир** и **сватови**.

Први сват [смејући се]. Е, врашки Јоле, к'о перо си лак!
Прескочи ватру баш у један скок!
[Спази **Путника.**]
Ха, што је ово? Крви румен ток?
Ту лежи човек, крвав, хладан, блед!
Сви [ужаснути.] Доиста мртав!
Први сват [пипа га]. Хладан као лед!
Богумир. Ово је зло! . . . С пута, људи . . . хеј!
[Над њим.]
Ко рину ножа бритка оштар ков
У твоје груди? . . .
Путник [испрекидано]. Живот гледам нов! . . .

Остав'те мене . . . тамо . . .
[показује руком на бунар]
Скочи . . . он . . .

Сви. Ко?

Путник. Тихомир . . . брзо . . . доцкан . . . доцкан већ!

Марија [врисне и полети бунару].

Богумир [као ван себе.] Тихомир мртав! Брзо, брзо, ван!
На светлост сунца, на Божији дан! . . .

[Трчи бунару. Сви се налазе около њега].

ПОЈАВА ОСМА.

Улази брзо **Лепосава,** бледа, с распуштеним власима.

Лепосава Ко врисну тако? [Звера.]
Где је војно мој?

Богумир [очајно]. Мртав је! Мртав! . . .

Лепосава [цикне]. Ох, тешко мени, јадној, несрећној!

[Прилази брзо бунару.]

Та он је мртав, он је мртав већ!

[Покрије лице рукама.]

Путник [изнемогло]. Судбина . . своју . . одржала . . реч!

Богумир. Ох, брзо људи, на посао сви!
Дед' чакље . . . уже . . .

Марија [поново врисне].

Богумир. Умири се ти,
Бог тако хтеде . . . .

Марија [бурно]. Шта је и тај Бог,
Што с мојих груди узе сина мог!
Таквога Бога ја не штујем, не!

Богумир. Не греши, жено!

[Чује се јака грмљавина.]

Силе свемоћне
Гњевнога Бога шире своју власт!

[Севају муње.]

У црну жалост претвори се част!

[Сви стоје потресени. **Марија** клечи и држи склопљене руке на молитву. **Лепосава** прислонила главу на раме **Богумирово**, који по кад-кад брише сузе.]

Марија [тихо]. Опрости, Боже, мрачан ми је ум!

Први сват. Где туга влада, престаје разум!

Богумир Сватовске песме заменио јад!
Ох, појте, појте нарицаљке сад!

[Бурна музика.]

[Грми и сева. Стражна се завеса подигне, и на једној цветној узбрдици виде се „Суђаје“ у беломе руху, са зеленим венцима у рукама. Ниже њих на подножју лежи мртвачки сандук искићен цвећем и венцим.а]

Хор:

„Одлете ли наш соколе,
„Где си сад?
„За тобом нас срце боле,
„Мори јад! . . .

Марија:

„О, јави се, јави, сине,
„Хранитељу мој!

Богумир:

„Да нас тешка туга мине
„Чуј нам тужан пој!

Хор:

„О, јави се, јави нама,
„Мили друже наш!

Суђаје:

„Нема срца, нема плама,
„Тек у тужним, у песмама,
„Друг ће живет' ваш!

Путник [с потоњим напором и речитатив].
Ено . . опет . . оних . . . цура . .
Ја их . . . видим . . . све! . . [Издахне.]

Суђаје:

„Прошла ј' она страшна бура,
„Мртва жртва, гле!
„Залуд беше, старче, мука,
„Залуду ти пос'о скори,
„Наша моћна, снажна рука,
„Што дохвати то — обори,
„Судбина смо ми,
„А ништавци ви! . . .

Хор:

„Залуду нам плач и мука,
„Жалопојка залуд с' ори,
„Божја снажна, моћна рука,
„Што дохвати то — обори!
„И наш живот крају скори,
„Судбина је таква била,
„Па нам тугу оставила!“

[Ову појаву осветљава румена светлост. Завеса лагано пада.

ГОВОРИ

У СВЕЧАНИМ СЕДНИЦАМА КЊИЖЕВНОГ ОДЕЉЕЊА „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

У СПОМЕН Дру ЂОРЂУ НАТОШЕВИЋУ

О СВ. САВИ 1888. ГОД.

ГОВОРИО АРКАДИЈЕ ВАРАЂАНИН.

Протекло је више од дванаест векова, како нас је судба оцепила од великог и гранатог стабла словенског и добацила овамо на југ у крило мајци Балканци.

Кроз тај дуг низ векова имао је народ наш више тужних и мрачних но светлих и славних дана. На његову главу падали су силни и тешки ударци суседних сила, на његову душу низала су се многа верска искушења, његово је тело вековима разједала тешка болетица унутрашњег раздора; његово је име закопано било пуна четир века.

И дивно чудо, да је тако мален народ, као што је наш, био кадар, да се одржи на површини у толиким противностима, под тако тешким ударцима с поља и из нутра и да се очува од пропасти у тако великим искушењима.

Било је већих, снажнијих и напреднијих народа од нас, који су подлегли сличним ударцима своје судбе и данас им се тек име спомиње; а наш народ толико је снажан био, да је кроз све те векове борбе и мучења пронео народну свест чисту и светлу. Заиста ретка појава у историји човечанства!

Па да завиримо у тај патнички народни живот, да видимо, шта је то, што га је одржало, где је оно нешто, што га напред креће?

Ми ћемо најлакше упознати те особине, ако му загледамо у душу и срце, ако бацимо поглед па најчистије огледало његових осећаја, ако прелистамо његове народне песме. У том јеванђељу његових мисли и жеља опазићемо две главе златним словима исписане, у првој је исказана слава и величина његова, што су му створили на политичном пољу Немањићи, а у другој је описана његова хришћанска свест. његова чиста побожност, којом га је задахнуо први српски архијепископ и просветитељ Сава, који се данас слави, а која се слила у изреци: »За крст часни и слободу златну«.Те две главе наших славних дана светле народним очима већ пуних 7 векова; те две буктиње светлиле су народу нашем кроз све мрачне и тешке дане и загрејале су толико народне груди, да је почетком овог столећа поново оживео, васкрсао народни гениј и опет заденуо независну српску заставу на своја два скоро потлачена огњишта.

Народ наш и данас верно чува те две културне успомене, које га с једне стране опомињу на прошлост, а с друге указују пут, којим се долази до славе и лепог угледа у друштву. Па и данашња слава народна, која се излива у црквеним молитвама, школским водицама, дечијим песмама, народним зборовима, није ништа друго, него једна лепа успомена на наше прве културне подвиге, који је тако знатна и тако велика уплива имао па развитак и живот народни, да му се трагови виде чак до наших дана. Па како је зачетак те културне спаге засадила света рука нашег Немањића и просветитеља Саве, то народ наш из вечног признање одаје славу Богу и хвалу Светитељу не само у расадницима наше прве културе — у светим православним храмовима, него и у његовим новим заклонима књиге и просвете, у нашим народним и вишим школама.

Тој општој народној слави придружила се и »Матица Српска«, као најугледнији представник књиге и

просвете с ове стране, да и она у том општем загр лају народне славе и светитељске лепе успомене држи на данашњи дан у своме олтару по један скроман спомен својим заслужним синовима, који се племенитим делом ил заслужним књижевним радом задужили народу, те стекли за то општа признања, вечне хвале.

»Мамица Српска« наредила је, да се данас ода с овог места достојна пошта једном од најревноснијих апостола књиге и просвете народне, да се оплете венац признања најбољем и најдуховитијем апостолу данашњег Просветитеља; ономе, који је баш успомену данашњег Светитеља оживео и у школе пресадио, па да се ту »из уст младенец« пренаша љубав к светитељу Сави с колепа на колено; велим, да се изјави топла хвала једном од најзаслужнијих књижевника и оцу нове напредне школе наше, скоро-преминулом заслужном председнику »Матице Српске«, другу Ђорђу Натошевићу; а коцка је пала на мене почетника, да дижем споменик овако отличном наученаку, овако богатом књижевнику, овако великом човеку, као што беше овај наш незаборављени покојник па молим, да ми се не замери, ако ту величину не прикажем у онако верној и светлој слици, као што приличи и достоји овако ретким мужевима.

* * *

На приватном животу сваког човека огледа се најбоље карактер његов, јер ту је човек најприроднији. Сав остали рад човеков, у званичном и друштвеном животу, тек је одсјај његове природе и карактера, што се развијао у уском домаћем кругу. Па тако ће се видети и код нашег слављеника, како се кроз сав рад и живот јаван и књижеван, провлачи она црта карактера, која се развијала још у крилу материнском, јачала у кругу породичном, а разгранала се после у широком јавном животу.

Натошевићев отац Павле и мати Софија били су врло честити, разборити, поштени људи, и као што се код нас друкчије каже, и велики Срби, пуни родољубивог жара. А оно бурно доба, и оне бурне прилике, што

*

се у њихово младићско доба збивале у нашој држави и суседној Србији све од почетка овог 19. столећа па до бурне 1848—9. године, пружале су родољубима, — особито имућнијој трговачкој и интелигентнијој класи, као што су били родитељи нашег слављеника, — лепе прилике, да своје родољубље на делу посведоче. А родитељи покојног Натошевића, чинили су и делом, те тим живим примером напајали чисту детињу душу нашег милог покојника. На тим живим изворима лепих домаћих примера, напојило се срце нашег покојника пуно љубави и пожртвовања за род и човечанство, као што ћемо доцније видети.

Натошевић се родио 19. јула 1821. године у Сланкамену, том јуначком гнезду Змај-Деспота-Вука.

Основне народне школе учио је покојник наш у свом родном месту, гимназију у Сремским Карловцима, филозофију у Сегедину, права у Епержешу, а медицину је одпочео у Пешти, а продужио и довршио 1850. године у Бечу. Одмах по свршеним наукама настанио се као практични лекар у Новоме Саду; па тако наоружан богатим знањем, оснажен великим родољубљем одпочне свој практични живот и рад.

Још у његово детинско, ђачко доба избила је приметно на карактеру му црта милоште и родољубља. Он је као ђак обилном новчаном потпором испомагао многе своје сиромашне другове. Многима је давао безплатан стан и делио своје рубље и аљине у толикој мери, да му је мати сваке године морала при поласку у школу шити и спремати ново рубље и ново одело.

Његово добро срце пријањало је и за животиње и та љубав и према овим нижим божијим створовима, пратила га је до смрти. Нећу се преварити, ако кажем, да је та велика љубав према животињама можда више него и сама болест његова допринела, да се у последњих 17 година одрекао са свим месна јела, јер је сваком приликом осуђивао клање и убијање животиња.

Та црта милоште и доброте, што се појавила на карактеру његову још у младићским, ђачким данима, није

га остављала ни у потоњем практичном животу, него се још више загревала, те све чистија избијала и све издашнија постајала, особито у доцнијем топлом брачном животу, који је по срцу засновао 1854. године с Дафином, прозваном Наном, ћерком тадањег градоначалника новосадског Григорија Јовшића.

На топлоти његове милоште и доброте грејала се не само његова млогобројна својта, него се на пламену те човечанске љубави грејао и велики круг његових и народних пријатеља и познаника; његове су руке грлиле и привлачиле сваког човека; он је сав свет волио, грлио и љубио; он је све давао, сваком услуге чинио, па чак и онима, који су га вређали. Његово срце није знало за освету. Његова је кућа, као и срце, била сваком отворена и где се год он налазио, где је год живео, дочекивао је и позивао пријатеље, познанике и другове у свој пријатељски загрљај; а материјалне прилике допуштале су му, да је могао то чинити.

Ако је у месту приспео какав странац, одличан човек, родољуб, књижевник ил вештак, код Бâбе је (тако су га звали свуда) окусио прве гостољубиве понуде. Има и странаца: Руса, Пољака, Немаца, Француза, Енглеза и др., који знају причати и који су по јавним листовима и приповедали о искреном дочеку, о пријатељској и лепој части, што су уживали у Бабиној кући.

Сâм пак био је с најмањим задовољан и чувао се највише тога, да не буде другима на терету. Он се сâм послуживао и радовао се увек, кад је могао другоме какву услугу учинити или чиме послужити. Приликом домаћих гозбеница, које су честе биле у његову дому, дворио је, пудио и разговарао госте неки пута по читаве ноћи, е само, да се нико не потужи на гостопримство. Уживао је у песми, шали и свирци; у весељу је био његов прави живот, ма да од последњих 17 година није никад окусио опојна пића; а таки су сви људи чиста и добра срца. Плач и јаук није подносио ни од унучета, ма да га је волио као очи у глави.

Та лепа црта милосрђа пратила га је кроз сав жи-

вот, провлачила се кроз сав рад, кроз сва богата дела његова и била је јак заштитник сваком потиштеном, ватрен бранилац сваком немоћном.

Са тих лепих особина поштовали су га и љубили сви другови његови; а као медицинар у Бечу друговао је највише с покојним књижевником др. Ђуром Даничићем, и песником Бранком Радичевићем. Из писама, што му је по растанку из Беча 1851. и 1852. године писао његов искрен друг др. Ђура Даничић и у којима му је слао и топле поздраве њиховог тада оболелог друга и пријатеља Бранка Радичевића, види се, колико је међусобног поверења, колико чисте љубави и искрености било у кругу ових узоритих младића, ових наших потоњих великана.

Др. Ђорђе Натошевић занимао се чисто практичним лекарством само до 1853. године, дакле једва три године дана.

Народ је покојника овог као свог лекара брзо заволео и обљубио са оног његовог отвореног карактера и велике лекарске вештине.

Већ у овом првом кораку практичног живота избила је на видело она милосрдна страна његовог карактера; он не само да је бадава лечио ону сиромашну, ратарску класу нашег новосадског света, него је за њих сам куповао и носио лекове; па и од оних бољих и отменијих кућа примао је награду тек онда, кад су му сами послали. Ни од ког и ни од куд није никад искао и тражио какве награде за свој лечнички а доцније и књижевни рад.

На путу овог практичног рада избила је, код покојника, и друга урођена тежња, — да обучава друге. Љубав к роду и човечанству пробудила је у њему и ову племениту тежњу, за коју се он инштиктивно спремао још као медицинар у Бечу, читајући педагошка дела, као што ћемо доцније видети.

Кад је као лекар одлазио у оне новосадске крајеве, где је збијен наш ратарски, прост свет, а он је заставао код сваке гомилице деце наше, код сваког друштва

одраслијих, па их је испитивао и учио. Није прошао ни једног познатог одраслијег човека, није обишао ни једну дружину жена, да није застао, питао и учио Народ га наш отуда и зна и памти и данас много приповеда о томе, шта га је учио и шта му говорио др. Ђорђе Натошевић.

По овим знацима и многим приватним разговорима, као свога лекара, упознало је бистро око покојног родољуба и многозаслужног епископа Платона у нашем слављенику велики дар учитељског позива и канда њему имамо највише да захвалимо, што је покојник наш извучен из обичног практичног рада и спуштен у духовну бању нашег просветног живота. Бистро око оца Платона увидело је, да се у покојнику овом збило велико знање, чврста воља и жарка љубав к роду и човечанству, те га је привлачио у школу и наводио тако на узвишеније поприште друштвеног и просветног рада, с пуним уверењем, да ће покојник са оваким прибраним врлинама бити од велике користи по школу и род свој.

Др. Ђ. Натошевић отпочео је свој просветни рад год. 1853. у овдашњој српској гимназији, и већ се ту на првим покушајима приметило, колико педагошка дара, колико учитељске спреме имађаше покојник.

Он је проширио у гимназији овој обим реалних предмета и као нов предмет завео је гимнастична вежбања, која су данас постала обвезан предмет и у основним народним школама. У настави је завео пов метод у својим предметима, а наговарао је и остале садругове своје, да по њему поступе. Он је сваки предмет прва 2—3 месеца школска прошао у најкрупнијим потезима у читавом обиму његовом, колико је за коју школску годину прописано било, па кад су ђаци онако у ужем обиму схватили и присвојили предмет, онда је оно предузимао изнова опширније. Приметио је, говораше, да се тим начином деца привежу боље за предмет, постане им лакши и разумљивији, па га онда и вољније уче. А слушао сам и од самих ђака његових, да су га врло радо слушали и да су код њега и из његових предмета свагда спремни дола-

зили, па и кад су доцније прелазили у старије разреде и друге заводе, свагда су из његових предмета најбоље одговарали и најбоље оцене добијали. Од то доба је новосадска гимназија и стекла лепа гласа међу сличним заводима.

Но за оваке широке груди, које су тежиле, да пригрле сав народ, биле су уске дворане новосадске српске тада још ниже гимназије и он већ 1857. године, на препоруку, блажене успомене епископа Платона, а на позив Шокчевића, гувернера тадашње Војводине Српске и Тамишког Баната, излети из тог уског оквира школска рада и узвије се на широко поље народне опште наставе као надзорник свију српских просветних завода у бившој, крвљу дедова и отаца наших одкупљеној, — Војводини Српској.

Стао је у добри час ногом на то плодно, ал вековима запарложено поље наше шире и више народне просвете. Ту је у тој дубокој води народне забатаљености одпочео слободно кретати своја једра и водити народну свест у пристаниште бољих, лепших и напреднијих дана. Он, који се дубоко спуштао у богате руднике научних испитивања, добио је сад прилике, да своје расковано благо по давњашњој жељи својој проспе у народ, да га подигне, унапреди и усрећи.

Та 1857. година биће поред имена нашег врлог покојника златни слови исписана. На листовима наше културне историје биће то најкрупније речи, јер то име и та година скинули су дебео застор с умних очију народних; то име и та година дотакли се оног четир-вековно запуштеног и умртвљеног тела народног и силом хришћанских врлина, знања и родољубља — васкрсли успавану свест народну.

На ово поле није дошао наш дични покојник неспреман, није он тек експериментисањем тражио пута и начина, да буди свест и знање, него је он још у ђачким годинама, као што смо горе већ поменули, гоњен неким невидним унутарњим нагоном читао, мислио и ра-

дио поред својих медицинских предмета, у многоме и педагошку литературу најнапреднијих народа.

Нашли смо бележака покојникових од 15. маја 1848. године, под именом: »Споменици и задужбине« које је писао још као слушалац медицине у Бечу, па смо се на том изненадили оном богатом збирком донде проучених педагошких класика. Он је још онда исписао у овим споменицима себи јеванђеље рада и жеља својих. Још ту је казао, да треба подизати библиотеке и читаонице у свакој вароши и варошици, у сваком селу и свакој школи; — да треба оснивати склоништа за сироте старце, бабе и удовице, за сирочад, за слепе, глуво-неме, богаље, луде и др. и препоручивао је то свима већим варошима и нашим манастирима; — још онда је препоручивао госпођама нашим, да подижу малодечије школе (забавишта и дадиљишта); — патријарсима докикивао, да подижу учено друштво, па да оно васкрсне српску литературу; — позивао је богаташе наше, да издају награде за умна дела, а професоре да пишу, па је означио и литерарне задатке, које би ваљало и о чему би ваљало писати. Из тих задатака види се, колико је грдно богатство литерарно донде већ био присвојио и колико зрелости и знања добавио, колико љубави гајио, колико топлоте осећао за просветни развитак и напредак свога народа. Мора човек пред таком ванредном појавом стати и дивити се. Онда му није било ни пуних 27 година, па таке зреле, тако родољубиве мисли и жеље!

Он је тада још препоручивао, да се подижу у нас, осим малодечијих и основних школа још и школе за бабице, школе за ветеринере, за економију, трговачке школе, техничку школу, по једну препарандију у свакој провинцији, а богословима мање на срце, да уче проповедати одраслим слово божије. Девојачке школе ваља да подигне свака варош и варошица, писао је он.

Са гимназијским радом из оног доба није био задовољан, а препоручивао је, да се у свим школама заведе

гимнастика и пливање, певање, музика и цртање. Уз сваку школу да се оснује библиотека, ботаничка, зоолошка и минералошка збирка, геолошки музеј, хербаријум; физикални апарати, анатомични препарати и иконе за све наставне предмете.

Осим тога препоручивао је и недељне школе и наглашавао, да ваља поболшати материјално стање свију учитеља.

Позивао је Београђане и Загрепчане, да подижу приватне институте (васпиталишта) за отменије варошке девојке.

Тражио је, да се подигну друштва: противрђавих обичаја, друштва економа, баштована, учитеља, професора, свештеника, лекара, трговаца. занатлија, госпођа.

Да се пробуди у народу народносна свест и понос позивао је свештенике, да чешће у цркви спомињу кнеза Лазара, цара Уроша, св. Саву и т. д.; учитеље, да приповедају из историје, да читају деци народне песме, да показују иконе народних јунака и мученика; појете, да певају песме у том духу; литерате, да пишу чланке, приповетке и новеле историјске; сликаре и вајаре, да сликају и режу слике наших славних јунака; трговце и занатлије, да стављају цимере из српске успомене; вароши, да дижу споменике нашим славним мужевима; на чесмама, бунарима, изворима, мостовима, пијацама и осталим јавним местима, да се стављају статуе наших праотаца: »ако ће и од блата бити, само нек је наше«, вели покојник. Чивутска, грчка, немачка, латинска и остала туђинска имена људи и жена да се одбаце, па да се дају красна и славна имена наших праотаца. Да се купе по народу арије из песама нашег простог света, па да то служи за елемент музичарима нашим за своја музикална дела. Па наставља овако:

»Наши главни људи, који не поштују своју народност и њу не негују, то су људи без свести, изгубљени; најпросвећенији људи свију народа били су увек и највећи родољуби, као и народ на највишем степену обра-

зовања, што је и највећма осећао свој »националитет«, то је један и исти закон. — Презирите дакле, браћо, ту госпоу и госпоће, који се стиде и одричу свога, то су људи без свести, па нек имају пуно титула и ордена од свију царева и три света у својим спахилуцима; не угледајте се на њих, гледајте на родољубе, то су прави, чисти људи, јер осећају у себи чувство, које је бог дао.«

Препоручује даље, да се по варошима заводе штедионице, да се тим подрањује у народу штедња, поштење и понос.

Искао је, да се одмах подигну домови за сирочад, наших палих јунака од 1848-9. године и да се одмах приме на храну и васпитање.

У дугачким и разложним доказима чинио је он замерке и искао поправке и на тада постојећим народним иншитутима: текелијином заводу и индинирској текелијиној фундацији, о »Матици Српској«, о памастирима, о просветним заводима, о занатима и вештинама, о питомцима народним, о свештеницима и учитељима, па на послетку препоручује, да се подигне народни музеј: један у Београду, а други у Карловцима, и наводи, шта све треба да набави тај музеј.

Он је толико мислио о напретку и просвети народној и друштвеној, да је чак размишљао и о пасиграфији, како да се образован свет служи у писму једним знацима, и предлагао је за то бројеве арапске.

Ове његове мисли, жеље и тежње исписао је он, као што сам горе напоменуо, још као ђак; а те су га мисли, жеље и тежње водиле после и кроз сав практичан живот. Од то доба па до 1857. године, кад је ступио као практични раденик на широко просветно поље, протекло је 9 година дана; а како се зна, да је он целог свог века дању, ноћу, са малим одморима само читао и бележио, онда се може мислити, с каквом је спремом, с каквим мислима, осећајима, при том још с каквим жарким родољубљем и каквом снажном вољом ступио на то плодно земљиште народне наставе.

Само такав човек, с таком умном и моралном сна-

гом и с таком богатом спремом и могао је одмах запливати у онај огроман рад, који га је чекао.

Да се може достојно оценити рад и угледати успех нашег покојника у народној школи, тој основици и расадници морала и знања, нужно је, да се вратимо мало у прошлост, да видимо, бар у најкрупнијим потезима, оно просветно стање, које је затекао наш покојник 1857. године, па да то стање упоредимо са данашњим.

Можда не би било нужно, да се приказује стање школско од пре 30 година, кад би у редовима овим седела сама господа од 40 година и старија, која су у свом детинству прошла оне старе школе, али кад видим у овом поштованом збору и млађу браћу и сестре, онда морам бар летимице скинути завесу са тог времена, да се и они упознају мало са нашим детинством и нашим школским приликама од пре 30 година.

По варошима је већ постојала по која школска зграда од тврдог материјала, ал по селима ни једне клете; тамо су плетери и набоји скривали и заклањали од зиме и непогоде наш подмладак, тамо су они чували здравље наше будућности и скривали сунце наших светлијих дана. Па још и то да су биле простране, видне и суве зграде, него све ниске, уске, влажне, мрачне, баш као да се ишло на то, да се сатире и телесно убија онај подмладак. Ја сам варошко дете, наша је школа била од тврда материјала, али без икакве вентилације, прозори мали, као да се бојало, да нас зрак и светлост не достигне и не унесреће. У таким уским и ниским собама седило је по 3—4 сата на патосу и по скамијама до 200 и више нас мушке и женске деце помешано. Није се ту никад ветрило, никад скупа на поље пуштало. Приповедао је сам покојник, да је наилазио по селима и таких соба школских, које су од варошких штала и апсана направљене и деца су сваки дан морала пролазити тамо, гледати и слушати, како се онај најнижи друштвени слој по тадањем општем правилу бије, псује и гади међусобно и од старешина. Често пута биле су школе наслоњене ил прозорима отворене великим сеоским биртијама. По-

мислите, колика се гомила рђавих примера и саблажњивих речи товарила на душу и срце оној безазленој дечици на' таким местима, па ћете појмити, колико је добра принела тек та једна страна његова рада, што се школа извукла из таких заразних околина.

Па као што су школске зграде пре њега биле јасан жиг несвести и небриге народне, тако су и школски намештаји у оној недовољној количини и у оној недотупавној опреми отворено износили умну голотињу наших старешина. Све је било удешено, као да се хотимице ишло, да се деца, та будућност наша, умно и телесно убогаље.

Учила није било никаквих. По зидовима су висиле »магареће уши, »језици« и друге неке накараде, што су учитељима служиле за убијање поноса дечијег; на столу је почивао вечито прут, тај скиптар учитељеве спаге, а уз пећ у шавољу воде киселио се »фиргаз«, о коме је висила сва педагогија, методика и дисциплина школска.

Уведите још у оваку школу неспособна, несвесна, понижена, презрена и материјалном оскудицом у главу убијена учитеља, да васпитава и изображава, да телесно и умно подиже подмладак; пустите, да учи децу човек, коме је, са малом изнимком, било сво знање, што познаје црквено-словенска писмена, што зна писати словенске речи, што уме појати, молитве читати и до стотине бројати, па онда имате приближну слику старе школе, старог учитеља и оног безначајног и по моралну и физичну снагу дечију штетног учења и васпитавања.

Колика је то штета била по васпитну цел, још је велика срећа по народни подмладак, што онда није било присилне мере, да се деца гоне, да иду у ту школу, као данас што је, јер ко зна, е да ли би нам под тим приликама и остала која дечија душа чиста, која глава бистра, које тело здраво и правилно.

Као што се види, сва је наука, сво васпитање било у том, што су деца сричући учила читати црквено-словенско писме, вођењем руке и по »плајвазу« учила пи-

сати, сјакањем у глас учила молитве, бројањем учила рачунати.

О тумачењу молитава, вере и заповести божијих, о казивању житија светих, о превађању јеванђеља, о познавању цркве и њених обреда, о красном нашем црквеном појању, којим се отварају врата религиозном осећају, није било ни трага; о наочигледној настави, тој првој основи разумног, мисленог рада и наставе, тој подлози наставној за српски језик и остале реалне предмете, о данашњем разумном, брзом и практичном учењу читања и писања није било ни спомена; о декламовању наших дивних народних песама, о историји нашој, којом се српска свест буди, о рецитовању лепих изрека и поучних пословица, којима се морална снага крепи, о земљопису и природним наукама, којима се кућа божија и околина наша распознаје, о умном и писменом рачуну, којим се ум и расуђење бистри и практичан, користан живот заводи, о воћарству, вртарству и другим економским предметима, којима се газдинство диже, о цртању и хармоничном певању, којим се естетички укус развија, о гимнастици, која нам тело и душу снажи, — о свему томе није било ни спомена у школи пре Натошевића.

Све те врлине, што красе данас нашу народну школу, сав тај напредак, што је подигао нашу народну школу у ред напреднијих својих сестарр и увео наш народ једним скоком у друштво напредних европских народа, завео је, засновао је, утврдио је наш заслужни покојник, те је с тим стекао име препородиоца народне школе.

А заводити што ново, измењивати оно, што се вековима у једном народу и сталежу угњездило, иде врло тешко, јер једна мука навика, а две одвика, вели пословица; али Натошевић је својом енергијом, истрајним радом, умним надмоћијем савладао брзо све неприлике и тегобе на том пољу.

Највише је труда и бриге залагао у том, да морално подигне учитељство наше, да њега обавести, поучи, окрепи, охрабри, јер учитељи су душе школске. Да

то што пре постигне, путовао је и по нашим варошима сазивао шире учитељске зборове и ту их на гомилама по 100 и више учитеља учио новом Гразеровом методу читања с писањем, а после, како и остале предмете ваља предавати, особито веронауку, српски језик и рачун. У том послу путовао је непрестано првих 4—5 год. с једног краја наше развучене митрополије карловачке на други крај. Од Панчева и Вршца с југа па до Сомбора и Будима на север; од Вел. Кикинде и Темишвара са истока па до Новог Сада, Мохача, Осека, Пакраца и Горњих Карловаца на запад. Та силна и духовита предавања, вели г. Н. Ђ. Вукићевић, пробудила су из дуготрајног мртвила српско учитељство, преобразила су школу српску и учинила нову епоху у просветном животу народа српског.

У почетку је сав овај терет нове наставе учитељства сносио сам покојник, а већ друге године (1858.) добио је потпоре у свом првенцу и велезаслужном управитељу сомборске учитељске школе, г. Николи Ђ. Вукићевићу, данашњем привр. главном школском референту, који је и вољном и снажном руком прихватио и у многом олакшао терет нашем слављенику, те и од нас заслужио, да му овом свечаном приликом на тој лепој услузи довикнемо: хвала и слава! (Слушаоци се одзивају са: Слава му!)

Колико је наш покојник био снажан у педагошкој и дидактичној струци, види се већ на првим радовима учитељске наставе. Са писмима, што је као напутак за предавање 1858. г. слао у Сомбор г. Николи Ђ. Вукићевићу, где је било тада на окупу до 200 учитеља наших, можемо с поносом стати пред најстручнијим познаваоцима ове врсте и бићемо за цело похваљени и одликовани, јер из тих писама види се јасно, колико је дубоко прозрео покојник у суштину наставе и како је, још као почетник на том пољу имао у пуној власти дидактичка и методичка правила. Сва његова писмена и усмена упутства, која се односила на наставу појединих предмета у народној школи, држала се прописаних пра-

вила, тада најновијих стручних књига ове врсте, те и данас, после 30-годишњег искуства, било би врло мало што за измењивање у његовим напутцима; види се, како је он живо пратио педагошку литературу најнапредније народа.

Он је на први корак опазио, да народној школи није цел, да гомила знања у деци и да их спрема за вештаке и практичне раднике, као што многи и данас мисле и хоће, него да су и науке и остали предмети и вештине у народној школи само средства, да се њима развију дарови и способности деце, да се снажи ум и облагороди срце, те је отуда навијао сву наставу на овај задатак и обраћао пажњу учитеља понајвише, мимо учења нове методе читања и писања, на очигледну наставу и религиозно-моралне поуке, као два најважнија средства, што потпомажу ону главну васпитну цел народне школе.

Колику је важност полагао на верозаконску наставу, види се најбоље из оне знамените обране верозаконских школа, која је по свој прилици изишла у »Застави« 1874. ил 1875. године на »Обзорове« нападаје од исте године »Проти Суботићеву предлогу, гледе конфесионалних школа«, која се нашла у рукопису пуних 28 ситно писаних табака, где међу осталим вели:

»Куд камо је важније учење деце оним моралним и религиозним правилима — од учења рачуна, читања, писања и т. д. — јер о овоме виси срећа и блаженство, које је највиша цел васпитања и свију наука и вера« . . . »Учење веронауке је још више у интересу школе, него у интересу цркве. И сви педагози држе религиозно-морално учење деце за најглавније средство васпитања« . . . »Све, што год је до сад за учовечање људства и за цивилизацију учињено, плод је религије« . . . .

Као најлакши приступ за религиозну паставу узео је, данас већ од свуда признато најбоље средство, библичне приповетке старог и новог завета и надовезао је на то учење и тумачење молитава, веровања, заповеди, читања и тумачења недељних јеванђеља и апостола,

учење »житија светих«, разјашњење јектенија, показивање светитељских икона, тумачење обреда црквених и св. литургије, а уз то као обвезни предмет и црквено појање. Ови су предмети у настави спајани и у свезу довођени, те је тако поникла свесна, сазидавајућа религиозна настава, а што је и важније, постала је и православна, која нас крепи и снажи у нашем религијозном духу.

Наочигледном наставом тражио је, да се мишљење и расуђење подстиче и да се чисти српски језик, који је био огрезао туђинштином, и имамо много њему да захвалимо, што се овим путем одомаћили у народу нашем многи српски изрази за школске ствари, за алате, оруђа и занате.

Споменули смо на једном месту, колико је снаге полагао покојник наш на народноспу свест и на родољубиво осећање, јер је на живом примеру од 1848-9. године осетио, шта оно вреди, а и после је тежио свом снагом, да се из груди подмлатка нашег не погубе она света и славна предања о народној лепој прошлости и његовим јуначким предцима и узор-светитељима, па је у то име писао читанке и у њима приповетке из српске историје, а издао је и засебне књижице најодабранијих народних песама, да се на њима разгрева родољубиви осећај нашег нараштаја.

Натошевић је унео у народну школу и лепу светску песму, ту душевну гимнастику и подстицао је учитеље још у прво доба, да предузимају с децом и телесну гимнастику, коју је доцније и државна власт примила у обвезне предмете народне школе.

Са овим и другим горе изложеним предметима испредњачио је наш покојник свима народима наше угарске домовине и посведочио, да је био најнапреднији и најспособнији школски старешина свога доба, а то је за нас дика, а за њега слава.

Натошевић је врло рано препоручивао за васпитна средства школске штедионице и ручни рад не само за женску него и за мушку децу, што се данас у великој мери шири по свим напреднијим земљама, а мисао та за-

хватила је већ дубоко у данашњу педагошку литературу, те су сви изгледи, да ће се оправдати то начело.

Натошевићева школа скинула је оне накараде са школских зидова, којима се убијао понос дечији, па је на њихово место поређала слике из библичних приповедака и наочигледне наставе, земљовиде и друге украсе, који олакшавају науку и чисте естетички укус. Старе скиптаре учитељске моћи и дисциплине: прут и фиргаз, заменула је љубав и блага реч учитељева, те је тако из оне апсане, где се само сјакало, тукло и плакало, поникла питома и блага настава, од које се не страше деца и којом не прете више родитељи деци, као са каквим страшилом, него се полази од куће веселим срцем и бистрим погледом у наручја другим родитељима — народним учитељима.

За 10 година Натошевићева неуморна рада, а то је од 1857.—1867., кад је прешао у Србију, било је толико урађено на нашем школском пољу, у нашој народној па и сомборској учитељској школи, да смо служили за углед суседима својим.

Ти таласи напредне струје, што их је умна и морална снага покојникова покренула на нашем овамо просветном земљишту, брзо су провалили Дунавску и Савску обалу, те које књигом, које новим учитељским снагама, што се овамо спремише, прећоше својом светом мисијом и у оне крајеве наше и доспеше под покојним заслужним Миланом Костићем и до поносне Горе Црне.

Коликом је снагом и енергијом радио покојник, да се учитељство, та душа школе народне, морално узвиси, исто је тако делао, да се оно и материјално окрепи, те је на све стране наговарао и позивао старешине, да својим учитељима подижу и осигурају плате, и кад се наш народни црквени Сабор у Карловцима 1864. г. састао, да и о школи и учитељству вођа, већ је било њиме ово поље расчишћено и пут утрвен за напреднији и лакши рад у овом погледу.

Учитељство народно било је до њега тако понижено и презрено, да је служило више за подсмех, него ли за

углед. Онај, који треба да је понос и узданица народна, понижен до просјака; они, који треба да су углед деци, презрени и понижени од народа и својих старешина, јер и онда, кад је Натошевић већ отишао био у Темишвар за надзорника, нашао је, као што сам вели, учитеље, где својим старешинама заграђују баште и чисте штале.

Учитељска плата није у оно доба износила ни толико, вели сам покојник, колико је могао напросити најглупавији слепац. Па и така јадна учитељска места могла се добити самим митом и протекцијом, а изгубити, чим се замери и слузи старешиновом.

Све је то нестало, све је то збрисано под Натошевићем. Није више било »орација« по школама, куд је он пролазио, није се више заслуга куповала митом и пријатељством; није се више смео понижавати васпитач народни, него се морао поштовати и уважавати, а томе је он сам, не заповестима и наредбама, него лепим примерима предњачио. Учитеље је свагда собом водио и крај себе с десне стране пуштао и посађивао, сваком приликом хвалио и уздизао заслуге њихове.

Са напретком народних школа напредовала је под топлом бригом нашег покојника и наша прва учитељска школа у Сомбору, та васпитачица наших народних учитеља. У часу, кад је Натошевић дошао на управу просвете народне, наступио је, вели управитељ те школе г. Н. Ђ. Вукићевић, нов живот у тој српској учитељској школи Преображена је према потреби и духу времена настава у њој и школа је ова добила нов, светли, препорођени облик и стекла је на брзо толико поверење и уважење код свију правих родољуба и у свима крајевима Срспства, да су чак из Србије, Босне, Црне Горе, Старе Србије, Бугарске и Албаније долазили младићи, да се у тој школи спреме за учитељско звање.

Његовим (покојниковим) настојавањем и потпомагањем садањег министарског саветника, г. дра Тодора Мандића пл. од Ривице, пружио је овој школи бивши велико-кикиндски диштрикт знатну потпору од 12.000 фр. за поболшање плата професорских, а толико и српском

*

народном позоришту. Осим тога, његовим заузимањем завешта на исту цел овој школи и Кузман Рацковић, адвокат и бивши сенатор и диштрикт-биров из Вел. Кикинде, 1.000 фр.; сомборска општина годишњи прилог од 315 фр. и општине; велико-кикиндска 50 фр. а падејска 16 фр. 40 н. — Његовим настојавањем и саветом подстакнут основао је за ову школу 1867. године покојни епископ бачки Платон знатну платонеумску закладу од 20.000 форината.

У том народном храму однеговало се за ово последњих 50 година 1038 учитеља и 204 учитељице, који у духу покојникову ширише и шире зраке просвете и хришћанске врлине по свима кутићима наше скромне српске кућице.

По обрасцу ове сомборске учитељске школе отворио је 1873. год. наш народни црквени сабор у Пакрацу другу учитељску школу за образовање учитеља у Тројединој краљевини, с потпором фундације, коју су по савету покојникову основали Срби из пакрачке дијецезе, у своти од 40.000 фор., а на две године доцније и трећу у Гор. Карловцу

Његовом бригом подигле се и три српске више девојачке школе: у Новом Саду, Панчеву и Сомбору, које буде свест и шире знање у нашем женском покољењу, тим будућим српским матерама, љубама и домаћицама. Он је признавао, да жене ведре и облаче у кућевној срећи, да су они бедеми, што чувају домаће огњиште, на коме се цела породица греје, снажи и унапређује. И он је говорио, као и сви славни педагози, да се свет може унапредити и поправити само добрим и ваљаним матерама. У тој идеји вођен том тежњом, радио је на све стране, да се подижу женске основне, па после и и ове више девојачке школе.

Врли покојник није само речма него је и писмом делао и радио за унапређење школе, учитеља и наставе. Одмах у почетку свог школског рада написао је једно краће а после и једно опширно упутство за учитеље, којима се и данас с успехом служе учитељи наши.

Године 1858. у почетку октобра месеца покренуо је у друштву с неколицином својих школских пријатеља, а наиме: с покојним Ђорђем Рајковићем и Тодором Димићем, новосадским учитељима, и пок. Данилом Медаковићем, новинаром и књижевником, издавање »Школског Листа у Новом Саду, који је од 1862.—1865. године после и сам уређивао, а за сво време његовог излажења пунио је ступце тога листа најизврснијим чланцима, поукама и наредбама за учитеље, свештенике, општине и поглаварства. Створио је за тај лист и фонд, којим рукује честита српска православна црквена општина сомборска; а основао је наградом, коју је добио за буквар, онај у Србији, и другим књижицама, особито оним народним песмицама, и фонд за удовице и сирочад учитељску, којим такође рукује помепута сомборска црквена општина.

Писао је три српска буквара: за овостране осн. школе и горепоменути за Србију и Црну Гору. Писао је црквенословенски буквар и I., II., III. и IV. читанку, а пре тога још једну IV. читанку, што је у Бечу изишла, за које говори данашњи најбољи познавалац школе наше г. Н. Ђ. Вукићевић, да служе на дику садањој нашој школи и да њима можемо доказати и страном свету, да нисмо мањи од других народа, с којима живимо. А у једном писму на покојника вели за последњу IV. читанку: »Њоме сте крунисали Ваш сав досадањи рад за школу и себи и народу најкрасњији спомен оставили.«

Покојник, особито у почетку свог књижевног рада, није пазио толико на одећу, на језик, којим пише, колико на ствар, коју износи, те му сљед тога замери 1864. год. покојни друг и пријатељ Даничић, као уреднику »Школског Листа«, што је написао у чланку једном љубљећи, место: љубећи; тако узето, место: тако узевши; па вредно је, да се чује, шта је на то одговорио покојник. Он вели: »Ја листом грабим ствар, не руво ни љуске, зидам или помажем тврду кућу зидати; носим, вучем оно најгрубље тврдо камење у основе и зидине, а полираће други, који за ово нису. Ја би од-

мах заћутао, кад би видео, да смо ми већ у онај век ушли, где се пре гледи спољашњи украс, нег унутрашња вредност, а оно још ни буквара немамо.«

Обилазио је ревносно школе; и колико год има српских места у целој Угарској и Тројединци, свако је, не један пут, него и више пута обишао и после сваке његове инспекције поникла је по која нова наредба ил предлог, који су смерали на напредак и бољитак школе и учитеља. Његовим заузимањем пицале су на све стране лепше, видније и пространије школске зграде, у многим местима подигнути су уз школу и учитељски станови: око школских станова подизана су дрва, воћњаци; утврђене су школске фасије, којима се школе за увек обезбедиле, плате су учитељске повишаване, учитељски положај утврђен, углед подигнут, учитељски зборови отпочети, фондови школски пицали; свуда жив, напредан рад!

Његова је тежња и жарка жеља била, да учврсти савез између цркве и школе, да створи слогу, љубав и узајамно поштовање између свештеника и учитеља, тих пијонера народне културе, и можемо казати, да је много успео у томе. Свештеници, особито млађи, не гледе више учитеље као своје потчињене слуге, него као своје млађе садругове и помагаче.

Јако га је тиштало, што се у срцу велико-кикиндског диштрикта — у Вел. Кикинди, тој највећој српској општини с ове стране, о српском новцу и зноју издржава немачка реалка, па је путем својих пријатеља тамо толико радио, док се та школа није укинула и на њено место основала и од кр. уг. министарства потврђена била српска економска школа, али на жалост целог овостраног Срйства, кад је ваљало отворити 1873. год. ту једину срп. економску школу с ове стране, онда се на молбу заведених неких Срба тамо отвори у замену за ову шесторазредна мађарска римокатоличка гимназија, чији управитељи немају ни толико захвалности и признања за српску муку и зној, па да за оних 200.000 ф. чистог српског новца узму, бар за српску дечицу, једног учитеља

за српски језик, него нам се деца нашим новцем потиру и отуђују од свога имена и своје славне прошлости.

Још више га је тиштало, кад је видео, да се и друга српска фундација од 60.000 фор., коју је основао у Вел. Кикинди добротвор Кузман Рацковић за више образовање нашег женског нараштаја, неправедним начином одузима и намењује општој комуналној настави.

Он је водио бригу за све крајеве наше, за све просветне заводе, и тражио је начина, као што видесмо још у његовим ђачким данима, а после и више, да се подижу у нас занатлијске, трговачке, глуво-неме школе и школе за слепе и за заточнике. Наши саборски списи пуни су оваких његових предлога. Накупио је податке, саставио правила и наставне планове за све ове заводе; саставио је и списак за учила и библиотеке оваких школа и позвао је био својим путем општине: велико-кикиндску, велико-бечкеречку, земунску и сремско-карловачку, да спремају станове и намештаје за ове школе; и да нису код нас на црквено-школском пољу наступиле ове жалосне прилике, које нам и данас раздиру груди, можда би ови просветни расади данас цвали и народу плода доносили, а овако морамо да тугујемо и наричемо над песретном судбом својом, док се други око нас подижу и напредују.

Наш покојник није понео у гроб само тугу за губитком горњих просветних завода, него је однео и жељу, да види осигуране и обезбеђене учитеље и збринуту сирочад учитељску; а није дочекао ни да види повраћене матери цркви покомуњаћене српске народне школе у Хрватској и бившој војничкој Крајини, и што је био ближе гробу, све му се већма мутила душа и погледи у нашу ближу будућност са ових неуспеха.

Ја бих и даље говорио о овој теми и о заслугама врлог покојника нашег, ал се бојим, да нисам и досадањим причањем преморио поштоване слушаоце, те молим, да ми се опрости; народна је просвета и сувише важна, па нисам могао збијеније и у краће прећи; а друго, и наш покојник уложио је у овом раду најбољу снагу своју, утрошио је највише труда и уткао највише бриге, па у том

и највише заслуга и признања стекао, па је потребно било, да се на ту страну највише и осврћемо; а сад ћу, с допуштењем, прећи мало и на његов књижеван рад, те молим, да ми поклоните још мало пажње.

Горе смо поменули само онај књижеван рад, што је покојник изнео на стручном педагошком пољу, ал у њега има и другог великог књижевног рада, којим је и остале књижевне гране уресио богатим и лепим плодом.

Његов књижеван рад није збијен у дебеле књиге ове ил оне врсте, није управљен на овај ил онај правац, него је расут као дробни бисер по свим пољима наше популарне књижевности. Његовог рада наћи ћете по свима нашим листовима с ове и с оне стране Саве и Дунава и по свима календарима, што су у нас излазили за последњих 35 година, јер он је календаре сматрао за најпопуларније листове. И овај рад, као и онај стручан горе, смерао је само на поучавање и усрећивање ширег народног базиса.

У изразу био је збијен, пун, језгровит, а при том разумљив и лак. Уводе није правио, него је одмах прелазио на ствар. За љуску и хаљину, као што је Даничићу писао, није марио. Њему је главно ствар, њу је хтео да расветли, да омили; али у том је и био тако убедљив, да је свакога занео и зажарио, који је год прочитао његов спис.

Први књижевни радови његови угледали су света 1852. године у Нов. Саду, у књизи за добре цели под насловом: »Писмо у обрану жêна«, — што је сам забележио, — и одмах је за тим издао десет низова у »Седмици« од 1853. год. под насловом: »Искрице о жени и женидби«. Карактеристично је, да је Натошевић отпочео свој књижеван рад са женским питањем; а тако исто судба је наредила, да је и довршио свој књижевни рад с чланком: »Шта све могу да раде женскиње«, које је писао у »Женском Свету« од год. 1887. и с којим се растао од нас Новосађана. Види се и по томе, да је он сматрао женско питање за врло важно и да га је целог века проучавао; а то показују

и оне силне белешке, које се о овом питању по смрти његовој нашле у великој гомили сложене и за популарне листове спремљене.

Осим наредаба школских писао је гомилу чланака из: антропологије, дијететике, лекарства, зоологије, ботанике, минералогије и геологије; физике и метеорологије; хемије, економије, астрономије и физикалне географије; политичне географије и штатистике; историје; даље: игре гимнастичне, чувствене, на залог, погађачке и шаљиве, рачунске, физикалне и хемичне; загонетке, басне, приповетке и парамитије; осматрања; мудре одговоре и др.; тумачење пословица; науке социјалне; пословна писма; из педагогије и методике; о школи, о учитељу и разно. Чланци су ови излазили од 1852. до 1887. године, као што споменусмо, у »Књизи за добре цели«, даље: у »Седмици« — »Путнику« — »Матици« — »Младој Србадији« — »Српском Дневнику« — »Застави« — »Видовдану« — »Гласу Народа« — »Бранику« — »Летопису« — »Здрављу« — »Листу за народ« — »Даници« — »Школском Листу« — »Пријатељу Младежи« — »Женском Свету« — у »Омладинском календару« — »Годишњаку« — »Ласти« — »Орлу« — »Вел.-Кикиндском календару« итд.

За школе је написао, осим горе поменутих, све српске уредбе и наредбе од 1857.—1887. год., Читанчицу уз Буквар београдски, а остала је у рукопису и Читанка за V. и VI. разред српских народних основних школа и књижицу: »Бисер и драго камење«.

Држао је два јавна предавања: »о хлебу, што га једемо« 1874. године, које је после и у засебној књижици отштампано, и »о подизању воћака и користи од њих«, које је штампано у »Листу за народ« 1875. г. Награђено му је дело: »Зашто наш народ у Аустрији пропада« од »Матице Српске« 1865. г. Издао је књижицу »Дуван«, и као трогодишњи председник »Матице Српске« потпомагао је и удесио план и начин за издавање »Књига за народ« из задужбине Петра Коњевића, те је као такав у друштву с друга четир члана

књижевног одељења »Матице Српске« бесплатно читао рукописе, који су стизали за издавање тих књига.

Кад би се сав тај расути књижеван рад нашег славног покојника прикупио у једну гомилу и кад би се томе додало још оно, што је у стотинама завежљаја остало иза покојника нашег, била би то богата ризница за народну поуку, и ја судим, да би се »књижице за народ« најлепше окитиле овим умним бисером нашег вредног и заслужног покојника, кад би се ти расути чланци по листовима и календарима покупили и с преосталим рукописом попунили и у ове књиге отштампали. То би за цело подичило ове књиге, а народу би пружило лепе и корисне поуке.

У целом животу његовом најкрасније га дичи она скромност, којом се одликовао како у приватном животу, тако и у свом књижевном раду. Нигде под саставима својим није мењао имена свога, тек каткад две или три звездице, а за све, што је писао, није ни од кад и ни од куд тражио наплате и награде и сами последњи накладници школских књига нису с њиме, него са супругом му састављали уговоре за наплату књижевних дела његових. Ону прву награду, што је добио из Србије за Буквар, поклонио је сомборској црквеној општини, да ју уложи у фонд за сирочад учитељску. —

Тако смо, ето, доспели летимице до последњих књижевних дела нашег великог покојника и изнели смо, видите, тек у најкрупнијим цртама бледу слику књижевног рада нашег слављеника, а сад ћемо у кратко да пређемо још остали рад и живот нашег покојника, па ћемо поштоване слушаоце наше онда решити пажње и стрпљења.

Др. Ђорђе Натошевић бавио се као врховни надзорник српских просветних завода Војводине Српске само од 1857. до 1860. год. у Темишвару; а кад се те године укиде земаљски школски савет, Натошевић остаде на расположењу до 1862. г., те је за то време био почасни управитељ основних народних школа у Н. Саду.

Године 1862. буде додељен као школски саветник кр. угар. намесничком већу у Будиму, а године 1863.

на препоруку покојног Стојаковића буде од 33 члана бечког земаљског школског савета он једини Србин именован као члан савета тог.

Године 1864. израдио је синодални предлог о уређењу српских народн. школа, који је на српском црквеном народном Сабору 1865. год. примљен и у краљевој Уредби од 10. августа 1868. г. потврђен.

Кад се 1867. год. повратио уставан живот у земљама круне св. Стефана и установило кр. угарско министарство, иступи Натошевић из државне службе и отиде на позив покојног кнеза Михајла у Србију, да тамо као министарски известилац поради на преустројству основних и средњих школа; и да није зла коб одузела 1868. године племенити живот кнеза Михајла, те спречила тамо благодетни рад нашем покојнику, можда би данас Србијом свежији и напреднији дух вејао. Али, кад се судба испречила племенитим тежњама нашег покојника у оним крајевима, она га је добацила опет нама у крило и ми га видимо већ 1869. и 1870. год., где учествује у саборском раду оном истом вољом и снагом, као и пре, те га Сабор наш избере, а Њег. Вел. премили наш краљ Фрања Јосиф I. и потврди за главног школског референта свију просветних завода у опсегу карловачке митрополије. Као такав учествовао је на црквен. народним саборима 1871., 1874., 1875. и 1879. године и суделовао је у свима седницама Савета Школског и епархијског школског одбора архидијецезе карловачке.

Год. 1885., 1886. и 1887. вршио је савесно, поред великих надзорничких дужности, и дужност председника »Матице Српске«, овог највишег представника књиге и просвете наше, и, као што смо напред споменули, стекао је покојник и овде великих заслуга, што се задужбина Петра Коњевића остварила и овако леп и благодетан правац узела.

Као главни надзорник школа у митрополији карловачкој обилазио је ревносно сваке године велик број срп. народних основних школа не само у својој архидијецези, него и у осталим дијецезама карловачке митрополије.

Одлазио је сваке године по два пут и три пут у Панчево, Сомбор и Гор. Карловац, да прегледи тамошње учитељске и српске више девојачке школе; а пробавио је сваке године по 20—25 дана у овдашњим основним народним и вишим девојачким школама, те се тако и опет њему има много да захвали, што су нам, особито српске више девојачке школе, као најновији наши расадници, остали на висини напреднијих школа исте врсте.

Као испитни комесар био је до крајности савестан и могао је данима издржати по 10 и више сати дневно, а да се не помакне с места и да при том прати свако питање и слуша сваки одговор. У тој, скоро да кажемо, надприродној ревности и највећој савесности учитељској и надзорничкој истрајао је наш покојник пуних 35 година, и у тој големој борби за просветом и напретком свога милог народа клонуло је то измучено тело при крају своје 67. године и свог благословеног и обилног просветног рада; неумитна смрт заклопи му за увек очи између 10. и 11. јула 1886. године у Гор. Карловцу, баш кад је довршивао испите на тој учитељској школи, те је тако погинуо као јунак на свом просветном бојишту; а родбина му је пренела утруђене кости, да се одмарају вечним сном овде међу својим најмилијим, ту, где је најлепши, најиздашнији и најмилији век провео; па држим, да је и право, да му ми и чувамо дичну успомену, јер нас је најволио и нама највише дара принео.

Нема дакле више међу нама Бабе нашег!

Клонула је она вредна и неуморна рука, што је обогатила великом збирком изврсних чланака сваку грану наше књиге и поуке; заспало је оно око, које је тако дубоко знало загледати у душу и срце народно и опазити на њему сваки недостатак, сваку потребу; утишало се и за увек смирило оно поштено. добро и племенито срце, које је тако јако куцало за срећу и напредак народни; угасио се живот најодличнијег нашег Србина, оца и препородиоца наше народне школе; упокојио се скроман и примеран учитељ, богат књижевник, образац верног мужа, послушног и нежног сина, пример

доброг оца, искреног пријатеља, родољубивог Србина, правог хришћанина, честитог грађанина, поштеног човека.

Уклонио се Баба испред нас, ал дела су му остала, она неће угинути и неће увенути, она ће сијати и трајати до најкрајнијих дана српских и служити за узор нашим потоњим нараштајима. А с тим својим богатим и племенитим делима задужио је покојник наш цео народ српски вечном хвалом и признањем, те рецимо му за то и овом приликом са овог светог амвона: хвала! и — слава!

ХАМЛЕТ

КРАЉЕВИЋ ДАНСКИ.

НАПИСАО ВИЉЕМ ШЕКСПИР,

С ЕНГЛЕСКОГ ПРЕВЕО ДР. ЛАЗА КОСТИЋ.

ЧЕТВРТИ ЧИН.

ПОЈАВА ПРВА.

Соба у двору.

Долази **краљ, краљица, Розенкранц** и **Гилденстерн.**

Краљ. Ти уздаси дубоки значе што;
преведите их, ваља да их знам.
Где вам је син?

Краљица. Уступ'те мало нама место то.

(Одлазе **Розенкранц** и **Гилденстерн.**)

Ох, господару, мој ноћашњи вид!

Краљ. Што, Гертрудо? Па како Хамлет?

Краљица. Луд,
к'о ветар с морем кад се сударе;
ко јаче мож'. У пустом бесу свом
за ћилимом је чуо неки шум,
извади мач, па викну: „Пацов, гле!“
У заносу свог мозга убије
невидом доброг старца.

Краљ. Страхотно!
Тако би мене, там' да бејах ја.
Слобода му је пуна претње свим;
и теби самој, мени, свакоме.
Ох! како да се суди крви тој?
Окрив'ће нас, јер ми смо требали

зауздати младића манитог,
од људи га уклонит' оградом.
Но љубљасмо га одвеђ, не хтесмо
разумет' нужде; тако тајни бол
сакрива боник, те му једе век.
Куд оде?

Краљица. Убијеног уклања;
при томе му засветли лудило,
к'о злато посред кова простијег,
пречишћено, оплакује свој чин.

Крал. О, Гертрудо, хајдемо! — Сунце још
додирнут' неће гора западу,
укрцаћемо га; а пуст му чин
свим зазором и умом морамо
оценит' па извинит'! — Гилденстерну, хој!

Долази **Розенкранц** и **Гилденстери.**

Узмите још ког, пријатељи вп;
Хамлет је пробô Полонија, луд,
и одвук'о из избе мајчине:
Потраж'те га; па лепо с њим, а леш
у црквицу. Молим вас, хитајте.

Одлазе **Розенкранц** и **Гилденстерн.**

Сву мудрост наших присних, Гертрудо,
сад у помоћ, нек знају наум сав
и што је чин. Тако ће клевета,
што од кон до кон прошаптава свет,
што гађа згоди боље него топ
отровним метком, — промашити нас,
небојни згодит' ваздух. — Хајдмо сад!
У души ми је неслога и јад.

ПОЈАВА ДРУГА.

Друга соба у двору.

Долази **Хамлет.**

Хамлет. Сасвим сахрањен. —

(**Розенкранц** и остали, изнутра: Хамлете! Господару!)

Ал' стој! — Ко виче? Ко зове Хамлета?
О! ево их.

Долазе **Розенкранц** и **Гилденстерн.**

Розенкранц. Куд мртво тело, кнеже, дедосте?

Хамлет. Са прахом га помеш'о, ком је род.

Розенкранц. Рец'те нам, где је, да га нађемо и у цркву носимо.

Хамлет. Немојте то веровати.

Розенкранц. Шта веровати?

Хамлет. Да ја могу чувати вашу тајну, а да не могу моје рођене. У осталом, шта би требало да одговори краљевић, кад га што запита какав сунђер?

Розенкранц. Узимате л' ви мене као сунђер, господару?

Хамлет. Да, господине; што упија у себе краљево лице, његове милости и заповести. Али, на послетку, таки чиновници краљу најбоље и служе: он их држи, као мајмун, у куту вилице; њих је прве прожвак'о, и на послетку ће их прогутати: Чим њему треба што сте ви накупили, само вас притисне и, мој сунђеру, ви сте опет сух.

Розенкранц. Ја вас не разумем, господару.

Хамлет. Мило ми је: пуст разговор у лудим ушима спава.

Розенкранц. Господару, ви нам морате казати, где је тело и поћи с нама краљу.

Хамлет. Тело је с краљем, но краљ није с телом. Краљ је ствар —

Гилденстерн. Ствар, господару?

Хамлет. Никаква. Водите ме к њему. Чувај се, лису. па сви за њим.

[Оду.]

ПОЈАВА ТРЕЋА.

Друга соба у двору.

Долази **краљ**, с пратњом.

Краљ. По њега послах и по лешину.
Опасност кол'ка, што је слободан!
Ипак је мучно строг му рећи суд:
Множина њега љуби сметена,
не љубећ' умом, но тек очима;
а ту се мери мука кривчева,
кривица не. Да глатко прође све,
изгледат' мора смишљен журни пут:

Болести тешке тежак лечи лек,
ил' никакав.

Долази **Розенкранц**.

Па шта се десило?

Розенкранц. Не могосмо га наговорити,
да каже, где је тело.

Краљ. Но где је он?

Розенкранц. На пољу, господару, под стражом, чекајући, што се вама свиди.

Краљ. Доведите га пред нас.

Розенкранц. Хој, Гилденстерну! Уведите господара.

Долази **Хамлет** и **Гилденстерн.**

Краљ. Па, Хамлете, где је Полоније?

Хамлет. На вечери.

Краљ. На вечери? Где?

Хамлет. Не, где он једе, но где једу њега: нека се скупштина политичких*) црви сад баш на њему скупила. Црв руча боље него ма који цар. Ми гојимо све животиње само да гојимо себе, а себе гојимо за црве: Угојен краљ и мршав просијак само су различна јела; два чанка, али на једном столу: то је крај.

Краљ. Куку, куку!

Хамлет. Човек може пецати црвом, што је јео од какова краља, па јести од рибе, што је прогутала тог црва.

Краљ. Шта хоћеш тим да кажеш?

Хамлет. Ништа, само да вам покажем, како краљ може да се провуче кроз просјачко прево.

Краљ. Где је Полоније?

Хамлет. У рају: пошљите кога да видите; ако га ваш посланик не нађе онде, потражите га ви сами на оном другом месту. Ал' збиља, ако га не нађете још овог месеца, наћушићете га, пењући се уза степене у трем.

Краљ [неким слугама]. Идите, тражите га тамо.

Хамлет. Чекаће вас, док не дођете.

[Оду слуге.]

Краљ. Тај чин те на пут гони, Хамлете, —

*) В. други текст. Немци преводе „feinschmeckende Würmer".

о главу ти је, дражу нама још
но што нам је рад учињеног жао, —
што журније, што брже: спреми се.
Готов је брод, а ветар угодан,
дружина чека, све за Инглеску.

Хамлет. За Инглеску?

Краљ. Тако је.

Хамлет. Добро је!

Краљ. Те како! Још да знаш какав нам је смер!

Хамлет. Видим једног херува, што га види. — Али, хајдмо; у Инглеску! — Због, драга мајко!

Краљ. Твој отац, драги сине Хамлете!

Хамлет. Моја мајка: отац и мати су муж и жена, муж и жена су једно месо; те тако, моја мајко, хајд'мо у Инглеску!

[Одлази].

Краљ. За њим устопце, жур'те га у брод:
Ни часка, ноћас не ћу да је ту.
На пут, јер све је спремно, готово,
што год се тиче ствари: Журно, молим вас!

Одлазе **Розенкранц** и **Гилденстерн**.

А ти, Инглезу, цениш ли ме још
(силу си моју осетио већ,
једва су ти зарасле ране зле
од мача данског, те нам вољан још
свој данак плаћаш) не смеш презрети
свемоћне речи нам, налажућ' ти
и преклињућ' те на то писмима,
да смакнеш Хамлета. Учини то;
к'о суха болест он ми једе крв,
излечи ме. Док не знам да је крај,
све радости ће кварит' јад ми тај.

[Одлази].

ПОЈАВА ЧЕТВРТА.

Пољана у Данској.

Долази **Фортинбрас.** Војска иде за њим.

Фортинбрас. Хајд', капетане! Дански да је краљ
од мене здрављен, реци, Фортинбрас

по погодби захтева пролазак
кроз државу му. Знадеш рочиште.
Жели л' нас видет' величанство му,
по дужности поклонићу му се;
поруч' му тако.

Капетан. Хоћу, војводо!

Фортинбрас. Полако напред!

Одлази **Фортинбрас** и војска.

Долази **Хамлет, Розенкранц, Гилденстерн** и остали.

Хамлет. Драги господине, чија је то војска?

Капетан. Норвешка, господине.

Хамлет. Куда ће,
молим вас?

Капетан. Некуд у Пољску.

Хамлет. А ко је војсци војвода?

Капетан. Синовац краља нашег, Фортинбрас.

Хамлет. На целу Пољску да л', господине,
ил' тек на један крај?

Капетан. Ак' хоћу да вам кажем истину,
идемо добит' комад земљице,
ван имена што нема вредности.
За пет дуката не бих, велим пет,
Закупио је на годину ја,
Норвег ни Пољак више не доби,
у баштину да коме прода све.

Хамлет. На Пољак неће бранит' земље те.

Капетан. Е, хоће, већ је војска улегла.

Хамлет. Две тисућ' душа, злата двадесет,
размрсит' неће задевице те:
Тај оток једе благо све и мир,
изнутра пукне, с поља с' не види
што човек мре. — Господ'не, хвала вам.

Капетан. Господ'не, збогом! (Одлази.)

Розенкранц. Господару мој,
хоћете л' даље?

Хамлет. Одмах, ид'те ви.

(Одлазе **Розенкранц** и **Гилденстерн**).

Како ме криви свака прилика

*

обадајућ' ми лењу освету!
Па шта је човек, ако му је све
тек сан и ждер? ништ' више него звер.
Онај што створи крупни разбор нам
и спред' и насе видет', јамачно
ту моћ нам није дао и божји ум
да нераден у нама плесниви.
Сад, зверска ли је забит, сумње л' страх,
што одвећ мери, шта ће бити крај,
— та мисли једна четврт мудрост је,
остале свакад несмелост, — па зашт'
ја живим још, тек реч': „Још морам то“;
кад имам разлог, вољу, снагу, пут,
учинити. Па таки пример још:
Та војска тако силна, спремљена,
под краљевићем тако вићеним*)
што му се дух, запесен за славом,
у непоуздан, љути баца бој,
излажућ' све што му је самртно
свој срећи, смрти, свакој невољи,
за црвљив боб. Ко ј' велик одиста,
без велике не креће невоље,
ал' и за сламку велик бити бој,
Захтева л' част. Какав сам онда ја,
убијен отац, мајка под љагом,
узбуђује ми разум, пали крв,
па све то ништ'? А видим, на мој срам,
где у смрт срља двраест хиљада,
за једну ћуд, за машту славе тек,
к'о да су раке постеље; за крај,
где не мож' боја избит' војска та,
где погинулим' није гроба дост',
сахранит' их? О! од сад нек' се зна,
ил' мислим крв, ил' ништ' не мислим ја. (Одлази.)

*) delicate — tender, у обичном смислу, не доликује Фортимбрасу.

ПОЈАВА ПЕТА.

Елсинор. Соба у двору.

Долази **Краљица** и **Хорације**.

Краљица. Ја нећу с њом да говорим.
Хорације. Нестрпљива је, збиља, сметена:
Жалост је жива гледат'!
Краљица. Шта ће ту?
Хорације. Свог оца спомиње; зао, вели, свет,
све чује; стење, бије с' у срце;
на сламку срља, због сметено,
с тек пола смисла: Збор јој није ништ',
ал' ко је слуша тако бунцати
нагађа нешто; речи распале
на своје мисли сваки накрпи;
кад мига, клима, млати рукама,
помислит' мораш, овде нешто јест',
неизвесно, ал' врло жалосно.
Краљица. Ипак ми ваља с њом говорити,
да злуради не мисле горе зло.
Нек уђе.

(Одлази **Хорације**.)

Болесној души, грех је тако свак',
маленкост свака нове беде знак:
Тако је невешт у свом страху гре',
да, кријући се, изда себе пре.

Враћа се **Хорације** с **Офелијом**.

Офелија. А где је лепа Данска краљица?
Краљица. Како ти је, Офелијо?

Офелија. (Пева.)

По чему познах драгана,
Јесте л' га виделе?
Шеширић има, палицу,
И сандал-ципеле.

Краљица. Куку, слатка госпођице! На што та песма?
Офелија. Велите? Не, молим вас, чујте:

(Пева)

Та он је умр'о, знадем госпо,
Та он је умр'о, знам,

Над главом му је зелен бусен,
А чело ногу кам.

О, хо!

Краљица. Ал' немојте, Офелијо, —

Офелија. Молим вас, чујте:

(Пева)

Покров му бео к'о горски снег,

Долази **Краљ**.

Куку! Погледајте амо, господару!

Офелија.

По њему слатко цвеће;
Ал' оплакат' му драга век
Љубавном даждом неће.

Краљ. Како сте, госпођице?

Офелија. Добро, Бог вам помог'о! Кажу да је совуљага била кћи једног пекара. Господи! ми знамо шта смо, ал' не знамо шта ћемо бити. Бог буди за вашим столом!

Краљ. Сећа се оца.

Офелија. Молим вас, не спомињимо то; ал' ако вас ко пита шта то значи, кажите му ово:

(Пева)

Сутра је Видов-данак, хој,
А ја ћу с прва вида
Доћи под прозор девојко твој,
Да будеш моја Вида:
Обрну се, огрну се,
На грудима је згрева,
Ал' кад је, пȳсти на поље пусти,
Никада више дева.

Краљ. Лепа Офелијо!

Офелија. Збиља, на! Нећу вам се клети, ево крај:

(Пева)

Тако ми Богородице,
Срамота, куку, тужно!
Не штеди момак, кад си на домак;
Тако ми петла, ружно.
Увећеш ме, рек'о си ми,
Док ме не испрелама:

А он одговара:

И уз'о бих те, вере ми,
Да ниси дошла сама!

Краљ. Од кад је тако?

Офелија. Ја се надам, све ће бити добро. Морамо се стрпети; ал' ја не могу а да не плачем, кад помислим да ће га метнути у хладну земљу. Мој брат ће дознати то, и тако вам хвала на вашем добром савету. Хајде, моја кола! Лаку ноћ, госпође; лаку ноћ, слатке госпође: лаку ноћ, лаку ноћ! (Одлази.)

Краљ. Идите за њом узастопце; чувајте је добро, молим вас.

(Одлази **Хорације**.)

О! отров јада дубоког; на све
са смрти очине. Сад узми то,
о, Гертрудо, Гертрудо!
Навале л' јади, нема уходе,
но војском свом. Убијен отац јој,
от'ш'о ти син, причинив себи сам
заслужен' прогон: народ заглибљен,
у мислима, у сумњи нездрав, густ,
са смрти доброг старца; ми слудовасмо
Сахранив кришом га. Офел'ја јадница
застранила од себе, ума свог,
без ког смо слике, ил' живина тек:
Још сувише јој јутрос дође брат
из Француске потајно, код куће
чудом се храни, засео у облак,
шаптачи с' нашли да му трују слух
причама кужним смрти очине;
по невољи ће, другог немајућ',
имена наша носит' клевета
од уста на до уста. Драга Гертрудо,
картачем то ме бије убојним,
задајућ' смрт до смрти.

(Чује се бука изнутра).

Краљица. Куку! Какав хук?

Улази један **господин**.

Краљ. Овамо! Где су моји Свицери?
Нек држе врата. Шта се десило?

Госиодин. Мој господару, спасавајте се;
Океан прелив своје брегове
не гута дољa жешћом навалом,
но млад Лаерте, с четом бунтовном,

што млати слуге вам. Зову га „кнез“;
те, као да свет тек сада настаје,
затомљен спомен, незнан обичај,
повлађују за трагом сваку реч,
те вичу: „Бирајмо; Лаерте краљ!“
Узвици, руке, капе до неба:
„Лаерте биће краљ, Лаерте краљ!“

Краљица. Да красно лају трагом варавим.
Зло њушкате, неверни Дански пси!

(Бука изнутра).

Краљ. Провалили су врата.

Долази **Лаерте**, оружан; за њим **Данци**.

Лаерте. Где је тај краљ? — Чекајте, господо!
Данци. Пустите нас.
Лаерте. Молим вас, ја ћу сам.
Данци. Па добро, добро.

(Одлазе на врата).

Лаерте. Хвала! Чувајте
На вратих. — Хеј, ти краљу, ниткове,
мог оца дај ми!
Краљица. С миром, Лаерте драг'.
Лаерте. Кап мирне крви, па сам копиле,
мој отац адум, курвин прима жиг
на чистом овде, часном челу свом
мила ми мајка.
Краљ. Шта је, Лаерте,
што тако дивски на нас дижеш бунт?
Гертрудо, ман' га, небој се за нас:
Божанством таким заштићен је краљ,
да издајник, чим види што је хтео,
већ нема воље. — Рец' ми, Лаерте,
што пламтиш тако — мани, Гертрудо. —
Говори, момче.
Лаерте. Где је отац мој?
Краљ. Умрьо је.
Лаерте. Није сам.
Краљ. Нек' шита, нек'.
Лаерте. Сад нема ту трт — мрт! Казуј му смрт!

До врага, веро! Клетво до сто враг'!
А на дно пакла, свести, зазоре!
Не марим за рај. Дотле дођох ја,
да оба света бацам, презирем
ма дошло шта, тек хоћу освету
највећу за мог оца.

Краљ. Брани л' ко?

Лаерте. Ни сва селена, само воља ми,
а малу моћ ми распоредиће,
далеко ће да згоди.

Краљ. Лаерте мој,
желиш ли дознат' узрок јамачно
твог оца смрти: је л' ти освета
на пречац нагла обоје да мру,
примач и платац, крвник му и друг?

Лаерте. Крвници само.

Краљ. Хоћеш да их знаш?

Лаерте. А пријатеље загрлићу му,
к'о животворни благи пеликан
нахранит' својом крвљу.

Краљ. То је реч
доброга сина, правог племића.
Да нисам ја твог оца смрти крив,
и да сам њом највећма ојађен,
појавиће се јасно суду твом,
к'о сунце оку ти.

Данци (изнутра) Пустите је.

Лаерте. Каква је вика то?

Враћа се **Офелија**.

О сунце, спрж' ми мозак! сузâ со
нек свести моћ у вида спали мог! —
Вере ми, платиће ти лудило
тежином својом док не превагну.
О мајска ружо! Драга девојко!
Офел'јо слатка, мила сестрице!
Је л' можно, Боже, младе цуре ум
да ј' исто смртан к'о у старца век?
Милостива је љуба природа,

за својим драгим на далеки пут,
драгоцен шаље какав углед свој.

Офелија (пева)

Без покрова на носила
Трајна нинани нена:
А силна суза у гроб росила;
Збогом, голубице!

Лаерте. Да имаш ум те причаш осветy,
покренуло ме не би као то.

Офелија. Певајте, *Доле, доле, кад га зовеш доле — не.* О, како точак уз то зврји! То је онај неверни повереник што је украо ћер свога газде.

Лаерте. То ништа више је него нешто.

Офелија. Ево рузмарина, то је за успомену; молим те, драги, сећај ме се: а ево овде зеленкаде, то је за мишљење.

Лаерте. Памет у лудилу; слога мисли и успомене.

Офелија. Ево вама сасе и пресличице: — ево вама мајкине душице; а ево и мени: да кажем, цвеће милости: — придените још какав знак уз вашу мајкину душицу. — Ево зеленкаде: ја бих вам дала коју љубичицу; ал' све су увеле кад је мој отац умрьо. — Кажу да је лако свршио,

(Пева)

Радоване, моје радовање, —

Лаерте. И јад и туга, страст и пак'о сам,
у ње је драгост и умиљатост.

Офелија (пева)

Зар неће више доћи?
Зар неће више доћи?
Умрьо је, неће, не,
Кад мора да се мре.
Он неће више доћи.

Брада му била бела к'о снег
Старе му биле кости;
Нема га, нема га сад,
На што нам туга и јад:
Бог да му душу прости!

И све хришћанске душе! Молим Бога.
С Богом остајте!

(Одлази **Офелија.**)

Лаерте. Видиш ли, Боже, то?

Краљ. Лаерте мој,
ја морам с тобом твој прозборит' јад,
јер имам права нањ. Сад одлази,
најмудрије избери другове,
међу нама да суде смишљен суд.
А нађу л' да сам, како било, крив,
ја дајем живот, круну, државу,
што имам све у твоју намиру.
Ал' ако не, умир' се, стрпи се,
па ја ћу с тобом свој да сложим труд
рад мира душе ти.

Лаерте. Па тако, да:
Чудна му смрт, па кришом сахрана,
ни грба му, ни мача нема гроб,
ни спровода, ни пратње свечане,
то вапије од земље до неба,
то морам расправити.

Краљ. Тако буд';
На увредника сав нек' падне суд.
Молим вас, хајте са мном.

(Одлазе.)

ШЕСТА ПОЈАВА.

Друга соба у двору

Долази **Хорације** и један слуга.

Хорације. Ко су ти, што желе са мном да говоре?

Слуга. Морнари, господине: веле, да имају писма за вас.

Хорације. Нек' уђу.

(Слуга одлази.)

Ја не знам, ко би мене поздрављао
на свету, осим кнеза Хамлета.

Долазе морнари.

Први морнар. Помози вам Бог, господине.

Хорације. Бог ти помогао.

Први морнар. Помоћи ће, господине, ако му се свиди. Ево пише за вас, господине: од оног познаника што је пошао за Инглеску, ако вам је име Хорације, као што ми рекоше.

Хорације (чита)

„Хорације, кад ово прочиташ, гледај да ми момци дођу до краља; носе му нека писма. Једва смо два дана били на мору, ал' појури нас један гусар оружан до зуба. Како су нам једра била мало спорија, ми се и нехотице узјуначимо; у окршају ја их заквачим, но у тај мах они се отискоше од нашег брода и тако ме самог заробе. Поступаху са мном као милостиви лупежи, ал' знадоше шта учинише; морам се за њих заузети. Гледај да та писма, што их шиљем, дођу до краља и пожури се к мени као да бежиш од смрти. Имам да ти кажем реч у ухо да занемиш; па ипак су прелаке према замашној ствари. Ови добри људи довешће те к мени. Розенкранц и Гилденстерн одоше даље у Енглеску: о њима ћу имати много да ти причам. У здрављу. Као што ме знаш, твој

Хамлет.“

Показаћу вам за та писма пут;
пожурите се, па м' одведите
ономе што их писа; хајд'.

(Одлазе).

ПОЈАВА СЕДМА.

Друга соба у двору.

Долази **краљ** и **Лаерте.**

Краљ. Опростит' мора сад ми твоја свест,
к'о пријатеља примит' у срце,
чим разговетно, јасно дознаде,
да исти тај, што уби оца ти,
о глави мени ради.

Лаерте. Јамачно.
Но рец'те ми, што ви не гонисте
кривицом тол'ко зликовачки чин
по живот ваш, по мудрост, углед вам,
по све остало тако зазоран?

Краљ. О, два сам им'о главна разлога,
вама ће, можда, доћи слабачка,
мени су јака. Мати, краљица,

из очију му живи; а ја сâм,
(врлином или клетвом, било шта)
животом, душом, тако срастох с њом,
од пута звезду ко откине свог,
и од ње мене. Други разлог мој,
на расправу што не изнесох ствар,
јер светина се за њим заноси;
милошћу својом топи грешке му,
те извор као што дрво камени,
њему се у сласт прима сировост;
уз таки ветар лака стрела ми
повратила б' се натраг на мој лук,
а не куд њоме гађао бејах ја.

Лаерте. Изгубих тако дичног оца ја,
сестру је моју очај сломио,
а стала је — кад прође хвалит' смем —
на углед свакој веку свом на врх.
Ал' иде освета.

Краљ. Не квари сна;
та нисам ни ја створен од блата,
да пустим претњи браду чупат' ми
од беспослице. Чућеш скоро још:
Оца ти љубљах, љубимо се ми;
а то ће те научит', надам се, —

Долази **писмоноша**.

Гле! Шта је?

Писмоноша. Писма, господару мој,
од Хамлета. За вас и краљицу.

Краљ. Од Хамлета! А ко их донесе?

Писмоноша. Морнари, веле; ја их не видех:
Од Клаудија их добих, дао му их
доносилац.

Краљ. Лаерте, чућеш све. —
Одлази!

Одлази **писмоноша**.

[Чита.]

„Високи и моћни, да знате, да сам го и нат-
пао на вашу краљевину. Сутра ћу запросити дозу-

штење, да видим ваше краљевске очи; тада ћу, моливши прво тога ради за опроштење, исирчати прилике мог невидовног и врло чудноватог повратка.

Хамлет.“

Шта значи то? Повратише л’ се сви?
Ил’ ништ’ у ствари, само превара?

Лаерте. Познасте л’ руку?

Краљ. Хамлетова. — „Го“,
па доле стоји „сам“: Шта велиш сад?

Лаерте. Ја не знам, краљу мој! Ал’ нека га,
нек дође: боно срце моје ври
у мени, жив ћу казат’ му у брк:
„То учин’ ти.“

Краљ. Је л’ тако, Лаерте?
(А како не би! Може л’ друкче бит’?)
Хоћеш ме слушат’?

Лаерте. Хоћу, краљу мој!
Ал’ чути не ћу, кажете л’ ми: мир.

Краљ. Рад мира твог. Сад врати ли се он, —
и ’нако нерад пошав, не мисли л’
путоват’ више, — наврћаћу га
на искушај, у свести мојој зрео,
у коме му је пропаст јамачна;
ни ветар не ће корет’ смрти му,
и мајка му снебиваће се том,
те рећи: случај пуст.

Лаерте. Мој краљу, слушаћу:
тим пре, можете л’ тако удесит’,
да ја израдим.

Краљ. Таман у згоду.
С твог пута беше многа лепа реч
пред Хамлетом, у нечем да си вешт,
у нечему, к’о нико. Дару том
више би завидео него свем’
што вредиш, ма да тај, рек’о бих ја,
најмање вреди.

Лаерте. Шта би било то?

Краљ. Младићу то је кита за капом,

ипак је корисна; јер док си млад,
лака ти ношња доликује као
што стар'јем прија кожух му и плашт
и здрављу му и добу. — Био је
пре два месеца витез један ту
Норманац, — знам их, војевао сам ја
с Французом; свак је добар коњаник,
ал' овај враг, у седлу прикован,
а коњ му тако дивно дотеран,
к'о да се слио, да је сраст'о с њим:
тако ме збунио, да збиља ја
тих опсена не могох замислит',
што тај показа.

Лаерте. Норман, рекосте?

Краљ. Да, Норман.

Лаерте. Ламор, сунца ми!

Краљ. Да, да!

Лаерте. Добро га знам: јест, он је драги кам
и бисер, збиља, целог народа.

Краљ. О теби нам се ваздан испричао;
толиком хвалом искитио те,
какав си зналац, вешт у обрани,
а особито, какав ти је мач;
милина, викну, била б' гледати,
да сме ко с тобом: борце њихове
изневери и рука, пажња, вид,
кад на њих ти, тако се клео. Та реч
отрова таком злобом Хамлета,
да ништ' не жели, ништа не мисли,
до ти да дођеш, да с' огледаш с њим.
Сад, према том —

Лаерте. Шта сада, краљу мој?

Краљ. Лаерте, је л' ти отац био драг?
ил' ти је жалост насликана тек,
без срца лице?

Лаерте. Што питате то?

Краљ. Оца си свог јамачно љубио;
у времену се љубав рађа, знам,

а видим, хватам, примери су ту,
да време стиша искру јој и жар.
у сред је плама сваке љубави
ко витиљ неки, гар, што гаси плам;
доброте једне не сачува ништ',
јер ако се доброта премножи,
у свом сувишку мре: Што год ја бих,
треба кад бих; јер *бих* се мења то,
толико штете, запознице с тог,
колико руку, збора, прилике;
а *треба*, то ј' разметљив уздисај,
што тешећ' тёжа. Ал' на нашу ствар!
Хамлет се враћа; шта ћеш чинити,
да виде људи да си очин син,
ван речи тек?

Лаерте. У цркви заклаћу г'.

Краљ. Никакво место крви не правда,
а света ј' освета. Но, Лаерте мој,
хоћеш ли то, затвор' се у кућу.
Чим дође Хамлет, знаће да си ту,
хваљаче твоје наместићемо,
да славу твоју дижу у небо,
к'о Француз, два пут; саставиће вас,
на главе вам се кладит': немаран,
безазлен он је, невешт подвали,
загледат' мача неће, лако ћеш
изабрат' себи неотупљен мач,
подвалит' њему други, те за час
осветит' оца згодним ударцем.

Лаерте. Ја хоћу: на то помазаћу мач.
Торбар ми један прод'о неку маст
што, намазана ножу тек на врх,
запара л' кожу, нема мелема,
ма скупио лековне траве све
под овим небом, јамачна му смрт.
Том заразом дотаћу мачу врх,
загребем ли га, смрт му не гине.

Краљ. О том ћемо се даље промислит';

и начин ваља промерит' и час,
што би нам годио; јер није л' то,
кроз крпеж нам позна л' се направа,
боље би било и не почињат':
паш смер нек има своју замену,
пукне ли он. Ал' стани, — да видим —
Свечано ћу се кладит' на ваш бој, —
Та, гле!
Кад вас од боја снађе врела жеђ
(навали већ и за то жешће нањ),
па захте л' пити, спремићу му ја
напитак што ће, само сркне л' га,
ујемчит' смер нам, ако не би баш
помогла нам са мача твога маст.

Долази **краљица.**

Гле, како, слатка краљице?

Краљица. Јади се наши журе, чепају: —
Сестра ти се утоп'ла, Лаерте.

Лаерте. Утопила, ох, где?

Краљица. Над потоком се врба надвила,
огледајућ' у води сиви лист,
наиђе ту, у чудном накиту,
божур и шебој, зове, коприве.
На врбу пође, накит обесит'
о тужно грање; сломи с' гранчица
те паде она с витим накитом
у сузни поток. Скути сви у шир,
донекле је, к'о вилу, носише,
певукала је старе песме још,
к'о свога јада да не осећа,
ил' као створење расло, рођено,
у води. Ал' не беше за дуго,
док не отежа рухо натопом,
те јадницу повуче из песме
у блатну смрт.

Лаерте. Утопила се, је л'?

Краљица. Утопила, утопила!

Лаерте. Сирота селе, воде ти је дост',

не пустих за то суза. Али шта,
таки смо ми већ, свика природе,
шта може стид? кад оде, жена ј' ту.
У здрављу господару, мој би збор
распалио свет, да није лудости,
што гаси све. (Оде).

Краљ. Хајд' и ми, Гертрудо;
колико сам га утишав'о ја!
Распалиће, бојим се, то му бес;
те за то, за њим! (Одлазе.)

ГРАЂА ЗА ЂЕОГРАФИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ.

НАПИСАО

ЖИВКО ДРАГОВИЋ.

VI. Воде на копну.

1. Језера. Језера у Црној Гори имамо двојакијех: високијех и нискијех. Висока се налазе на висинама и добијају воду подземнијем изворима, а из њих опет извиру ријеке. Ниска су пак она, која се налазе у низијама и примају воду из разнијех ријека, које се к њима стичу. Ова последња мијењају своју величину и зависе у томе од ријека.

Од високих језера најзнатнија су:

Ловћенско језеро. Ово је једино језеро у Катунској нахији, по којему се и врх, који стоји над њим, зове Језерски, а оно нема другог имена, осим Језеро. Налази се на подножју поменутога врха, а окружено је са сваке стране литицама од 30—200 мет висине, те изгледа као какав лијевак. Ово језеро има у пријечнику 20—25 метара. Воде у њему нема свагда, него само док снијег копни, или у вријеме јакијех киша. Преко љета се исуши, и покрије зеленом травом, што врло лијепо изгледа поред мркијех литица, које га окружавају. На крај њега остаје вазда један извор ладне, чисте воде. На овоме језеру, кад се исуши, изводе оближњи становници своја стада ради водопоја, јер им треба прокопати макар гдје у овој ледини не више од 1 метра па да

дођу до воде. Сва вода која се скупи у овом језеру, пропада подземним пукотинама на истом мјесту, и показује се доцније у изворима, на Његушкој планини Трешњи, у извору Ноздрцу ниже Крстца и др.

Језера под Дурмитором. Међу Дурмитором и Сињавином налази се пространа равница окружена са сваке стране високим горама. Ова се равница зове Језера, ушљед много језера, која се тамо налазе. Од њих су најзнатнија ова:

Црно језеро Ово је највеће од свију и налази се на подножју Дурмитора. Састављено је из два окна; једно је под страном Медвједника, а друго мало даље. Њих спаја један уски канал, прештунут двема полуоствима, који иду од побочнијех огранака Дурмитора. Прво окно окружено је тврдим каменастим бреговима, а око другога су брегови пологи, и покривени густом шумом од смрча, јеле и бора. Пошљедња локва има у пречнику у једном правцу до 800 метара, а у другом (заједно са огранцима) до 1500 метара; прва је мања од ове. Дубина је у њему тако велика, да по народноме вјеровању и нема дна. Рибе у њему нема, а вода изгледа тамна, или и црна (због велике дубине), али је чиста и провидна.

Кад на Дурмитору почне да се топи снијег, онда ода свуда нагрне вода к језеру шумнијем потоцима. Особито је велик, и пада са велике висине, водопад, који иде с Медвједника. Тада се препуне оба језерска окна и вода се излијева једнијем коритом у Тару. На овоме кориту на много мјеста има и извора, који трају преко цијеле године, због густе шуме, која га покрива. Мјесто, гдје је језеро, пусто је и покривено густом шумом. Дурмитор се уздиже над њим преко 1000 метара. За то ово мјесто има неки величанствено-тајанствени карактер, па су се под утицајем тога и сложиле у народ разне приче и предања о овоме језеру, н. пр. да је ту некада био манастир, који је пропао ушљед проклества св. Саве. И сад се, веле, понекад чују из те мрачне дубине звона и појање кокота и т. д.

Језеро светог Саве. Ово језеро је на врх Са-

вина кука. И о њему има предање, које је сједињено са именом српскога просвјетитеља.

Барно језеро је близу Црнога језера у једној долини под Штумцем, а око њега има још неколико малијех језераца, која на сунцу пресишу.

Подрањско и Срабље језеро. Ова два језера су на југу од Барнога, под такозваним Седлом Раниса-виним. Посљедње је мало и плитко као бара, али никада не пресише. Вода његова, како говоре, љековита је за стоку и за људе против свраба, те отуда и име.

Рибје језеро. Ово је једино језеро из ове гомиле, у коме има рибе, особито пастрве са врло истакнутом напријед доњом чељусти. Из њега извире поток, који тече к сјеверу, док се упре у Мрчевицу, гдје се разлијева и чини блато. Одатле, нешто подземнијем каналима, нешто по површини, иде у Суви До и сједињава се са коритом, којијем отиче Црно језеро к Тари. К Сувоме Долу иду све воде, које извиру испод Јаворја, невисокога ланца ниже Раписаве. Ова вода чини понегђе блата и језера.

Вражје језеро. Ово се језеро налази не далеко од Рибјега, под Вражјом Главицом. У њему нема рибе.

Сва ова језера су са источне стране Дурмитора, а има их и са западне, као:

Језерце међу Пруташем и главнијем чвором Дурмитора, од куда тече на сјевер ријека Сушица.

Пошћенско језеро. Оно се налази међу доњијем током ријеке Комарнице и Шавницима. Оно има нагиб к Комарници, куда понекад отиче вода из њега. С друге стране такођер се налази корито, по коме довире вода к језеру.

Сва језера у Језерима налазе се на висини од 1.200 метара, а Пошћенско на 800 метара.

Шишко језеро је на Бјеласици. С једне стране од њега извире Бистрица, а с друге поток, који иде к Тари до Мојковца. Мојковац чини на том мјесту границу међу Црном Гором и Турском. Тамо је и Биоградско језеро, чувено због својих добрих пастрва.

Неколико језераца налази се и на централној височини. Она служе као резервоар за воду, која се у њима сакупља са околнијех брда, а испод њих теку потоци или ријеке.

Капетаново језеро је у Ровцима. Код Морачког манастира има језеро, које стоји у свези са потоком, који извире из једне стијене при манастиру и сурвава се у Морачу као слап са висине од 15 метара. У овоме језеру има пастрве, која се често може видјети, да прелази потоком и пада у Морачу.

Језера под Комом. Ова језера леже међу Ђебечом, Торчем и Широкаром с једне стране, и Загоном и Штитњем, који се налазе на сјеверо-источном крају Жијове и Виле. Почетак је ове височине над Брскутом, одакле она иде у сјеверо-источном правцу. На њој су најзнатнија језера:

Букомирско језеро. Лежи у дубокој котластој долини, и има облик неправилнога круга, који има у пречнику преко 300 метара. Близо бријега доста је плитко, али ближе к средини страшно је дубоко. Вода је у њему чиста, провидна, око бријега зеленкаста, а даље мрка или шта више црна због велике дубине. Оно нема ни видимога притока, ни отока, но на једном крају од њега налази се неколико извора, а на противном бријегу може се примјетити да вода увире у земљу. У кишовито вријеме вода у њему тако нарасте, да се прелије у оближње котласте долине да чине с њим једну цјелину. У сушно вријеме вода се опет поврати у свој пређашњи резервоар. То језеро је на висини од 1372 метра. Има још два така језера, али су мања и плића.

Рикавац језеро. Оно се налази у једној ували међу Широкаром и Вилама, и налик је на Букомирско језеро. Дугачко је 1 километар, а широко мало мање. Оно купи велику количину воде, јербо је више њега равница на 2 километра, по којој у кишно вријеме иде к језеру силни поток, који у осталом не само пуни језеро водом, него га и затрпава разним наносом. Са стране има два извора, који му доводе воду, но главна је при-

тока његова унутра у самом језеру. При југо-источном његовом крају налази се ужи канал око 10 мет. у дужину, којим отиче вода у бездану провалију (понор). Због тога се оно врло мало мијења у висини према годишњим временима. У њему има пастрве. Лежи на висини од 1250 метара. И о овоме језеру постоје разне фантастичне приче.

Како око Букомирског тако и око Рикавачког језера су Кучки катуни.

По мишљењу народа вода из Рикавца пролази подземним путовима у ријеку Цијевну. То је доста вјероватно, и ако се опет с друге стране може мислити, да се она састављ̀а са водом ријеке Скроботуше, која недалеко од њега пролази и тече к Гусињу. Но у кориту посљедње нема извора, који би то показивали, а у кориту Цијевне има, и то баш са стране Рикавца.

Сва језера, која смо до сада споменули, висока су, а од ниских имамо да поменемо само два:

Горње блато. Ово се језеро налази на југу од Љешанске нахије. Оно има у дужину од сјевера к југу до 3 километра, а од истока к западу до 2 километра. К њему се кући вода са цијеле просторије Љешанске нахије, а има и један доста јак поток — Синьачки, — који у њ увире. Осим тога има више потока са страна, који му доводе велику количину воде. Има и вирова по дну његовом, из којих избија вода. Језеро ово отиче кратком рјечицом Бишевином, која увире под Жабљаком у један рукав Мораче, Каратуну и том рјечицом спаја се са Скадарским језером. Вода му је доста студена и чиста, а боја му се примиче к плавој. Високо је до 14 метара. Не далеко од његова сјеверо-источна брijега налази се острво Космач, које је покривено густом ловориковом шумом те чини праву противоположност каменитим и голим бреговима овога језера.

У вријеме великијех киша ово се језеро страшно подиже и потапа цио простор на истоку до Мораче, састаје се са Скадарским језером и онда Жабљак остаје као мало острво окружено са сваке стране водом. По-

стоји предање, да овога језера није било у старо доба; но је ту био само бунар Бања-Сестра, из кога је вода пуштана на славину (кантулу). Једна жена, дошавши по воду у вече, заборави затворити бунар кад се врати, а преко ноћ нико више није дошао на воду, па је тако вода текла слободно целу ноћ и нарасте толико, да је потопила све село, које је ту било, и нико се од житеља није спасао. Народ вели, да се и сада може под водом видјети звонара од цркве, али само рано у јутро, да су неки ранили и видјели је и т. д. Какав је пак основ овој фантастичној причи, непознато је.

Скадарско језеро и Хумско блато. Ово језеро налази се у низини, којој се стиче већина вода црногорскијех, од којијех опа управо и постаје. Без сумње је постојало још у врло стара времена, а познато је било римским писцима под именом lacus Labeatis. Дубина је његова близу крајинских гора врло велика и ту је најприје постало језеро од сакупљене воде. Но од тога доба оно се јако измијенило: постало је у пет пута веће и уздигло се за 12 метара над морем. Оно сада има дужину од Врањине до Скадра 40 килом., а заједно са заливом ријеке Црнојевића има 51 килом. Кад је велика вода, онда је дугачко 56 килом. Ширина његова на некијем мјестима износи 14 килом. Осим тога готово од средине његовог сјеверо-источног бријега пружа се далеко у копно дагачки залив, познат под именом Хумско блато. Оно има у дужину 12 килом., а у ширину 1—2 килом. и дијели се на двоје: залив Кастратски (Licheni Kastrati) и залив Хотски (Licheni Hoti). Та су имена добили ти заливи по племенима насељенијем њиховијем брегом.

Дубина је његова по средини и ближе к источноме брijегу 4—6 метара, а око западнога брijега је много већа. За то по њему могу слободно пловити лађе и пароброди средње величине. Турски војнички пароброди долазе до пред сами Хум. Мали пароброд може да дође готово до вароши Ријеке, која преко цијеле године подржава саобраћај са Скадром лађама, које Скадрани

зову Лондра. Залив ријеке Црнојевића од Врањине до вароши Ријеке веома се мијења према добима годишњим. У кишна времена долази до 16 килом. дужине, а о суши се спушта до 10 килом.; ширина му се мијења од 100 метара до 1 килом.

Ово језеро као и Горње блато веома мијења своју величину према добима годишњим и прима воду преко много ријека, које у њега увиру. Вода из њега истиче само Бојаном. Она пак подупрта Дрином и заваљена грађама, које тамо подижу риболови, направила је од наноса цијели брijег, који сваке године бива све виши, и све више смета води да отиче из језера, ушљед чега за вријеме великијех киша и топљења снијега вода се врло високо пење и потапа велика поља и ливаде, као и цио нижи дио вароши Скадра (пазар). На Ријеци се попне вода чак до другог тавана од кућа. Село Плавница, гдје је некада био велики караван-сарај, због поплаве је опустјело и расељило се. Цекљињани, Зећани, Црмничани, а и Арнаути, на источном брijегу језера, изгубили су већи дио својијех земаља, које су се некад радиле, те давале толико жита, да се продавало и изван земље. Западни је брijег висок и каменит, за то је и мање изложен поплави, но и тамо неки островчићи са кућама већ су под водом, а око њих су потопљене велике земље. Нема сумње, да је некад ишао од Жабљака до Црмнице суви пут, гдје сада посред воде пливају острва: Врањина, Одринска гора, Чакавица и др. И сада се може видјети између Лесандра и Вира, кад је мирна вода, корито, којим је текла ријека, а гдјекад се види и мост, који се дубоко под водом налази.

Највећа вода настаје од прилике од половине фебруара до краја марта, а и у јесењим мјесецима.

Вода овога језера готово нема никакве боје. У мирно вријеме је чиста и прозрачна, а за вријеме вјетра дигну се велики валови и вода се на пекијем мјестима замути и постаје мутно-жута. Љети се вода у њему загрије, за то је ријетко пију, а зими се његов сјеверо-

западни дио покрије гдјекад ледом. То бива врло ријетко, и лед је танак и траје кратко вријеме.

Ово језеро има још и своје особите вјетрове, који помажу или сметају пловидби по њему. Сталнијех вјетрова има два: дању дува Даник, или источњак; он помаже пловљењу лађа, које иду од Скадра, и Ноћник, који дува са сјевера или сјеверо-запада. С југо-истока дува понекад врло јаки вјетар Мурлан, али није опасан и с њим се може путовати к Ријеци. Јужни вјетар зове се Југ или Шилок, он је неудесан тијем, што дува са стране. Од Црмнице дува Ораховина, а то је управо западни или ponente. Тај је вјетар врло плах за то, што дува између гора, тијеснијех долина и ждријела, и опасан је за пловидбу. Најопаснији је Упор или Смута, који налијеће из ненада и чини вихоре; он више од ма којег дави лађе. Кад дува сјеверни вјетар, онда се помоћу њега лако броди к Скадру.

Осим свега овога ово језеро има и свој особити биљни и животињски свијет Особито је богато рибом. У њему се лови: пастрва, (којијех има тешких 15—20 ока), јегуља, крап, скобаљи и т. д., али највећи је приход од укљеве (scoranza), којом тргују и изван земље.

Риба се лови на разне начине: притиском или карићем, ошћима, удицама, кошевима, грибом и т. д.

Три су главна мјеста или ока (брода), гдје се лови риба: Базагур, Рањ и Плоча, а има их још неколико, који припадају цетињском манастиру.

Пловидба по језеру Речено је већ, да по овоме језеру могу пловити пароброди средње величине, а мали долазе и до саме Ријеке. Но има пароброда америчанске системе, који под товаром од 90.000 ока роне само 3 стопе (мање од једнога метра). Такви пароброди могли би такођер долазити до Ријеке и служили би као добро средство за превоз, кад би се трговина на толико развила, да би се имало рад чега потрошити око таквог пароброда и његова издржавања. До сада пак за превоз служе просте лађе.

Ове лађе служе у исто вријеме и за риболов, за превоз рибе, за превоз путника, а у ратно вријеме од њих постаје цијела флота. Помоћу њих Црногорци су два пут узимали Жабљак, један пут нападали на војнички турски пароброд. Године 1883. била је послана експедиција на 25 лађа ради заузећа Крајине, гдје је било око 3 батаљона војске и 2 топа пољске батерије. Оне служе као саобраћајно средство међу свима тачкама око језера, на њима Црногорци возе у Скадар руј и укљеву, а довозе са Бојане со у разна црногорска пристаништа.

Лађе су ове различне, али више по величини, него по начину грађе.

Велика може примити до 600 ока и зове се лађа (што и скадарска лондра), мања зове се полађак или лађица, а сасвијем мала фркет. Све оне имају одвећ дугачак и оштар кљун, а крма им је краћа и тупља. Чун или чамац има једнако кратку и крму и кљун; у њему могу да се смјесте 5—8 људи и може га возити један човјек, но и кад више веслара у њему раде, он не може тако брзо пловити као лађе. Велику лађу могу возити два веслара и један крманош, но кад је у њој много путника, онда веслају и са 5, 6 и до 10 весала и тада она, при мирном времену, може проћи у уру 5—6 килом., али како возари немају косијех паруса (једара), то се и не могу користовати свакијем вјетром. С Ријеке у Скадар крећу обично у вече, и кад изиђу на отворено језеро помаже им ноћник, а из Скадра крећу у јутро.

Лађе се ове већином праве у Скадру од различног дрвета, а чун вазда од мурвовог, јер је оно најлакше и не прима воду; дно је пак вазда буково, због тога, што најдуже траје у води.

Сви житељи око језера, као Цекличани и др., добри су возари, но највише се тијем послом баве са црногорске стране Крњичани и Врањинани, а с турске стране Широчани. Ово су све сами Срби потурчењаци.

Пут од Ријеке до Скадра може се проћи, кад је

вријеме лијепо, за 8, 10 и 12 сахата, а у противном случају мора се чекати повољно вријеме.

2. *Ријеке.* Све црногорске ријеке су планинске, т. ј. падају врло стрмо, теку између високијех гора и каменитијх брегова, рад чега, и ако носе обилату масу воде, нијесу нигдје удобне за пловидбу ни лађа, ни плотова. За то оне не само да не помажу саобраћају, но су, на против, од велике сметње, особито онда, кад нарасту од великијех киша, те их није могуће прећи на брод.*) Гдјекоје не чине користи ни својијем наносом, јер су одвећ брзе, те с тога сносе не само горњи, лаки слој земље, по перу и брегове, остављајући само голе литице. Да није тако, што би могло бити љепше од ријеке Зете, која иде од Никшића па чак до Подгорице, или од Мораче, која извире близо Дурмитора, или од Лима, Таре и Пиве, које воде далеко у Босну?

Осим ове опште карактеристике ријеке црногорске имају још своја подраздјељења. Тако на пр. има ријека, које извиру на висинама далеко од свога ушћа и постају од много потока, а даље на свом путу примају побочне потоке и ријеке, а има ријека, којима је извор тако богат водом, да одмах на извору постају ријеке. Има најпослије и таквијех, које имају сталан ток само у почетку и у свршетку корита, а у средини има вода само у вријеме киша или топљења снијега. Гдјекад и не допиру до краја, него постају у дубини свога корита, заваљенога пијеском и камењем. Неке се опет стрмоглаве у поноре. Но све су готово богате рибом, а особито пастрвом.

Све црногорске ријеке припадају двјема водопађама: једне теку на сјевер па преко Саве и Дунава улијевају се у Црно море; друге теку на југ и улијевају се преко Бојане у јадранско море.

Водомеђа или водораздио међу овијема водопађама на њеким је мјестима врло незнатан. Тако н. пр. потоци, који падају к ријеци Веруши, и они, који падају

*) Прелаз на ријеци, који се може прегазити.

Лијевој ријеци, далеко су само неколико десетина метара један од другог. Тако су исто близо притоке Мораче и Тушине, са двије стране Сомине; али у даљем току оне се разилазе у два савршено противна правца.

Све ријеке, које теку на југ, извиру на централној височини, на свој њеној дужини до Жијове и Проклетија, и из приморских огранака; а сјеверне испод Кома и Дурмитора.

Разлика је међу овијем ријекама у томе, што се сјеверне више гранају него јужне. За то и оне земље, куда оне теку, боље су орошене него оне, куда теку јужне.

(Свршиће се.)

КЊИЖЕВНОСТ.

BEITRAG ZUR KENNTNISS DER ERZLAGERSTÄTTEN BOSNIENS. Im Auftrage des k. und k. gemeinsamen Ministeriums in Wien verfasst von Bruno Walter, k. k. Oberbergrath. Mit einer Karte und 38 Abbildungen. Herausgegeben von der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina 1887. Вел. 8° стр. 222.*)

Историјска предања о рударству у Босни била су повод, да је аустријска влада одмах после окупације живо настала око тога, да опет оживи рударску индустрију у Босни. У уверењу потпунога успеха дала је влада са великим трошком већ год. 1879. геолошки снимити целу земљу. Најчувенији аустријски геолози радили су на том послу. Ту беху геолози ц. кр. геолошког државног завода у Бечу велики рударски саветник *др Е. Мојсисовић*, *др. Е. Тице* и *др. А. Бигнер*. Поред њих радише још дворски саветник *Хауер*, *барон Фулон*, *Јон*, *др. Хербих* и др. Анализовањем босанских руда бавио се поглавито велики рударски саветник *Патера*. Све су то имена, с којима се геологија и наука о рударству с пуним правом поноси.

Већ године 1881. долази друштво „Босније“, да експлоатише рудно богатство Босне. У очекивању доброг добитка учествује и ерар у том друштву. Али претеране наде, које су се оснивале на старим предањима, нису се одмах испуниле и „Босније“ је искусила многе обмане, које је морала скупим новцем платити. Ипак су ти први практични покушаји показали, да Босна скрива у својим недрима неизмерно рудно богатство,

*) Ушла је тек ове године у књижарску трговину преко свеучилишне књижаре Алфреда Хелдера у Бечу. Цена 4 фор. а. вр.

али да се само са великим трудом и трошком може до њега доћи. О налажењу руда покупљени су важни и сигурни податци, тако, да се сада може наставити даљи рад са много више поуздања.

Године 1886. прешла је „Босниј‍а“ са свим у управу заједничкога министарства и тим поводом поверена је прећашњем директору „Босније“ ц. кр. великом рударском саветнику *Бруну Валтеру* задаћа, да покупи све до сада стечено искуство о рудиштима у Босни и да напише о истима горње дело. То дело испунило је ваљано своју задаћу. У њему се налазе сви важнији геолошки и нарочито рударски податци о Босни, тако, да се без те књиге неће више хтети ни један стручњак упутити у Босну. Погледом на будућност Босне може се рећи, да је дело *Бруна Валтера* о рудиштима један од најдрагоценијих дарова, што га је донела нова ера Босни.

Поље испитивања, која писац обелодањује, протеже се северозападно од Бањалуке до југоисточно преко Сребрнице све до саме српске границе. Дужина тога комада износи 252 километра, а ширина 55—57 километара, тако, да исти укупно покрива површину од својих 16.000 квадратних километара. Комад тај обухвата потпуно цео рударски предео у Босни. Изван њега налазе се тек трагови од руда и то нигде у толикој множини, да би их било вредно вадити.

Као што ће знати читаоци „Летописа“ прелази босански рударски предео даље на исток преко Дрине у Србију. Српско Подриње било је од вајкада рударски предео. То је, као што читамо у *Карићевој* „Србији“ једини крај у Србији, у ком су се до данас одржала жива рударска предања.

Писац говори најпре о седиментарним рудиштима, т. ј. о таквим рудним складовима, који су постали таложењем из водених раствора. Ту спадају пре свега разне гвожђане руде, којима је Босна обилна, и после пирити.

Од *пирита* наводе се пирити код Баковића, где има у у њима и злата — по једној проби било је у 100 килограма пирита 0·8 грама злата — и пирити у Шчитову, који су богати сребром. За шчитовске поткопе каже писац, да нема сумње, да су исти припадали некада славном оструж‍ничком руд-

нику сребра. Пирити, како код Баковића тако и у Шчитову, налазе се сада у руци једне стране фирме.

Много важније су *гвожђане руде,* које се налазе у северозападним крајевима, у котарима: бањалучком, приједорском, санскомостанском и костајничком, и даље на југу у фојничком и високом котару.

Каквоћа босанскога гвожђа у опште је добра. Пре окупације много га се извозило и у Србију. Још и данас се врло траже босанске косе, за које Бошњаци радо три пут више плаћају него за штајерске. Али од како се сада жељезницом уноси гвожђе из Аустро-Угарске, налази се босанска индустрија гвожђа у потпуном пропадању.

То не може друкчије ни бити, кад се зна, да Бошњаци још једнако ваде гвожђе по примитивном и скупом стародревном начину, који се вековима није ни мало променио. Босански посједници окана и мајдана неће ништа много да улажу у ту индустрију, а без тога се не да дакако данас напред крочити.

Тако су н. пр. у Ивановичком руднику све до окупације обрађивали годишње око 10.800 товара (1 товар приближно=1 метарска цента) гвожђаних руда, а сада тај рудник тек јадно тавори.

Ван у седиментарним рудиштима, налазе се гвожђане руде (хематити и лимонити) на разним местима у рудиштима, која су првобитно била седиментарна, али су доцније метаморфозом преображена. Али и мајдани тих места раде сада слабо, или су — као онај у Сарману — после окупације обуставили сав рад.

Велика будућност као да предстоји само *Варешу,* вароши још од старине славној са њенога гвожђа. Поред свег примитивног произвађања играло је варешко гвожђе важну улогу због своје изврсне каквоће све до окупације. Ту, код тога места, налазе се збиља сви услови, који су удесни за какво велико модерно подузеће. Нађи је ту, да се не може боље пожелети, и горива и раденика и покретне снаге за машине. Нарочито много вреди, што је оближња Звјезда планина богата шумом црногорицом.

Код Вареша је силна руда наслагана. Данас се ради тамо још једнако без плана — а за Турака било је још куд камо горе — расипа се и угаљ и радна снага, тако да садањи по-

седници варешких мајдана тешко могу издржати конкуренцију са страним производом.

Многи мајдани гвожђа налазе се и около *Крешева*, где се као свуд у Босни поред хематита налази увек и цинабарит, тако, да се копајући хематит наиђе обично и на цинабарит. Али ни један од тих мајдана не ради сада више, па ни код Боровице, где се пре окупације градио челик за косе.

Међу првобитно седиментарна, али доцније преображена рудишта спада и *бакарна руда* халкопирит, која се налази високо у синјаковској гори код Мајдана, 6 километара западно од места Језера. Бакар се налази у гори у врло моћним складовима и има велику важност. Писац мисли, да се у синјаковским рудама налази и злата, те препоручује испитивање у том правцу.

Место Језеро лежи у плодној пливској долини. Писац помиње узгред, да је Плива исто тако обилна водом, као и рибом и рацима. А и језеро поред места истог имена за чудо је богато рибом. Највише се налазе пастрмке, које су често тешке по килограма и више. Ока (=$1^1/_4$ килограма) пастрмака кошта 32—40 новч., а велики раци могу се добити комад по 1 новчић. О благим данима односе рибе и раке колима у Јајце и у Бањалуку.

У преображена седиментарна рудишта рачуна писац и већину *манганових руда* у Босни (у тријасу). Манганове руде употребљују се тек од новијега доба и због тога није пре нико на њих ни гледао. Али од године 1880. ваде се те руде и у Босни, где се налазе већином као псиломелан, а нешто и као браунит.

Босанске манганове руде из тријаса одликују се нарочито тим, што је у њима мало фосфора и то скоро у истој множини у свима рудама. У том погледу могу босанске руде издржати сваку конкуренцију. Оне су врло згодне за производење феромангана и као додатак при фабрикацији стакла. И за једно и друго траже се у приличној мери.

Само на једном месту (окно Врањковци код Вареша) налажен је чист пиролузит и то тако често, да се могло предузети рударско добијање истога.

Али у Босни има манганових руда не само у тријасу,

него и у јаспису, који је особито снажно развијен и који прати серпентине кроз целу Босну. На три таkова места вадила је „Босниja“ године 1882. и 1883. манганове руде и продала је од истих 3.809 метарских цената. Али трошак је био тако велики, да је друштво имало штете, те је даљи рад обуставило. Покушај, да се из јасписа, који прати серпентин, ваде манганове руде, испао је дакле несретно.

Код Врањковаца има и таквих манганових руда, које спадају у рудишта од рушевина. У Врањковце долази се преко Вареша. Ту се налазе манганове руде поменутога порекла у читавим кладама, које достижу тежину од 35 цената. Све веће кладе састоје се из *са свим чистог браунита*, тако, да се код те руде нема никаква друга посла, него да се само кладе разлупају. Заиста је постигла „Босниja“ са тим рудама успех.

Још од старине била је Босна на гласу са своје производње *сребра*. Најглавнији рудник, у ком се добијало сребро, беше *Сребрница*. Ту се налази среброносна оловна руда *галенит* као права жица у масивном камењу. Писац нашега дела највише се задржава код сребрничког рудника, јер је исти побуђивао највеће паде, те је с великим трудом и трошком подробно испитан.

Сребрница има диван положај. Лежи дубоко у гудури од трахита у источном крају Босне скоро на Дрини, дакле близу српске границе.

Сребрница је била врло важно место већ у римско доба. У њој је резидовао „procurator metallorum“, један од највиших чиновника рударске финанције у римској држави, којег се делокруг простирао чак до у горњу Штајерску. По том се може судити, да су Римљани имали велике користи од Сребрнице. Сећање на њихов успех побудило је јамачно у средњем веку дубровачке трговце, да о свом трошку позову саске рударе у Босну и да оживе старо рударство, које је било већ нестало.

По *Јиречеку*, на кога се овде аутор позива, била је Сребрница у средњем веку богата рударска варош. Тамошње рудокопње даваху „бјело сребро“, од ког су се ковали новци у *Градини*, где је године 1417. подигнута ковница. Наше ће читаоце интересовати, да чују, да су у то доба постојале и с друге стране Дрине, на земљишту данашње српске краљевине

знатне рударске вароши Зајеча под Гучевом и Крупањ под Јагодњом.

У позњијем средњем веку била је Сребрница највеће рударско и трговачко место између Саве и Адрије и босанска (римска) црквена провинција добила је од ње име „Bosna argentina“. По *Јиречеку* остали су саски рудари у Сребрници око 200 година, а почетком 16. столећа рударски је рад опет са свим обустављен.

Узрок напуштању сребрничког рудника налази *Бруно Валтер* у томе, што су Саси при даљем раду наилазили на све веће техничке тешкоће, које са тадањим ограниченим рударским средствима нису умели уклонити. Нити су знали да савлађују воду у дубинама, пити да уносе у дубине ваздух. Нису познавали прах за распрскавање и нигде се не виде трагови бушених рупа. Уз то ваља још узети притисак турскога господарства и забрану за извоз сребра, коју су Турци одмах издали, па се лако даје разјаснити, за што су и подузетници и раденици окренули леђа Босни. Стари рударски поткопи зарониле се временом и ишчезоше испред очију, па мало по мало и из сећања. После окупације нису Сребрничани знали о старим поткопима скоро ништа.

„Босниja“ је последњих година ставила себи задаћу, да систематичним испитивањем унесе светлост у целу ту ствар, како би се сазнало, хоће ли бити вредно, да се поново оживи рудник сребра у Сребрници.

Сребрнички трахит одредио је *Јон* као пропилит. Међутим проф. *Ј. М. Жујовић* тврди, да је и он испитао један примерак тамошње еруптивне стене (са Кварца, где је сада отворен нови мајдан) и уврштује је по њеном минералошком саставу у микрогранулите.*) Сребрнички трахит, кроз који пролази среброносни галенит, допире све до Дрине, а не зна се — каже аутор — да ли прелази и преко Дрине у Србију, пошто *Жујовић* на том месту није на својој геолошкој карти Србије означио никаквне еруптиве стене. Али колико сам ја *Жујовићеву* карту разгледао, рекао бих, да су заиста на до-

*) Ј. М. Жујовић, Библиографија за геологију балканског полуострова, I. Београд 1888., p. 10.

тичном месту забележене еруптивне стене и то као трахитојидне стене (код Љубовије).

Рударски рад старијега доба развијао се поглавито у средини трахитне громаде. Нарочито Саси држали су се брега Кварца и његове најближе околине, у којој је једно село све до данас задржало име „Сасе“, ма да сада у њему живе сами Турци. Рударских поткопа нађено је до сада свега 43 (велика већина у Јоновом пропилиту), из којих су стари вадили сребросни галенит. Један од најимпозантнијих поткопа носи име министра Калаја. У том поткопу нађен је галенит, који на 100 делова олова садржи 0·25 делова сребра. Још богатији је сребром галенит у Андријановом поткопу, у ком је на 100 делова олова нађено 1·74 делова сребра.

Највише згура налази се код данашњега села Градине, у коме сада има само неколико турских кућа. Ту је у римском и средњем добу била главна топионица.

Опширна испитивања „Босније“ показала су, да се у *Сребрници налази сребросни галенит у толиком пространству, да тај рудник долази у један ред са познатим великим рудницима сребра у Европи.* Посредно се даје доказати, да су пређашњи рударски радови поред ограничене технике исцрпли само мали део рудних жица. Колико досиже рударско знање може се дакле рећи, да *главна маса руднога блага у Сребрници лежи са свим недирнута.* То мишљење исказало је више припознатих стручњака на основу потпуно самосталног испитивања Сребрнице.

По хемијској анализи заостаје сребрничка руда иза пшибрамске, али стоји близу бољим рудама Горњега Харца, а превазилази металном садржином рудник Химелфарт код Фрајберга.

Не само метална садржина, него и остале прилике повољне су за оживљење рударског рада у Сребрници. Промет је олакшан Дрином, а и дрва се дају лако набавити. Писац се са пуним правом нада, да досадања мучна испитивања Сребрнице неће бити узалудна, него *да ће на крају 19. столећа постати Градина опет средиште бујне рударске индустрије.* Неда се мислити, да рудник на тако здравој основи може отићи у вечити заборав.

Међу велика историјска рударска подузећа средњега века спада и рудник сребра у *Чемерници* код Фојнице. Писац га зове у својој књизи рудником антимонита, јер се тамо антимонит налази као права рудна жица у шкриљастим степама и што је неко време „Босниј‍а“ вадила из те руде *антимон*.

У Чемерници, некадањој рударској насеобини, станују данас сами Турци. Нема никаквих доказа, да су већ Римљани на том месту вадили руде, као што се н. пр. извесно зна за Сребрницу. Напротив је више него вероватно, да је чемернички рудник ступио у живот истом у оно доба средњега века, кад су Дубровчани (?) довели саксонске рударе на балканско полуострво, да оживе стародревне металне мајдане, као што је то било у Сребрници. То се дакле збило у 14.—16. столећу.

Садања испитивања показала су, да се у Чемерници није вадио антимон, који у средњем веку није имао скоро никакву вредност, него као и у Сребрници какав племенит метал. Пошто се у историјским вестима нигде не говори о извозу злата, али много о извозу сребра из Фојничкога предела, то је тај племенити метал морао бити сребро. Али од куда и како су стари рудари у Чемерници добијали сребро, о том се није могло ништа дознати.

Антимонит остављали су стари рудари недирнут и тек „Босниј‍а“ почела је да експлоатише ту руду. Ма да је мајдан чемернички један од највећих, ипак је његова индустријска вредност мала, јер је мала садања цена антимона. Ради тога напустила је „Босниј‍а“ године 1885. рад у истоме. Тај рудник могао би се тек тада наплаћивати, кад би се почеле отварати и недирнуте жице, у којима се налази сребро. Иначе су се у том пределу скупиле све прилике повољне по рударство, и обиље воде и богате шуме и наклоност и вештина Бошњака фојничкога котара за рударство.

У средњем веку вађено је сребро још и у *Крешеву* и његовој околини. Тамошња сребоносна руда је тетраедрит (Fahlerz), која се налази у доломиту, често у друштву са цинабаритом.

И мајдани око Крешева пропали су после турског освојења из истих разлога као и други, које смо поменули. Тек у овом веку почели су Турци да мисле на оживљавање старе ру-

дарске радње. Тако је по налогу турске владе године 1866. и и 1867. саксонски рударски инжињер *Конрад* чинио испитивања у крешевској и фојничкој околини. *Конрад* је писао први о тетраедритима у Крешеву, али је њихову вредност врло претерао.

Поглавито ти претерани *Конрадови* извештаји побудили су аустријску владу, да се одмах после окупације лати најозбиљнијих мера, да нарочито тетраедрите експлоатише, јер се по хемијским анализама знало, да су исти богати у бакру, сребру и од чести у живи. Али показало се, да је те руде у свему мало, тако да не пружа никаквог изгледа за веће рударско предузеће.

Сребоносног галенита има даље код *Боровице,* где је на 100 килограма олова нађено 275 грама сребра. И ту је постојала рудокопња у средњем веку, али тешко да је много издавала.

Много веће користи морао је пружати галенит у Олову, где се из њега вадило *олово.* У 14. и 15. веку било је Олово на гласу са својих оловних мајдана. Мајдани ти били су својина босанскога племства. Још у 15. веку рађено је тамо у велико. Историја ништа не помиње о вађењу сребра из тамошњег олова, али у једном комаду оловског галенита нађено је и мало сребра.

Велике множине олова изношене су у средњем веку из Босне на ушће Неретве и у Дубровник, откуда је лађама отправљано у Млетке, Сицилију и т. д. Највише се употребљавало олово за металне кровове на црквама, палатама и торњевима. Највише олова се испосило из Олова, мање из Сребрнице и Рудника. Разликовали су две врсте олова у трговини. „Plumbum dulce de Olovo“, које је било очевидно врло чисто и растегљиво, и „Plumbum durum de Srebernice“.

Како за римско доба тако и у средњем веку занимали су се у Босни много и добијањем *злата.* Не може се доказати, да ли се и у Сребрници поред сребра добијало и злато. Могућност није искључена, јер у сребрничком сребру има и мало злата. Даље се тврди, да је у ковници у Градини ковано и злато. *И сада долазе сваке године људи из Србије,* да у сребрничкој околини на основу предања траже неке сандуке са златним новцима, који су закопани у подруму некадање ковнице.

У околини *Горњега Вакуфа* између села Бистрице и Батуше налазе се силне гомиле од испирања злата, које сводоче, да се ту у старије доба много испирало злато. То се радило све до у новије доба, али само мало домаћих занимало се тим послом. Злато у бистричком песку долази по својој прилици од речице Бистрице. Многобројни потоци, који се у њу уливају, долазе баш из старих мајдана у планини.

Међутим се данас не наплаћује то испирање злата из песка. То не вреди само за Босну, него је тако и на другим местима у Европи.

Поменути стари мајдани злата налазе се на планини *Вратници*, 1700 метара високо над морском површином. Најближе знатније место је Горњи Вакуф, али и он је 5 сати удаљен. По народном предању вадило се на Вратници злато пре 400 година. То потврђују добро одржани зидови рударских кућа као и добро одржана траса једног *величанственог водовода*.

Не далеко од некадањега пралишта, које се сада зове „Златно гувно“, извире поток *Златно врело*, из чијег су песка по казивању становника Дубровчани испирали злато. Ту у близини и скоро са истим траговима некадањег рударског рада налази се мајдан *Црвена земља*, познат још од старина са добијања злата. У народу постоји многа скаска о том мајдану. Силно камење лежи ту разваљено и прекопано, те се мора мислити, да је само знатна количина злата на том тешко приступачном месту могла приволети старе, да се лате тако труднога посла. Вероватно је, да се у тој планини мора налазити злата још на више места.

По својој прилици је и на Вратници као и у Сребрници цветало рударство у два периода. Један беше првих столећа за време Римљана до пропасти западно-римскога царства, други између 14. и 16. столећа, кад су се добијањем злата бавили Саси.

Већ за време Турака вађена је у Босни и *жива*. Та турска производња много је допринела, да Босна изађе на глас са свог металног богатства. Нарочито и највише на брегу *Иначу*, не далеко од Крешева, ломили су Босњаци својим простим начином, који су као обично у неку тајну заодевали, цинабаритске руде, и вадили су из њих са свим примитивно живу, коју су продавали. Брег Инач стекао је тим са свим

неоправдано славу, да скрива обилно метала. Међутим је цинабарита на Иначу тако мало и раштркано, да се не може ни мислити на редовну рударску радњу. Та радња могла се још наплаћивати сиромашним Бошњацима, кад су за време Турака седели беспослени.

Друга цинабаритска рудишта имају још мању вредност.

У најновије доба нашли су Бошњаци из Крешева још једно ново цинабаритско рудиште на Зец планини. Одмах се саставило једно друштво, које је тамо радило 1885. и 1886. године. До 25. августа 1886. извађено је ту из 700 ока цинабарита 70 ока живе. Начин вађења тако је примитиван, да се није могло више добити од 10 на 100, те је извесно, да је половина живе отишла у штету.

Писац изриче мишљење, да у Босни мора бити још више цинабаритских рудишта. Геолози и рудари не знају још ни данас тачно прилике, у којима ваља цинабарит тражити. Понајвише доведе случај на то, као што је било г. 1882., кад је нађена жива — нешто ретко и врло знаменито — у серпентинима на Авали код Београда. Цинабарит на Авали лежи тек неколико корачаја од друма и инак су га са свим случајно нашли истом 1882. године, приликом грађења београдско-нишке жељезнице.

Као метаморфичне руде наводи писац *хромне руде*, које се у Босни налазе само у серпентинима и то у великој маси у најзнатнијем серпентинском ланцу, који без прекидања јужно од Кладња па све до Бањалуке на 132 километра у дужину прати североисточни окрајак старијих босанских гора. То беше главан узрок, да је „Босниja“ свој рударски рад усредотачила поглавито на тај планински ланац и нарочито на Дубостичку околину.

Много серпентина у томе ланцу преобразило се временом у *магнезит*. Нарочито је то случај код Белог кланца, не далеко од Маглаја, и после у околини Прњавора. Ту има тако много магнезита, да се већ могло мислити на његову индустријску употребу. У прњаворској околини продаје се тај магнезит под именом „босанска стива“, јер од ње праве луле, из којих Бошњаци као из „босанских стива-лула“ с великом вољом пуше.

Доста серпентина преобразило се у *азбест*, а често се у серпентинима налази упрскан *оливин* и *гранат*, последњи у величини грашкова зрна.

Највише хромних руда нађено је северно од *Вареша*. Каквоћа им је у опште добра. Године 1887. откривене су рационалним радом у кривајској долини многе нове, моћне и добре хромне руде.

То је у кратко садржај знаменитога дела, ком смо наслов на челу исписали. Истом је додата геолошка карта рударског предела у Босни и побележена су у њој сва до сада позната рудишта. И ту карту израдио је велики рударски саветник *Бруно Валтер*, а ц. кр. војно-географски завод у Бечу свео је исту на мерило 1 : 300.000. Израда је, као све што долази од поменутог завода, изврсна. Као цело дело тако је и та карта од капиталне вредности.

Још треба поменути, да је књига штампана у земаљској штампарији у Сарајеву. Кад се помисли с коликим је великим штампарским тешкоћама скопчано штампање научног дела ове врсте, а домаћа је штампарија ипак све те тешкоће славно победила, онда се мора признати, да су културне стечевине већ добрим продрле и у Босну.

М. Петровић.

ГЛАСНИК
ИЗ СРПСКОГ И СЛОВЕНСКОГ СВЕТА.

ПРЕГЛЕД ПОВЕСНИЦЕ СЛОВЕНСКИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

ПРИСТУП.

Књижевно одељење „Матице Српске“ одлучило је, да се у српском „Летопису“ јављају књижевне ствари свију словенских народа. Мислимо, да нећемо погрешити него још помоћи ствари, ако овде у кратком нацрту опишемо повесницу свију словенских књижевности. Овај опис мислимо да у толико више пристаје у ову књигу, што је не само ради књижевне узајамности словенске потребан за наш народ, него и за то подесан, да се изврши поменута одлука „књижевног одељења“. Читаоци, имајући у њему општи преглед повесничког развоја свију књижевности словенских, што доселе још не имадоше, тим ће лакше и боље моћи разабрати позније податке о тим књижевностима, за које се тврдо уфамо да унапредак неће изостати из „Летописа“. На свршетку овог саставка биће, ради лакшег прегледа, азбучан списак имена књижевника и главнијих ствари.

Поглавити извори у овом послу били су нам ови:

1. Vorlesung über slavische Literatur und Zustände von Adam Mickievicz. Erster und zweiter Theil. Leipzig und Paris 1843.

2. Људевита Штура Књига о народним песмама и приповеткама словенским. С чешког превео Јован Бошковић. У Новом Саду, у печатњи др. Данила Медаковића, 1857.

3. Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten von Paul Joseph Šafařik. Zweiter Abdruck. Prag 1869.

4. Историја српске књижевности. Написао Стојан Новаковић. Друго прерађено издање. Београд. Издање и штампа државне штампарије, 1871.

5. Исторія Русской Литературы въ очеркахъ и біографіяхъ. Сочиненіе П. Полевого. Санктъ-Петербургъ. 1873.

6. Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича. С. Петербург. I. 1879., II. 1881.

7. Russische Literatur und Kultur. Ein Beitrag zur Geschichte und Kritik derselben von J. J. Honneger. Leipzig, 1880.

8. Geschichte der slavischen Literaturen von A. N. Pypin und V. D. Spasovič. Nach der zweiten Auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech. Authorisirte Ausgabe. Erster Band. Leipzig. F. H. Brockhaus. 1880. I., 1883. II.

9. Allgemeine Geschichte der Literatur. Ein Handbuch in zwei Bänden von Dr. Johannes Scherr. Sechste Auflage. Stuttgard. I. 1880. II. 1881.

10. Geschichte der russischen Literatur von K. Haller. Riga und Dorpat. 1882.

11. Illustrirte Geschichte der fremden Literaturen итд. von Otto v. Leixner. I., II. Leipzig und Berlin. 1882., 1883.

12. „Српске народне песме“ Вука Стеф. Караџића. Божидара Петрановића и т. д.

I. Словени уопште.

Словени по свом пореклу припадају великој аријској или индо-европској породици. Како се они одвојише од тога свога општег стабла, то још дојако није доста објашњено. Толико је познато, да Словени припадају тако званој германско-литавско-словенској гомили, из које се мало по мало оделише три колена: литавско, германско и словенско. Колено словенско остаде најпосле за себе, те из њега поникоше даље лозе, различне по језику, које понајвише још живе, а неке и помреше.

Не зна се поуздано, где су становали Словени у стара времена. До сада је толико доказано, да су они од искони живели у Азији, северно од Германа, између река Дона и Дњепра, па онда западно од балтиског мора и средње Вистуле, најпосле јужно до реке Припета. Отуда су се ширили на север, југ и запад, те се настанили од северних пустиња Новгорода до цветних поља балканског полуострва и јадранског приморја на југу.

Ни то се не зна за цело, када су Словени дошли у Европу, нити како су се даље у Европи раширили. Како Словени запремише у Европи стална своја станишта, слабо се каква промена догодила у њих, ван што руско племе заузе грдне просторије на истоку, а балтиски Словени, борећи се са Германима, сасвим пропадоше.

Словени се деле по језику и догађајима својим на две главне гране: *југоисточну* и *западну*. Првој грани припадају *Руси* (са својим огранцима: *Великорусима, Малорусима* и *Белорусима*); *Бугари, Срби* (са својим огранцима: *иравим Србима, Хрватима* и *Словенцима* или *Крањцима*). Другој грани припадају: *Леси* или *Пољаци, Чеси* (са својим огранцима: *иравим Чесима, Моравцима, Словацима*); *Лужички Срби, Сорби* или *Венди* (које састављају Горњи или Доњи Лужичани). К овој грани припадало је и изумрло колено *иолапских* или *балтиских Словена*. Сваки се од ових језика дели на више говора (наречја).

Број Словена још није поуздано утврђен, особито у туђинским земљама, где га навлаш умањавају у корист народу који влада. Колико се дознаје из „Статистическія таблицы“ А. Будиловича (у Петрограду, 1875.), као новијег и најпоузданијег извора, по ком се управља и А. Н. Пипин и В. Д. Спасович у својој „Историји словенских књижевности“, ево оволико има Словена:

Руса: 61,200.000, и то у Русији: 57,900; у Аустро-Угарској: 3,223.000; у Румунској: 20.000; у Турској: 50.000; у Пруској: 1.200. По вери се деле на 54,520.000 грчко-православних, 3,074.000 расколника, 3,108.000 уједињених, 500.000 католика. Неки мисле, да расколника има много више.

Бугара: 5,210.000, од којих долази на Турску $4^1/_2$ милиуна, на Румунску $^1/_2$ милиуна, на Русију 97.000, на Аустро-Угарску 27.000 (у округлим бројевима). По вери има грчко-православних 4,638.000, уједињених 30.000, 50.000 католика, 5.000 протестаната, 400.000 мухамеданаца.

Срба заједно са *Хрватима* 5,940.000, од којих је у Аустро-Угарској до 2,960.000, у кнежевини Србији 1,150.000, у турским областима 1,700.000, у Црној Гори 123.000, а око

8.000 у Русији. По говорима и верама деле се на 3,523.000 Срба грчко-православних, 500.000 Срба мухамеданаца, 2,407.000 католичких и 9.500 уједињених Хрвата.

Словенаца: 1,260.000 у Аустро-Угарској, којима даље припадају 27.000 у млетачкој области (Режани). Међу њима има протестаната 15.000.

Пољака: 9,492.000, од којих је у Русији 4,633.000, у Пруској 2,404.000, у Аустро-Угарској 2,444.000, у Турској 10.000. Сви су католици, осим 500.000 протестапата.

Пољском колену припадају и *Кашуби,* којих има 111.000 католика и који живе у управном срезу Данцигу.

Чеси: 4,815.000 Чеха и Моравца, којих главна језгра борави у Аустро-Угарској, око 60.000 у Пруској и 7.500 у Русији. Готово су сви католици осим 150.000 протестаната.

Словаци: 2,223.000, који сви живе у Аустро-Угарској; од тих је 1,583.000 католика и 640.000 протестаната.*)

Лужички Срби (Срби, Венди); 96.000 Горњих Лужичана, од којих је 52.000 у Саксонској и 44.000 у Пруској; осим 10.000 католика, сви су други протестанти. Доње Лужичане рачупају на 40.000 протестаната у Пруској.

Станишта су Словенима ова:

Велико-Руси станују у свеколикој средини европске Русије, у северним областима њезиним, на истоку јој на Волги и Дону, најпосле у Сибирији, а расуто се налазе по целој Русији, као исељеници у пограничним местима Пруске и Аустрије, у Румунској, у Добруџи (Некрасовци), у Малој Азији, а нешто у Калифорнији и Алашки. *Мало-Руси* живе под различним именима (као Украјинци. Јужни Руси, Черкаси, Запорози; у Галицији: Русини, Галицијанци, Рушњаци, карпатски Руси, Хукули и Бојци у бреговитом делу Галиције); у западној Русији, у Пољској и Аустрији (у већем делу Галиције); даље живе, где мање где више, у Угарској (карпатски или угарски

*) Ради допуне горњих бројева ваља споменути, да и у Северној Америци има много Чеха (са Моравцима и Словацима). А. В. *Шембера* вели у свом делу: „Mnoholi jest Čehů, Moravanů i Slovaků a kde obyvají (у Прагу, 1877.)“, да их има 120.000, а други их рачунају најмање на 300.000. Овај последњи број није претеран, кад се помисли, да је год. 1877. било у Америци 9 чешких новина, понајвише у већем формату, и да су имали онде и своје читаоце.

Руси), у Буковини и на јужној граници Аустрије. *Бели Руси,* који негда припадаху западно-руским кнежевинама, даље Литавској и Пољској, најпосле велико-руској држави, живе у Пољској по различним губернијама.

Бугари су у старо доба запремали много већу просторију, али, како дођоше Мађари, Половци и Печенези у Панонију и Трансилванију и пропаде им царство, сузише се и границе старој постојбини њиховој. Пре тога пак беху опи и у тима земљама на северу Дунава, као у Румунској, Ердељу, данашњој Угарској до Будимпеште, а на другој страни до Карпата на изворима Тисе, дакле у свима земљама, где сада владају Мађари и Румуни. Но ипак и дан-данас станују на врло великој просторији од реке Тимока на српској граници и ушћа дунавског на северу до Солуна и граница Арбаније на југу, дакле у старој Мизији, Тракији и Маћедонији; у Румелији допиру им насеља до близу Цариграда. Сврх тога многи Бугари живе у суседним подунавским кнежевинама и у Русији, куда их насиље турско отера; у мањем броју има их у Банату и у Ердељу. Садашњи су Бугари смеса словенског племена и урало-алтајских Чуда, названих Бугара, који живљаху међу Доном и Волгом, па неки део им на крају VII. века дође на Дунав те покори себи многе Словене, у које се за тим слио, заборавив свој језик и своје обичаје, а само давши њима своје име.

Срби и *Хрвати* живе западно од Бугара до јадранског мора, па су у збијеној гомили у северно-западном делу балканског полуострва и на југу аустро-угарске монархије. Негда они имађаху више својих слободних самосталних држава (као што су: царевина Србија, Босна, Херцеговина, краљевина Хрватска, далматинске републике и т. д.), које беху стиснуте међу Грцима (за тим Турцима), Млецима, Угарском и Немачком, те пропадоше све осим Црне Горе, која остаде слободна и ка којој позније придоће и Србија, најпре као кнежевина, па онда као краљевина. Остали Срби живе у областима Турске и Аустро-Угарске.

Прави *Срби* живе осим краљевине Србије и кнежевине Црне Горе још у Босни, Херцеговини, Турској Хрватској, Далмацији, неком делу Истрије, у Славонији, у негдашњој војничкој крајини, Срему, Бачкој, Банату, па допиру доста далеко горе

и у Угарску (иза Будима-Пеште), куда се доселише, бежећи од турског јарма у 17. веку, под патријаром Арсенијем Чарнојевићем. Окром тога има српских насеља у херзонској губернији у Русији (где се 1751—1753. из Славоније и јужне Угарске доселише, али се и порусише), даље у Турској међу Бугарима и Арнаутима (у Старој Србији).

Хрвати живе у Хрватској; осим тога имају своја насеља у западној Угарској до Пожуна, који се језик нешто разликује од обичног хрватског. Иначе се Хрватима зову и неки становници у Турској Хрватској, у северном приморју и на острвима.

Словенци (Крањци, Винди и т. д.) живе у неком делу Штајерске, у Корушкој, Крањској, Илирском приморју, неком делу праве Хрватске и Истрије.

Пољаци, међу западним Словенима најјачи бројем, живе, осим праве Пољске, у западним руским губернијама, Галицији, Аустријској Шлезији, Буковини, даље у Поморанској, Познању и Пруској Шлезији.

Чеси, Моравци и *Словаци* станују у већем делу Чешке и Моравске, северо-западном углу Пруске Шлезије и у Горњој Угарској. *Чеси* за себе живе у већем делу средње Чешке; на северо-западу опкољавају их Немци, који их и по градовима јако разређују. Нешто Чеха живи у Доњој Аустрији и у негдашњој војничкој крајини. *Словаци* поглавито живе у северно-западној Угарској, али их се налази и у Моравској, некадашњем војводству српском, Банату и Доњој Аустрији. Има још Словена измешаних у Аустријској Шлезији, као што су Моравци, Хораци, Ханаци, Власи, итд.

Лужички Срби (Лужичани) су нека особита, незнатна грана западног словенства и остатак полапских Срба, којих се област негда ширила на Лаби између Сале и Одре, а на северу до близу Берлина. Њих је немштина прогутала, осим нешто Лужичана, који се по говору деле на Горње и Доње Лужичане.

Да су Словени морали бити кадгод један народ, то се види из тога, што им племена још у прво повесничко време беху, па и сада су налик једно на друго како по нарави тако

и по језику народном. А да су по језику много ближи били једно другима, то се лако може видети како из тадашњих писмених споменика (међу којима се н. пр. бугарско „Остромирово јеванђеље“ не разликује од чешког „Љубишиног суда“ и од словенских „Фрајсингерских одломака“ толико, колико садашњи говори), тако и из садашњег говорног језика, у ком су неке речи и данас једнаке у свију Словена, као: пшеница, орати, хлеб, плуг, рало, жељезо, игла, платно, сукно, обруч, прстен, ковач, ткалац итд. Сврх тога се показује њихова заједница као чланова индоевропског колена и по санкритском језику, н. пр.: слов. бог, нем. Gott, санскр. багас; слов. небо, нем. Himmel, санскр. набас, грч. *νέφος*; слов. дан (день), нем. Tag, санскр. дина, лат. dies; слов. дом, нем. Haus, санскр. дома, грч. *δόμος*, лат. domus; слов. огањ, нем. Feuer, санскр. агнис, лат. ignis, итд. Они се одвојише једно од другога још у прва времена, кад се почеше расељавати, тако да се у повесници већ одвојени показују. Али им се нарав и обичаји јако изменише и према народима, са којима их удес састави. Јужна племена, осим Хрвата и Словенаца, примише источну веру, западна католичку.

Прву велику мену у унутрашњем и спољашњем животу словенском учини хришћанство, које га је одвојило од незнабожачке старине. Хришћанство дође с две стране: из Византије и Рима те подели словенска племена на два непријатељска табора у вери. Из Византије га примише Бугари, Срби и Руси заједно са божјом службом на народном језику; из Рима: Чеси, Пољаци, западни Срби и Словенци са католичком латинштином. Из Византије дође и византијско-црквена књижевност, а са католичанством се рашири латинско-њемачка просвета.

Браћа *Ћирило* (827 † 869) и *Метод* (? † 886.) рођени у Солуну а синови неког грчког великаша Лава, беху проповедници словенски, који први пронађоше словенску буквицу (око 855—862.) зготовивши је поглавито по облику грчких слова, преведоше на словенски језик свето писмо и друге литурђијске књиге, проповедајући Словенима хришћанску веру. Они дођоше г. 1863. најпре у Моравску на позив тамошњег кнеза Растислава, на чију их је молбу послао византијски император Михаило још са неколико духовника, да им св. писмо тумаче

на словенском језику. Њих за то захвално потомство назва „словенским апостолима.“ Језик, на којему они писаху, остаде по својим облицима задуго у бугарској, српској и руској књижевности, а у црквеној књизи остаде до данас. Сва је прилика, да је тај језик у прва времена био народни језик свију словенских племена, што живљаху између Балкана и Дунава. На том је језику писано „Остромирово Евангеліе“, које је зготовио ђакон Григорије I. 1056.—1057. за новгородског посадника (начелника) Остромира, и које се као најстарији споменик словенске књижевности храни у „Императорској публичној библиотеци“ у Петрограду. Поред ћирилице бејаше у старо доба и глаголица, која је налик на ћирилицу, али у својим облицима нешто измајсторисана. Глаголица бејаше тада врло раширена у Јужних Словена, особито у Бугара и далматинских Хрвата; рукописи њезини нахођаху се и у Русији, шта више и у Чешкој. Доцније остаде она у Јужних Словена, што припадају западној цркви. Не зна се зацело, како је постала глаголица, али сва је прилика, да су је пронашли далматински Словени, код којих се доцније и задржала и по римској вери изменила.

У општој просвети светској Словени нису самотворно учествовали него се само угледали на књижевне умотворе западне Европе. Узрок је томе, што се морадоше старати за свој опстанак, којему је претила крајна пропаст; руско пак колено беше забављено око ширења свог на европски и азијски исток. Али их у општој просвети, науци и вештини чека ипак велики задатак, пошто су они и по крви и по мислима сродни са главним народима Европе, а по свом мноштву позвани, да снажно делају у повесничком развоју европском. Да је то тако, то је показано већ у више догађаја, наиме у средњем веку у великом догађају *хуситског устанка*, где се Чеси дигоше против средњевековне власти папине и рашчистише неке појмове о вери и друштвеном стању. Сви Словени прегоше у новије доба око развитка своје књижевне снаге, особито Руси, који и у књижевном и политичком животу дивски коракнуше напред, такмачећи се са главним народима Европе.

Како Словени засебице напредоваше у књижевној просвети, то ће се показати у појединим књижевностима, а овде

ће се казати још која уопште о песничким умотворима им као главној умној снази њиховој.

Словени немају споменика од меди и мрамора; немају стародревних градова ни знаменитих заостатака грађевинских, нити старих новаца ни записа. Сва се њихова душевна снага и радња стекла у речи, у говору њиховом, из чега је поникла песма. И језик им је по својој гипкости и лепом гласу створен за песму, особито српски, у ком су неки сугласници умекшани као да су гласници (на пр. слово: р) тако, да би се могао назвати талијанским језиком Словена.

Словени су рођени за песму, па за то сва словенска племена имају своје народно песништво, које се развило како где, по згодним или незгодним приликама. *Епска певанија* и *лирска песма* су им главни облици песништва; *драма* се истом доцније јавља у њих, и то у вештачком облику, пошто се узела од западњака.

Словенска је песма самостално поникла из срца и живота народног, те се посве подудара са природом његовом: *тужна је*, као што му је и живот тужан.

Песма је поглавито *епска* и *лирска*; као епска проста је, безазлена и достојанствена тако, да се може испоредити са Омировом; као лирска лупка је и умиљата. У њој се ретко кад може спазити што простачко и стидно, а томе је и тај узрок, што јој њезину исконску безазленост готово нигде не труни каква зајеђљива мисао и подсмех.

У словенској епској певанији понајвише се пева о јунаштву и приповедају догађаји, а митске се ствари само кашто узгред описују. Епске су песме, у којима се причају какви догађаји, постале у различна времена, па постају и дан-данас; али се нису одржале у свију Словена, па готово им нигде нема књижевних споменика. Уопште се еп само онде одржао, где је народ остао што више веран задружној старини (патријархалности), па га се није дотакла нова грађанска уредба, која смета слободи песме.

Словенски еп још уопште живи само у Руса, Бугара и Срба.

Али је сваки од ових народа за себе описао у свом епу своје догађаје тако, да еп једнога народа не стоји ни у каквој свези са епом другог народа, па и у самом руском народу

имају његове гране, Великоруси и Малоруси, своје особите епске певаније.

Руски еп је готово застао за времена Владимирових, те су му најновији догађаји посве непознати, а јавља се само у неким повесничким песмама. Руси, војујући са Татарима и Пољацима, забавише се самосталном радњом, па готово сасвим заборавише на старе епске песме за Владимирова времена; њих потисну јуначки еп о козачким бојевима у 16. и 17. веку. То су чувене малоруске *„думе.“*

Бугарско народно песништво је још слабо познато, али најновији истраживаоци проналоше, да се оно негда живо кретало. И саме садашње лирске песме спомињу бугарске цареве, а епске певаније спомињу јунаке као и Срби; то су њихови јунаци у народном бој у против Турака.

Најснажније се разгранала јуначка песма у Срба. Они у својим песмама опеваше све догађаје свога живота, особито од косовског боја, па до данас, па их певају и дан-данас. Тако дакле од свију Словена само Срби задржаше до најновијег времена своју творачку епску снагу. По својој прилици су Срби имали својих епских и других песама и пре косовског боја, али њих је затрло време те до нас не дођоше осим неких ситних одломака, прерушених у новији облик.

Западни Словени, наиме Пољаци и Чеси, заборавише сасвим на свој народни еп, те само одломци им и успомене из старих времена наговешћују, да га је било. У Чеха га потискоше бурни догађаји Хусовог покрета у 15. веку и нове мисли; у Пољака их потиште властеоска и поповска насилица, под којима робоваху, и наука латинска, те, ма да кашто и закликну која песма, али замуче народна.

Само је лирска песма у животу код западних Словена, као и готово код свију других словенских народа, па она лако пристаје уз догађаје, али је наравно различита према разлици тих догађаја и ћуди народне, којој ваља придодати и друштвене прилике, веру, обичаје, навике и т. д. По томе дакле, ма да су словенски народи налични један на другог по пореклу, говору и општем имену, ипак се у песми разликују и по осећају и по мислима. Тој разлици много помогоше и угледања им на новију просвету западне Европе, по чему се и по-

вија словенска књижевност као и просвета удешавала и кристалисала.

Истом наизмак 18. века покрену се у словенском свету нова тежња, да се Словени бар духовно уједине, па да оживе и обнове свој народни живот. Заиста тежак посао, али од големог повесничког замашаја по цело словенство. Но та се тежња може само тако постићи, ако свака грана словенска негује свој језик и своју народност, па тако свеколики словенски народ, очврстивши своје поједине удове, укрепи и цело тело, које ће словенски геније задахнути својом духовном снагом.

Према томе ћемо да опишемо по реду књижевности, а особито песништва главних грана словенских, па, ако да Бог живота и снаге душевне, и даље им књижевне покрете пратимо. Почећемо најпре са Русима као највећим словенским народом.

II. Књижевност појединих Словена.

А) Књижевност у Руса.

1. Учена књижевност.

Руска се књижевност по језику дели на *великоруску* и на две особите *малоруске* гране, од којих се једна развила у данашњој *Малој Русији,* друга у данашњој *аустријској Галицији.* Овде ће се говорити о све три заједно.

Права народна књижевност руска започета је са 18. веком, а сасвим самостална и народна постала готово тек у доба Пушкиново и Гоголово, премда се и пре показивала у Руса жива тежња за духовним напретком. Како је поникла у туђој земљи, или је отуда пресађена, није се развијала из народне клице, па тако није могла ни народним родом уродити. С тога се учена књижевност и песништво у Руса започело истом онда, кад се они упознаше са просвећеном западном Европом, а то се збило за владе цара Петра Великог, кад престаде народно песништво осим лирскога. До тога времена владао је као књижеван црквенословенски језик, а за тим руски, али са црквенословенским измешан, најпосле прави руски народни језик. Руски се народни језик делио у то време на три говора (наречја), на *московски* или северни, *малоруски* или

јужни, и *белоруски* или западни. Поред народног језика беше црквенословенски, на ком су писане црквене ствари, а писаху их понајвише духовни писци, као што су поуке у хришћанским врлинама, проповеди, посланице, препирка (против погаништва) старешине манастира *Печерскога*, говори и приче (параволе) Ћирила владике *Туровскога* (т. ј. из Турова), названог због красноречивости његове „Златоустим“, (око 1185.) и т. д. Смер тима списима бејаше поглавито тај, да се с једне стране поучи народ и владаоци му у општим наукама и дужностима хришћанским; с друге стране, да се од православне вере, које се тако лепо поче ширити, одбије католички и јеврејски утицај. Међу првим писцима у књижевности руској јављају се *Иларион*, митрополит кијевски (1051.), и Лука *Жидјата*, епископ новгородски (1036.). Од Луке Жидјате остало је „Поученіе къ братіи“, знатно по краткоћи у језику а простоти у ствари. Од Илариона остало је „Слово о законѣ, данно чрезъ Моисея, и о благодати и истинѣ, происшедшей черезъ Іисуса Христа“. Трећи писац је тога доба: *Теодосије* (Θеодосій), игуман „Кіево-печерскаго монастыря“, који је манастир био расадник старе просвете и књижевности и одгајалиште проповедника руских. Од Теодосија је дошло до нас „Посланіе къ велик. кн. Изяславу о латинскій вѣрѣ“. Али су од веће вредности летописи, међу којима је најврснији летопис калуђера *Нестора* (рођ. око 1056. † 1113.), који је живео у манастиру Печерском, а праотац је руској повесници. И тај је летопис писан на „црквено-словенском“ језику, а достиже од 862. до 1110.; али му је оригинал (матица) изгубљен, те је он изопачен дошао до нас. Најстарији рукопис пада у 1380. Из поменутих говора склопио се данашњи књижевни језик руски; али у њему преотима мах московски говор, којему већ Петар I. повлађиваше, па за то он и беше језик војске.

Руски је језик од свију словенских језика најбогатији у коренима, облицима, уз то је јасан и снажан.

Руси, дружећи се са Цариградом, донесоше клице просвете у своју земљу за владе Рурика; али се те клице могоше развити истом онда, кад се примила хришћанска вера. Владимир I. старао се за школе, па је позивао Грке за учитеље. Још више учинише литурђијске књиге, што су их Ћирило и

Метод саставили на црквено-словенском језику, и што су унете у Русију, те се према том језику доцније удеси и руска. У 11. веку се показала жива тежња за просветом, а највише су устајали око ње свештеници, који не само да су преводили духовне књиге, забављали се науком и вештинама, него су много учинили и као свештеници владалаца. У почетку 13. века сврши се то прво доба књижевности руске, јер чете татарске потрше просвету, што једва беше проклијала у народу, те се наука неговаше још само по манастирима.

Татарска и монголска влада опет потиснуше назад руски народ још на векове, те он, помешав се са тима различним дивљим племенима, прими и њихове сирове обичаје, који се од искони не слагаху са словенском ћуди. Кад ти дивљи народи буду протерани, почне се опет дизати духовни живот. Око среде 16. века дођу немачки и енглески научници и лекари, и цар Иван Васиљевић особито се постара за народну школу. Доцније пошље *Борис Годунов* († 1605.) синове знатних породица у стране земље, особито у Немачку, да тамо уче више науке. У *Кијеву* буде основана академија (1588.), а у Москви велика школа (1643.), те се помогне наукама да се шире. Пошто пак у земљи не бејаше довољно снаге за различне науке и вештине, позову цар Алексије Михајловић (1645—1676.) и последник му Федор III. (1682.) немачке научнике, вештаке, занатлије, па и ратнике, да доскоче тој невољи.

Знаменита је ствар, да наизмак 16. века беше пољски језик отео мах особито на југу; тим се језиком на различити начин служаху свештеници, али се уза-њ писало и црквенословенски и руски. Истом у последњој трећини 17. века ослободи се руски књижевни језик од пољскога. Али у то време беше књижевна радња још слаба. Драматску радњу покретаху из Пољске; неговаше се (у Кијеву) школска комедија, а јављаху се гдешто и тајанствене игре. Понајвише свештеници неговаху песништво, па и друге књижевне гране.

Петар Велики започне обнове, надајући се, да ће, упознавши народ са Европом, постарати се и за добро његово; али је тиме занемарио домаће прилике и клице народне просвете. С тога се и народ тешко приволевао обновама и нерадо примао иноземце. А ту злу вољу му потпомагаше и православно

свештенство. Али Петар ипак нађе у свештенству своје потпоре. Буде му рукапомоћ Теофан *Прокоповић* († 1736.), новгородски владика, који поче своје науке у Кијеву а доврши их у Риму. Он је по духу цареву делао, поглавито старајући се за књижевност и превођење класичких и новијих књижевних умотвора.

За Прокоповићем пристаде више књижевника.

Кнез Антиох Дмитријевић *Кантемир* (1708—1744.), син Димитрија Кантемира (господара од Молдаве, који се после катастрофе на реци Пруту 1811. пресели у Русију), родио се у Цариграду, учио је науке у московској академији, па за тим је походио академијску гимназију у Петрограду, где је учио математику, фисику и филозофију, уз то проучавајући класичке науке. Доцније постане послаником у Лондону а 1738. у Паризу. Тада је у доколно време читао старе класике и превео Анакреона, оде и посланице Хорацијеве, Непоса, Јустинову историју и т. д. Као париски посланик упознао се са француским научницима Монтескијем, Мопертијем и Фонтенелом, чије је и умотворе преводио. Многу је науку стекао и по дворанама париским, где се неговаху наука и вештина. Сатирама, својим главним послом, започео је световно песништво најновије књижевности, нападајући на племиће руске, који просвету почеше а не дочеше, па је само споља прекриваху западном просветом. Написао је 9 сатира и 11 писама, у којима мудрује и поучава. Те сатире истина нису од естетске, али су од велике повесничке вредности, јер описују руске обичаје онога времена. Кантемир се у тима сатирама угледао на латинске и француске сатире, Хорацијеве, Јувеналове и Боаловљеве (Boileau), а главно му начело бејаше *златан средњи пут:* „Живи у миру, па тежи за оним, што је право и другима корисно.“

Василије *Никитић Татишчев* (1685—1750.) такођер се учио у иноземству и приклонио новом духовном покрету. По западном је кроју писана његова „Повесница Русије“, коју је 30 година радио и која је изишла по смрти његовој, и тако исто и „тестаменат за мога сина“ (1730.), пека врста науке о мудрости. Ова два умотвора су најзнатнија.

Михајло Васиљевић *Ломоносов* (1711—1765.), син неког рибара, родио се на неком острву код Хелмогорије у губернији

архангелској. Узвишена лепота севера и природа као и рана борба за опстанак зачела је у њему песничку клицу и љубав к природи и снажну непоколебиву вољу у раду. Отац га је често водио са собом по мору, где се упознао са тамошњом околином и народима. Учио се најпре у Москви и Кијеву, па онда у Петрограду у тамошњој „академији наука.“ Г. 1836. буде послан у иноземство, да се учи у науци о рударству, ради чега буде најпре у Марбургу, па онда у Фрајбургу. У иноземству проведе 5 година, живо забављајући се природним наукама, књижевношћу и песништвом. Али се не могне с миром предати наукама, јер му академијска припомоћ не стизаше уредно, а уз то се још и оженио кћери свога кућевног газде кројача Цилха, па задуживши се и допаднув крајње сиротиње, побегне. Најпосле, пошто пет година проведе у иноземству, врати се у Петербург, где га академија узме за професорског помоћника; г. 1745. постане професором академије. Г. 1757. буде директор академијске гимназије и географског департмана. Од то доба, борећи се против утицаја Немаца, сав свој труд намени својој домовини и њезиној просвети. Он је пошао даље Каптемировим путем, на ком особито француски дух владаше, затирући и језик и народни развитак књижевности руске. Ломоносов је истина обновио језик и створио руску метрику, што му је главна заслуга, али су његове басне, песме и оде, драматски и епски огледи (међу којима је и недовршена јуначка певанија „Петар Велики“) споља пресаћени, па не вреде много као песнички умотвори. Он је својим пословима ударио темељ назови-класицизму. Иначе био је свестрано изучен, љубио своју домовину и својски радио за њу. Сувременици његови хвале га и као научника и као песника, испоређујући га са руским Цицероном, Пиндаром и Малербом. Али после Пушкина умањила му се песничка вредност: као ученик Волфа посматрао је уопште на његов начин природу и науку. Познавање природне науке ценио је добротворним за напредак људски, тврдећи, да вера и наука треба да се слажу између себе. Осим других наука забављао се кемијом, фисиком, металургијом, фисичком географијом и механиком. У фисици је изнео науку о електрицитету у ваздуху и о северној светлости још пре него је Франклин издао своја класичка „Писма,“ те се с њим у многом слаже

а у нечему га и надмаша. У астрономији је пронашао атмосферу, која окружава планету Венеру. Г. 1755. издао је „руску граматику,“ која је читаво по столећа владала у Русији, док је није заменила граматика академије наука (1802). Сврх тога издао је I. део „науке о речитости“ у кратком нацрту. За владе цара Николе I. подигнут му је споменик у *Архангелску*.

Василије Кириловић *Трефаковски* (1703—1769.) је његов друг, а песме су му исто тако без вредности, јер он беше више научен човек него даровит песник. За то су му учени послови много знатнији, као н. пр. превод „Боаловљеве поетике,“ „Роленове римске повеснице“, различне учене расправе, које показују велику науку и разборитост. У академији је био учитељ говорништва, а и дворски песник, па је на двору био каштo од силених дворана и поруган као дворска луда, што у Русији не беше никакво чудо у XVIII. веку, када песници морадоше ласкати великашима.

Василије Петровић *Петров* (1736—1800.) писао је оде, сатире и посланице. Главније су му оде: „На победу руске флоте над турском код Чесме 1770.“, „На освојење Очакова“, „Тужан говор на смрт Потјемкина.“ У сатирама и посланицама угледао се на Абдисона. Бавив се пет година у Енглеској познао је енглески језик и књижевност, те је превео Милтонов „Изгубљени рај“. Показао је нешто више топлоте и самосталних мисли у песми него Трефаковски.

Александар Петровић *Сумароков* (1718—1777.) учинио је два добра свом народу: пресадио је *назови-класичку трагедију* на руску земљу те ударио темељ *народном глумишту* руском и проширио радњу око руске сатире и журналистике, претресајући у њима свакидашња друштвена питања. Понајвише његових сатира находе се у повременом листу „Трудолюбивая Пчела“, коју је он издавао. Трудећи се око глумишта, јако је укрепио драматску књижевност; али му посао за народну глуму беше лоше среће, што се одвише угледао на француске драматичаре. Преводио је драме Расинове, Корнељеве и Волтерове, а и сам писао трагедије по начину Боаловљевом (Boileau). Најбоље су му трагедије: „Хорев“, „Синав и Трувор“, „Семира“ и „Мстислав“.

У својим трагедијама: „Хорев“, „Хамлет“, „Синав и Тру-

вор“, „Артистана и Семира“, „Јарополк“, „Димиса“, „Вишеслав“, „Лажни Димитрије“ и т. д. мишљаше он да је узео ствар из руске повеснице, а овамо не бејаше у њима ништа рускога до имена, а народ им, не будући још изучен у естетици, не нађе мане. Сумарокову се придружише и други драматски писци, као што су Јаков Борисовић *Княжнин* (1742 † 1791.), Михајло Матвејевић *Херасков* (1733 † 1807.) — Денис Ивановић *Фонвизин* (1744—1792) и т. д.

Ј. Б. *Княжнин* је надмашио Сумарокова чистијим језиком и лаким стихом. Трагедије му припадају међу најбоље књижевне умотворе тадашњег времена. У њима је љубав к човечанству, грађанска дужност, право поштење, узвишено домољубље, све саме врлине правог руског Европљана.

М. М. *Херасков* био је од рода влашких бојара, који се зваху Хереско. Отац му се доселио у Русију за времена Петра Великог. Херасков није имао особитог песничког дара, али је био оштрог разума, племенита срца и велики пријатељ наука. За то га је и штовао учен свет називајући га старим мајстором руског песништва. Главно му је дело „Росијада“ (1779), састављено по правилима псеудо-класичке школе. Писао је и друге епске певаније. Списи су му изишли у 12 свезака, у Москви 1796.

Д. И. *Фон-визин* родио се од немачког ритерског племена „von Viesen“. Отац му Петар Фон-визен био је заробљен од Руса у рату Ивана Грозног са Лифлалдијом. Потомци Петрови примише православну веру и посташе Русима. Д. И. Фон-визин учио се у московској великој школи, где је и језик научио. Г. 1766. написао је прву веселу игру „Бригадир“, са које је у највишим друштвима петроградским чувен постао. Још већу је славу стекао веселом игром „Недоросль“ (Малолетни), за коју му је кнез Потемкин по приказу рекао: „Сад умри, Денисе (Ђонисе), или више ништа не пиши.“

Драматска радња беше и тим потпомогнута, што за управитеља глумишту беше позван Тодор *Волков* († 1763.) и што се 1774. руско глумиште у Петрограду стави под царску заштиту, а донде беху само две глумске дружине: талијанска (од 1730.), и немачка (од 1738). И *весела игра,* комедија, беше негована по француском крају, особито по Молијеру; писци јој

беху *Ивановић Визин* (1745. † 1792); *Алексије Аблосинов* († 1783.); Александар Сергијевић *Грибоједов* (1794—1829.), Ј. А. *Неледински-Мелецки* (1751—1828.), Иполит Фјадоровић *Богдановић* (1743—1803.).

Али руска књижевност беше у то доба туђинским духом, особито француским, тако задахнута, да је с презором и поругом говорила о руском духу и руском народу. Ну према таквој радњи појави се и отпор са народне стране, особито према лошој работи француског покрета.

Гаврило Романовић *Державин* (1743—1816.) беше на врху тога новијег покрета народног. Он се у неку руку може испоредити са Клопстоком. И он је, као и овај, лирски слог (стил) за вишу радњу ако не отворио а оно бар обогатио и унапредио, опојен, као и Клопсток, љубављу к домовини и вери. Он је био лирски песник, али поглавито певао оде и био омиљен у царице Катарине II., која, хотећи се умилити народу, потпомагаше домаћу књижевност а у потаји је исмеваше са својим дворанима, који се запошаху за француским стварма. Његове су оде пуне песничког одушевљаја, али кашто и одвише китњастим речма и вештачки искићене. Најчувенија му је „Ода Богу“, која је преведена не само на главније европске, него и на персијски и хинески језик. Главна му је врлина, што су му песме задахнуте руским народним духом, који се особито показује у његовим победним одама у славу „Суварову“ и другим руским војводама, даље у славу „Катарини II.“, и „На смрт кнеза Мечерског.“ Он велича и цара и снагу руску, па за то му је и песма као народног песника одушевљена, као што је одушевљен и Рус, који је чује. Он је, певајући о руском народу и Русији, казао у једној својој оди „О, народе, који се са громом можеш испоредити, ти знаш, како треба презрети смрт и невоље светске. Теби је само цар господар, па ти само са његовом помоћу можеш оружјем раширити веру. О Русијо! само коракни напред, па је твој свет.“ И ове се пророчке речи Державинове заиста у многом које чему испунише. Он је писао доцније и драме али му оне не беху трајашне вредности. Највећи му славу стече народни правац његов.

Уз Державина ваља да се помене његов пријатељ:

Василије Васиљевић *Капнист* (1757.—1824.), који је та-

које певао оде, ма да не тако силно као он, али у слободњачком духу 18. века, што му особито показује ода „Ропство.“ Он се огледао и као драматски писац, па му је особито за руком испала карактерска комедија „Јабеда („Я'беда“, извртање права)“ 1798.

Ник. Мих. *Карамзин* (1766—1826.) наставио је даљи књижевни напредак руског народа као повесничар и приповедач, изучивши се од великих, особито немачких, енглеских и француских научника у наукама 18. века.

Још као младић се забављао немачким песништвом; први умотвор, што је превео на руски језик, бејаше „пастирска идила“ од Геснера. Г. 1789.—91. путовао је по средњој Европи, те и њу познао и многе књижевнике, с којима се опријатељио. Први му посао од тог путовања беху „Писма неког путника Руса,“ који се први пут обзнанише у „Московском Журналу (1791—92),“ којим је неко време он сам управљао. Тај је посао истина писан по срцу и удешен према „Empfindsame Reise“ од Стерна, али ипак види се из њега, да му је писац вешто умео посматрати ствари. Та писма га махом прославише. Писана су лако и на леп начин, у лепом слогу и језику, те су са своје формалне стране навела и друге књижевнике на углед. Вративши се у Москву (1790), издавао је за две године поменути „Московски Журнал,“ па онда више алманаха („Аглаја“, „Еониде“) угледајући се на немачке алманахе. Неколико година доцније написао је различите сентименталне новеле „Бѣдпая Лиза“, „Наталија, Бојарова кћи“, „Острво Борнхолм“ и т. д.), које се примише у Русији као од прилике „Патње младога Вертера“ од Гете-а. Г. 1802—1803. издавао је политички лист „Вјесници Европе,“ који је вредио као најбољи лист у почетку 19. века. Он је савладао усиљену напетост језика и латински слог, што од времена Ломоносова изопачаваше природни начин писања.

Може се дакле казати, да је он први увео природни језик у књигу, премда се још не могаше посве отрести начина енглеског и француског, да говори украће. Најзнатнији му је посао „Повесница рускога царства“ (1820.), коју је по изворима написао у 12 свезака, и која допире до 1611. Првих осам свезака изишле су јој (1816—18) у Петрограду, када се он са

својом породицом тамо преселио. Повесница му се тако добро примила, да му је за по године цело издање (3000 примерака) распродано. До 1826. изишле су јој и последње четири свеске (12. свеска већ после смрти му). Догађаји јој допиру до 17. века. Њом је он много учинио, да се не само развије руска књижевност, него и да се народна свест пробуди. Требало би да је она по његовом смеру настављена до времена, кад је дом Романова дошао на престо; али како он беше више дворски човек него повесничар, не цењаше за пробитачно, да и о Романовима говори.

У Карамзинову школу припада његов земљак Иван Ивановић *Дмитријев* (1760—1837.), који је за оно време у поезији оно што је Карамзин у прози. Мало беше њих, који право руски певаху. Међу њима је Дмитријев, који се у својој епско-драматској певанији „Јермак“ бар огледао у народном градиву. Иначе су му песме лаке и љупке, јер се он угледао на лаку француску маниру. Писао је и гатке, басне, епиграме, сатире, па и оде, али су му најзнатније *песничке гатке и басне,* по-највише по Волтеру, Лафонтену, Флоријану, Ламоту. И он и Карамзин беху у своје време тако славни, да за њих, испоређујући их једнога с другим, мишљаху, да је у Карамзина проза а у Дмитријева песништво узорито. На прикладно писање њихово многи се угледаху.

Иван Андрејевић *Крилов* (1768—1844.) писао је басне, које су са своје народне и стварне врлине јако омиљене у руског народа. Написао их је 297, од којих је 167 он сам измислио. Неке су преведене и на друге европске, па и на српски језик. Басне су му знатне и с тога, што је готово у свакој нека мала драматска радња, те се у њима и животиње и људи разговарају, свако по својој нарави. У састављању басне слаже се са Лафонтеном, разликујући се од њега само у том, што он радије него овај поучава. Вешто уме да приповеда, а вешт је и језику руском. Осим басне писао је и трагедије, оде, посланице и неколико малих комедија, као што су: „Девојачка школа“, „Дућан за помодне ствари“, које су врло добро примљене.

Владислав Александровић *Озјеров* (1770—1816.) писао је трагедије, које су удешене по француском крају, те су му ју-

нци и јунакиње више француске него руске. Најглавније су му трагедије: „Едип у Атини“ (1804.) „Фингал“ (1805.) „Димитра Донској“ (1807.), и „Поликсена“ (1809.). Ма да су ове трагедије по француском крају, ипак су претежније него Сумарокове и Княжнинове, пошто својом нежношћу дирају гледаоца у срце и боље одговарају законима естетске науке.

У том се догоди нека мена у угледима. Оставе се угледи француски, па се пређе к немачкима и енглескима. Шилер, В. Скот и Бајрон буду најмилији угледи. И плодовит Немац Коцебуе стане се живо узимати за углед или за превод. Као главни радник у овој новој руској књижевности буде

Василије Андрејевић *Жуковски* (1783—1852.), који беше ученик Карамзинов и даде праву и сталну цену романтици у руском песништву. Вешто преводећи са енглеског, особито са немачког из Бајрона, Шилера, Клопстока, Хердера, Биргера, и т. д., упозна своје земљаке са умотворима стране књижевности, те им омили романтику. Прерађујући немачке баладе, и сам их је писао, а уз њих и друге домољубне песме (оде). Од његових изворних послова особито су му чувене две оде „Пѣснь барда над гробом Славянъ побѣдителей“ (1806.), и „Пѣвецъ во станѣ руских воиновъ“ (1812.). Домољубне оде су му састављене на прилику Державинових. Певао је и песме цару и многим руским војсковођама и уопште о руским бојевима. Од мањих песама особито му се одликује „Лудмила“, у којој се угледао на Биргерову „Ленору.“ Својим песничким умотворима увео је не само нове облике, него и нове мисли и проширио област осећајима. У главније послове му рачуна се и превод „Одисеја“ (1847) у хексаметру, који је по немачком слогу израдио, пошто није знао грчки. Велика му је заслуга у том, што је Русе упознао са класичким умотворима старог песништва, те су их други почели преводити, као: Мерзљаков, Гнедић и Бањушков.

Алексије Мерзљаков (1787—1830.), трговачки син, који је, свршивши универзитетске науке у Москви, био ту професор естетике и поезије, преводио је с оригинала оде, Еврипидове трагедије, Теократове идиле, Вергилове еклоге и Хора-

цијеве оде. Оригиналне песме су у народном духу лако и просто спеване.

Никола Ивановић Гњедић (1784—1833.) је стекао неминулу славу вештим преводом „Илијаде“ (1829.), који је веома близу оригиналу, осим што му простоту није сасвим задржао. Кажу за тај превод да је много претежнији него немачки превод Фоса.

К. Н. Бакушков (1787—1855.), проучавајући талијанске мелодије, дао је неки особити меки глас својим песмама, те је тај облик употребљен у руском песништву, као што је употребио Жуковски немачку романтику и ратну лирику. Већи део свог живота (1806—1816.) провео је у рату, у ком се сјајно показало руско оружје у почетку овога века. Год. 1807. допао је у бој код Хајлсберга тешке ране. Војевао је и код Кулма и код Липиске. После рата бавио се час у Москви, час у Петрограду, а у Напољу је био поклисар. Год. 1822. помери памећу, али за то је ипак још 33 године живео у Вологди. Опојен тадашњим романтизмом написао је неке песме, као: „Тѣнь друга (сен друга)“; „Умирающи Тассъ (Тасо)“; „На развалинах замка въ Шведіи“ (из Матисона) и т. д.

Иван Козлов (1779—1840.) одводи нас у неку другу област, у област Бајронову, којим духом задахнут спевао је песничку приповетку „Чернецъ (калуђер)“. У том послу не може се сакрити да се он у њему угледао на његовог „ђаура“, али га није достигао. Тај његов посао, као и „Наталя Долгорукая“, читана је пре него је штампана. Неке су му елегије „Вечерніи звонъ“ и у музику стављене. Он је почео певати истом кад је ослепео, те су му за то и песме тужне, па и једнолике.

Пре него проговоримо о највећем песнику руском, *Алек. С. Пушкину,* који је одлучно одржао победу ромаитици у руској књижевности, ваља најпре да кажемо, како се спремала та победа. Присталице класицизма започеше борбу против Карамзинових обнова, премда не беше посве јасно, шта се управо хоће. Лист академичара „Разговори пријатеља рускога језика“ особито устаде против стила, што га Карамзин употребљаваше у прози а И. И. Дмитријев у песми. Против тог академијског друштва, којему глава беше Шишков, начеоник ака-

демије, диже се 1816. уз друге и дружина, којој припадаху Жуковски, старији Тургењев и Пушкин. Али се те дружине не бораху оружјем естетских разлога; јер академичари беху на страни деспотизма, а млађи научници задахнути „новим идејама“. Они, истина, у главној ствари беху ближе народном духу, али ипак нагињаху западу, захтевајући слободу не само у песништву, него и у животу. Тако млади духови беху и у политици и у друштвености и у књизи обузети бунтовним мислима, непријатељскима цару и самовласти његовој. Из такве противности настане нека сумња о људма и светским стварма и незадовољство с њима; настаде неко духовно колебање, што све нађе свога правог тумача у Бајрону, чији дух за дуже време овлада и руском књижевношћу, па и Пушкином.

Као први од тих млађих духовитих писаца ваља да се помене

Алексије Сергијевић *Грибоједов* (1794—1829.), који, одвише живећи у идејализму, незадовољан је светом, те му нема станка у њему. Та му се ћуд најбоље јавља у његовим писмима, што је писао својим пријатељима и пријатељицама. Први му драматски огледи не беху од велике вредности. Он је био најпре хусар у гарди, па онда 1818. послан у Техеран, где темељно проучи персијски језик и књижевност. Год. 1823. напише гласовиту сатирску карактерску комедију „Горе отъ ума“ (тешко паметноме, т. ј. не ваља бити одвише паметан), што му беше једино дело, које га прослави. Али цензура не допусти, да се то дело штампа, те се само у препису читало. Та комедија није драматски састављена целина, а приказују се у њој слике друштвене, међу којима се показује неки млад човек, по имену *Чачки,* (у ком се јавља сам писац), који, вративши се са дугог пута из стране земље у своју постојбину, опажа, како су његови идејали противни правој истини, те неокићено каже оно што осећа. Ма да ова комедија није вештачки смишљена, ипак се у њој јавља жив отпор према власти и дух бунтовнички. Он је погинуо 1829. у персијској пучкој побуни у персијском главном граду. Персијанци, жеднећи за осветом против Руса и желећи ослободити неке своје сроднике, ударе на кућу руског посланства те уз друге убију и њега, исекавши га на парчад. Тело му је сахрањено у манастиру

св. Давида у Тифлису, на неком брегу, њему милом, где је саставио своју красну песму: „Једна ноћ у Георгији“.

Александар Сергијевић *Пушкин* (рођ. 1799. у Москви, † 1837.). Отац му је био Срђ (Сергије) Лавовић Пушкин, из племићке породице Григорија Гавриловића Пушкина, који је служио цара Алексија Михајловића а за тим био намесник нижегородски. Мати му је била Надежда Осиповна рођ. Ханибалова, такођер од знамепитог рода. У кући је он сасвим француски одгајен, али за то је још измалена свикао и руске народне песме и језик, особито од своје дадиље Ирине Родионовне, која му је приповедала руске приче и певала руске песме. Његов брат Лав Сергијевић вели за-њ, да је он већ у својој 11. години био прочитао све француске књиге из књижнице свога оца, па много из њих знао и наизуст; ради чега су му биле прве песме на француском језику и то по француском крају. Истом је доцније, ступивши у лицеј 12. августа 1811. као 22-годишњи младић међу 30 школских другова, почео писати руске песме, угледајући се изнајпре на Державина, Жуковског и најпосле и на Бањушкова. Међу лицејским друговима прва му песма бејаше „Посланіе къ сестрѣ“. Он је поглавито лирски песник, којему је песма и хитра и лака, а облик стиху тако различит, да у њему уме он без натеге да искаже сваки осећај; уз то му је опис прост, јасан и оштро обележен. Особита му је и та врлина, што је знао себи присвојити живи руски народни језик и употребити га за књижевну потребу. Био је изнајпре слободњак (Јакобовац), а на свршетку клањао се цару Николи. Прва му је гњевна песма била „Ода мачу“, која се у Русији у рукопису разносила, па распаљивала незадовољнике. Готово су му све боље песме, па и баладе из овог времена, н. пр. „Анђео и Демон“, „Певач“, „Црни Вео“, „Наполеон“, „Два Гаврана“, „Војвода“. „Хусар“ и т. д., обузете тугом младог и огњевитог срца, коју хоће на големи терет царског јарма да излије, па заборавља и на себе и на свет. Али се он опет поврати к себи, кад га цар Александар као слободњака прогна у унутрашњост царевине, те почне на извору проучавати народне обичаје и народне песме, па, задубивши се у народне старине, састави (по Ариостовом начину) песничку приповетку „Русланъ и Лудмила“

(довршена 1819. а на свет изишла 1820.), у којој се показује, како хоће, као Мицкијевић, да споји иноземску романтику са домаћом народношћу. То му је дело први велики умотвор, што му пронесе име по свету. Свакојако је то народан спев и по градиву и по мисли, пун лепих слика, а спеван красним језиком, дојако необичним у Руса. Други су му песнички умотвори: „Кавказкіи плѣнникъ“ (роб, 1821.); „Бахчисарайскіи фонтанъ“ (извор, 1822.); „Цыганы“ (1824.); „Хајдучка браћа“, „Полтава“ (1822.); „Грофъ Нуллинъ“ и т. д. Најзнатнији му је роман у стиховима „Евгеній Онѣгинъ“ (1823—1831.), у ком је он највећма развио своју песничку снагу и вештину. Мајсторски је у њему описан друштвен живот руски; пун је здравих мисли и сатирске шале. Састављен је у 8 књига по начину Бајроновог „Дон Хуана“, али ипак самостално; у 6. књизи описан је мегдан између младог песника Владимира и блесастог Онегина, на којему онај први погине. Особито су живо нацртане оне врсте, што је Владимир обноћ пре своје смрти написао. Као да је Пушкин овде слутио тужан крај свом животу. Прераном смрћу Пушкиновом изгубила је руска књижевност још многе велике умотворе. Међу те иде и дивно започета драма „Борисъ Годуновъ“ или „Лажни Димитрије“. Написао је више ваљаних приповедака у прози: „Црнац Петра Великог“ (1827.), „Дубровски“ (1832.), приповетка „Погачеве побуне“ и разглашену, али по песничкој врлини незнатну песму „Опадачима Русије“, у којој хоће да застраши европске народе снагом Русије. Вредно је споменути, да је Пушкин још у 13. својој години, бавећи се у Царском Селу, написао своје дело „Опоминапија о Царском Селе“, којим је још онда славе стекао, а „Извор Бахчисарајски“ тако је примљен у Руса, да му је Понамарев, московски књижар, платио за-њ 3000 рубаља, за сваки стих 5 рубаља или 25 сребрних цванцика, а у целом је спеву било свега 600 стихова.

У Болидну, на добру свога оца, довршио је Пушкин свога „Онегина“ и написао неколико приповедака у прози и омањих драматских прилика, као „Моцарт и Салијер“, „Светковина за време колере“, и т. д. У последње време свога живота основао је и лист „Современникъ“, који је неко време био знатан. Али ма да се све више забављао радом, свет му све мрзнији

постајаше. Не нађе задовољства ни у породичном животу ни у дворској и државној служби. У зловољи својој назва свет „прљавом, блатњавом улицом“. Последње му дане огорчи неки француски занесењак, који му замилује његову жену, ради чега дође најпосле до тога, да, делећи с њим мегдан, погине 10. фебруара 1837.

У романтичку школу, коју је Пушкин засновао, поглавито се броје:

Евђен *Баратински* (1800—1844.), лирски елегијски песник са тужним али племенитим осећајем. Главније песме су му: „Последња смрт“, „На смрт Гетеа“, а веће певаније: „Еда“, „Бал“ и т. д. Ма да је био вештак у казивању, али му није било чврсто и чисто посматрање живота нити чврста мисао.

Барон Антон *Делвиг* (1793—1830.) писао је романсе и песме по руским народним песмама. Није имао особитог песничког дара. Најбоља му је песма „Се годня я съ вама пирую, друзья (Данас ћу с вама пити, другови моји).“ Иначе је био човек племените душе и присни пријатељ Пушкинов.

Никола Михаило *Јазиков* (1803—1846.), лирски песник, певао је као дорпатски ученик у својим првим песмама весели ђачки живот; за тим је отишао у Москву, па певао домољубне песме, од којих су му најбоље, што је певао (1822—1825.) о ослобођењу од татарског јарма. Писао је и духовне песме. Најзнатније су му песме „Землетрясеніе“ и „На памятникъ Карамзину“, где се у овој последњој описују времена Ивана IV. Грозног. У језику је руском тако вешт, да га је ради тога и Пушкин хвалио.

Али је најзначајнији друг Пушкину

Михајло Јурјевић *Лермонтов* (рођ. у Москви 1814. † 1841.), који је, као и он, погинуо на мегдану. Као што је Пушкин у „Онегину“ прорекао своју смрт, тако је и он своју прорекао у роману „Јунак нашега доба“, те се збила готово сасвим по његовим речма. Као што Пушкин показује започетак духовне струје, што хоће све да руши, тако он показује, како расте та струја. Још као дете од две године изгуби своју матер, те га мазно одгаји стара мајка Арсењева. Год. 1826. дође у неко одгајилиште у Москви, па онда после пет година у велику школу у главном граду, откуда буде отеран због неког мла-

дићког несташлука, те стане у војничку службу. Пошто две године проведе у племићкој школи у Петрограду (до 1834.), где баш не имађаше угледа за добро владање, стане у војнике међу хусаре од гарде, па ту остане све донде, док не буде прогнан на једну годину дана у Кавказ поради једне песме, што беше певао на смрт Пушкинову (1837.). За тим буде опет прогнан у Кавказ због неког будаластог мегдана са сином француског посланика и повесничара Баранте-а (1841.). Те исте године (15. јулија) и погине, делећи мегдан са неким својим другом, кога беше заједљивом досетком увредио, када му је било тек 27 година. И он бејаше још као младић задахнут Бајроновим духом, па, као и он, на свет омрзнуо; али му је за то ипак певање слободно, самоникло и мушко, каквога дојако не бејаше у Русији. Лермонтов је знатан у лирици, а велики у песничкој приповеци. Кад се вратио из првог прогнанства, написао је осим других песничких умотвора и „Демона“ и „Песму о цару Ивану“. Обе песме дишу слободним духом. Особито из ове друге провирује дух слободе, који се опире деспотизму. Та је песма изворна, права народна и чисто-руска. То је мала епска певанија, која нам као потпуна вештачка умотворина безазлено а вешто оживљава старословенско народно песништво и по духу и по облику. Приповетке су му „Черкеско момче“, „Исмаил бег“, „Хаци-Абрек“, „Рачунарка“ и т. д., у којима се догађаји збивају на Кавказу“, који је у њима по природи му дивно описан. „Черкеско момче“ цени се за бисер новијег песништва. Али му је најзнатнији роман „Јунак нашега доба“, у ком се нарочито јавља његова особина песничка. Печорин му је главна особа, налик на Пушкиновог Онегина, али је он више реалан, млад богаташ, који хоће по вољи да живи, па је пресићен сластима светским и растрзан сумњама, а својом душевном снагом не може да одоли својој невољи и светским приликама. Уз Печорина су и друге особе, у којима се огледа тадашње време. „Јунак нашега доба“ је после „Онегина“ други ступањ на путу опадања руског друштва, што беше тада завладало.

Ма да Русији беху многе сметње на путу, ипак она пође у новије време стазом европске просвете, те јој како научна

тако и забавна књижевност крочи напред и удари народним правцем, особито у *лирској песми* и *приповеци*. Знатнији су књижевници тога времена:

Никола Алексијевић *Полевој* (1796—1846.), који је писао новине („Московски Телеграф“, 1825.) и повесницу („Нацрти руске књижевности“, 1839.) по народном духу. Осим тога био је и критичар, новелиста, драматичар и преводник, али како је био трговачки син и самоук, писао је у средњу руку. Мењао је своја начела, и најпосле, да би спасао своју породицу да не умре од глади, дао се као надничар на новинарски посао и до смрти своје издавао „Син отаџбине“.

М. П. *Погодин* († 1873.) и Михајло Т. *Каченовски* (1775. до 1841.) одликовао се у повесничкој критици; овај последњи је промотрио, као што је Нибур урадио са прастаром римском повесницом, целу стару повесницу Русије, па пронашао, да Несторов летопис (хроника) и јуначка неваниja „о Игоровој војници“ нису опако стари, како се пише о њима.

Н. *Устрјалов* († 1870.) написао је повесницу Русије у царском смислу и недовршен „Животопис Петра Великог.“

С. М. *Соловјев* (1820—1879.), професор у Москви, показао се као најтемељнији истраживач руске повеснице и као најдаровитији руски повесничар, написав „повесницу руског царства“ у 29 свезака (1851. и даље), али је не довршив до краја него само до времена, када цар Павле дође на престо, јер га пре времена (1879.) снађе смрт. Сврх тога је написао и друге повесничке ствари.

М. *Богдановић* вешто је написао „Повесницу војнице“ (1812.), „Повесницу владе цара Александра I.“ и „Повесницу кримског рата“.

Естетику, критику и *повесницу књижевности* заснованше и усавршише: А. *Мерсљаков* (1778—1830.), Н. И. *Грјеч* (1787. до 1867.), С. П. *Шевирев* (1806—1864.), *Максимовић*, Ал. *Херцен* и духовити кнез *Вересмски*.

Алек. Ивановић *Херцен* (Искандер) (1812—1870.) је свакојако један од најзнатнијих публициста у другој половини 19. века. Он је у својој књизи „Са друге обале“ изнео најбољу критику о покрету 1848.; његове „Успомене једног Руса“ (1854.)

показаше веома вешто, како изгледа Русија изнутра. Знатан му је и повремени спис „Колокол (звоно)“, који је он издавао и који је европског гласа стекао; даље „Успомене (memoires) кнеза Петра Долгорукога, где се зналачки и отворено, премда и заједљиво, говори о руској повесници у 18. и 19. веку. Оба ова умотвора изиђоше на свет, кад он беше у прогнању.

Од кнеза *Весемскога* знатна је ова карактеристика руске књижевности: „Руски народ тек очекује своју књижевност. Дојако беше руска књижевност све што се хтеде: француска, немачка, класичка, романтичка, али нигда руска. Стихови Ломоносови, лирика Державинова, па најпосле и Пушкинова, укратко, сва дојакошња руска књижевност показала се неблагодарна и неправедна према својој отаџбини, јер нам никако не јавља живот свог народа. Она је само одјек тако званог цивилисаног (углађеног) европског општег салонског друштва. Право руско друштво још није проговорило.“

Али та карактеристика не може сада потпунце вредити, пошто је, како мало час казасмо, руска књижевност, особито у лирици и приповеци, у новије време крочила напред у народном правцу.

Као *лирски народни песници* млађег нараштаја, а задахнути духом Шекспировим и Гетовим, знатни су: Дим. Владимировић *Веневитинов* (1805—1827.), Алекса Стефановић *Хомјаков* (1804—1860.), В. Г. *Бенедиктов, Тимофејев,* особито пак: Алексије *Колзов* (1809—1841.), С. *Аличанов* и А. Ј. *Улјанов,* који певаху чиле песме, што поникоше сасвим из руског срца те започеше изворну лирику. Такав лирски песник бејаше и Тарас Григоровић *Шевченко* (1814—1861.), Малорус, који је рођен роб а знао је сетним и, тако рекав, плачним гласом певати о невољи и тузи сиромаха и паћеника. Уз то је био песник, који није само сликао живот народни, није певао само оно, што народ осећа и ради, него му је био пророк и вођ, који га буди за нов живот. Био је најзнатнија песничка снага свеколике јужно-руске књижевности. Пријатељи књижевне ствари, познавши његове умне врлине откупише га из ропства 23. априла 1838. Он је у свом детињству почео учити сликање, па га је, опростив се ропства, продужио у петроградској

академији, а 1844. добио назив слободног вештака, па отишао у Малу Русију, да тражи градива за своје слике и песме. Год. 1847. буде оптужен и узет у војнике на тешки рад па истом 1857. избављен трудом својих петроградских пријатеља, особито грофице А. Ј. Толстојеве. Главнији су му песнички умотвори: „Кобзар“, збирка песама (1844. и 1866.); „Записки о Јужној Русији“; „Кратак опис његовог живота“ (у „Народнаја Бесједа“, 1861.); „Иванъ Подкова“; „Терасова ночь“; „Гамилия“; „Гајдамаки“; „Катерина“; „Наймичка (најмљеница)“; његов „Дневник“, који је изишао после његове смрти, као и неке његове песме му.

Знатнији су *писци приповетке,* новеле и романа: А. *Бестушев* (назван Марлински (1795—1837.), који је био заплетен у заверу 1825. па послан најпре у Сибир, затим као прост војник на Кавказ; знатнији су му песнички умотвори: певанија „Војнаровски“ и приповетке, сакупљене под именом „Кавказ“; даље: кнез В. Ф. *Одојевски* (1804. † 1869.), Владимир Иванович *Дал* (1804—1872.), Федор Васиљевић *Ужаков, Кирлхов, Шчукин,* Јелена *Хан* (1815—1842.), Никола *Павлов* (1805. до 1864.), А. *Херцен* и Н. В. *Гогол.*

Никола *Васиљевић Гогол*-Јановски (1808—1852.) је међу свима овима најизворнији. Он се може назвати првим народним новелистом. Врло су му прикладни описи украјинског, особито малоруског живота, који он умеде јако проучити. После великог Пушкина појави се читаво јато даровитих младих песника, који особито неговаху новелу, а неки се, задахнути духом Валтера Скота, забављаху и романом. Свакојако пак отимаше мах опис руског живота, а тим и реализам. Међу тима младим песницима бејаше најврснији Гогол, Малорус. Ма да је он задахнут духом Жуковскога и Пушкина у фантастици, ипак се од њих разликује у том, што у његовим умотворима уместо аристократске романтике преоблађује реалистички дух народни, карактери су и природа у њима дивно описани. Он у почетку буде у државној служби, па онда неко време учитељ повеснице у петроградском свеучилишту; али му не дадне силна машта његова, да се задуго бави у том послу. Опет приone око књижевне радње, приповедајући невоље сиромаха и патника, које беше познао у животу великог града, па их сажалио.

Ово су му књижевни послови: „Вечера на Хуторѣ близъ Диканьки, разсказы пасичньика Рудаго Панька“ (1831.). Ту му је приповетку врло добро примио народ, па је и тадашњи песници, наиме и Пушкин, одобраваху.

„Тарас. Буљба“ (1832.), у ком се приказује права слика старих запорошких козака, како се они описују у повесничким песмама козачким. Ту је приповетку Гогол написао забављајући се повесницом као учитељ, те је наумио, да напише повесницу Мале Русије, па тога ради брижљиво је прикупљао песме, приче и старине из славног козачког доба.

„Невскій Проспектъ“, „Шинел (огртач)“, „Портретъ“, „Дневник неког лудака“ и друге сличне приповетке посташе за време дугог његовог борављења у Петрограду, кад му се даде да проучи свет, њему дојако непознати. Те су приповетке, осим што верно цртају живот, пуне лепог хумора, помешане са сетом, те на њих мора срце људско и да се насмеје и заплаче.

„Ревизор“ (1836.), комедија, о којој беху тако различита и противна мњења у народу и међу књижевницима, да му она тако омрзне, те га мине жеља, да се прослави као књижевник. Да би се разонодио, науми поћи у стране земље. У тој се комедији оштро и досетљиво шиба покварени службени свет руски. Кажу и за самог цара Николу, да се слатко смејао, гледајући ту комедију кад се приказивала.

„Мртве душе (мертвыя души)“ смишљао је Гогол по савету Пушкиновом у исто време. Први им је део изишао истом 1842. Тај умотвор беше од великог замашаја у народу и његова слава за навек утврђена. Он хтеде својим описима у том делу дирнути у срце читаоца, те га покренути, да буде незадовољан садашњошћу, а да пожели што боље. Али кад изиђе дело на свет, те се он увери, да је показао врло жалосну слику руског друштва, зажали му се и готово га стане гристи савест. За то уместо другог дела „Мртвих душа“ изда 1846. „Писма пријатељима“ („Преписка съ друзьями“), у којима је много поуке и одвише смерноће, те он у њима хоће да се оправда због „мртвих душа“ и да ублажи своју измучену душу.

Тако расцвељен у срцу отпутује у Јерусалим г. 1848. и

друга света места; али ни ту не нађе мира, нити опорави свога порушеног здравља. Тада му изиђе други део „мртвих душа“ (не сасвим потпун), у ком се јави исти духовити писац као и у првом делу. Али му ни путови, ни срећни послови не ублажише боље. Он беше и телом и душом изнемогао, те га 4. марта 1852. нађоше мртва у његовој соби.

Гогол је био савременик Пушкину и Лермонтову те припада, као и они, правој естетској школи. Његова је главна врлина у том, што уме вешто да опише како се руско друштво удаљило од свога правог пута. Он не описује злочинце, него обичне, свакидашње и просте људе, којима је стало само до својих мајушних и ништавих користи. Од каквог је големог замашаја била књижевна радња Гоголова по руску књижевност, види се и из тога, што се од то доба поче испитивати и описивати руски живот и показивати мане друштвене, што за читаве векове сметаху развоју руског друштва.

Уз Гогола се јавио као приповедач реализма или ученик тако зване природне школе („натуралная школа“) В. Г. *Белински*.

Руско друштво бејаше у трећој десетини деветнаестог века у оном истом стању, у ком бејаше у четвртој десетини истог века, даље не напредујући. За то се књижевност лати посла, да буде учитељка друштву и да га задахне новим мислима. Руска се књижевност у то доба делила на *унутрашњу* (руску) и на *иноземску*. Као Пушкин, тако је и Гогол описивао руски живот онакав какав је, па каштo и не идејалишући га. У том правцу беху најзнатније присталице и последници Гоголови: Достојевски, Тургењев, Гончаров, Григоровић, Островски и Писемски. С друге стране освајаху руску књижевност иноземски научни и песнички умотвори књижевни, поглавито из три просвећене земље европске: Немачке, Француске и Енглеске. Такви умотвори беху особито од Шелинга и Хегела, Ђ. Санде, Дикенса и Текереја. Из те књижевне вреве зачеше се различни књижевни правци, међу којима су два најзнатнија, а то су *природна школа* („натуралная школа“) и *западњаци* („западники“). „Природном школом називаху њезини противници дела Гоголова и свију оних белетристичких књижевника, који око четрдесете године почеше своју радњу

и писаху о руском животу, што мање идејалишући га. *Западњацима* се зваху они, што пристајаху уза стару науку, тврдећи, да вештина треба да идејалише природу. Из „природне школе“ изиђоше и „славофили“, који беху противни обновама Петра Великог с тога, што се оне удешаваху по иноземским умотворима, који могу наудити руској народности. Против тога особито беху министар, адмирал, председник руске академије и народне просвете *Шишков* (1754—1841.) и други књижевници у време рата 1812.

Као најглавнији књижевник из те „природне школе“ бејаше *Висарион Григоријевић Белински* (1810. † 1848.), који је био син неког лекара у вароши Чембару, науке свршио у московском свеучилишту. Пошто му се изоштри критички дар, кад се учио код професора Павлова, а особито код професора Надеждина, и препирао се са другим ученицима, буде он главни књижевни критичар. Освојен Гоголовим мислима и својим естетским даром, критички прорешета целу тадашњу књижевност руску. У том послу му припомогне и читање немачких философа, особито Шелинга и Хегла, и немачких романтичара. Забављао се књижевном радњом у Москви (1834—1839.) и у Петрограду (1839—1848.), а започео је знаменитим чланком „Литературныя мечтаныя“ (књижевне маште, 1834.) у Надеждовпом листу „Молва“ (глас), тврдећи у њој, да од осамнаестог века нема руске књижевности у правом смислу, и да баш то јамчи, да ће ускрснути народна књижевност. А најбоља му је расправа, у којој се огледа ово време: „О руској новели и Гоголовим новелама“ (1835.), где се пре свега напада на немачки романтизам, који је ускосан правој истини. Даље је писао расправе у листу „Московский Наблюдатель“ (московски позорник), који је уређивао 1838—1839.: од тих расправа је најбоља, коју је написао о Грибоједовој комедији: „Горе отъ ума“ (1840.). Год. 1839. позову га у Петроград, да помогне уређивати „Отечественныя записки“. Најпосле је писао у листу „Современникъ“. Пресуђивао је књижевне умотворе по вештини и друштвеном животу, из којих они треба навек да поничу. Вештини треба да је темељ живот, естетски приказан. За то му не беше по вољи ни идејализам, који се заноси мислима по зраку што нису за живот, ни сухопарни реализам

који се не уме узнети из прашине обичног живота. Он је знатан за руску књижевност поглавито с тога: што је изнео на видик праву вредност књижевника старијег и новијег времена, као Ломоносова, Сумарокова, Державина и т. д., а незнатним књижевницима покосио дојакошњи углед, којега не заслужише; показао је, како се развијала и разграпала руска књижевност; бранио је „природну школу“ и „славофиле“ од нападаја њихових противника.

Најглавнији књижевници, који описују просвећено руско друштво, какво беше у четвртој десетини овог века, јесу: *Искандер* (Херцен), *Огарев, Гончаров* и *Тургењев*:

Искандер (Александер Херцен 1812. † 1870.) је писао духовите и досетљиве расправе, које се одликују својом оригиналношћу. Такве су му: „Дилетантизамъ въ наукѣ“; „Писма объ изученіи природы“; „По поводу одной драмы“ (о једној драми); „Записки доктора Крупова“; „Изъ записакъ молодаго человѣка“; „Сорока-воровка“ (крадљива сврака). Ове три последње расправе написане су у облику новеле. Најглавнији му је посао новела „Кто виноватъ“ (ко је крив? 1845.). Његовим пословима главна је врлина, што он ствари светске верно описује, онако какве су, а своју велику мисао уме вешто да искаже. Дела су му понајвише пуна неке тужне сете, која је незадовољна правим светом, па често и очаја.

Огарев тера до вршка ту сету у својим песмама, које показују веома меко и нежно срце, што је кадро љубити и веровати, али је уцвељено с тога, што се не слаже са правим животом. Особито се јако јавља Огарева обмана у његовим: „Монолозима.“ Огарев је нешто налик на Лермонтова, али се овај одликује не само у томе, што своме послу уме дати естетски облик, него што и мрачном животу уме пронаћи светле стране.

Иван Александровић *Гончаров* (рођ. 1814.) је песник и естетичар, који се једини од свију садашњих писаца приближује чистој вештини. И он припада Гоголовој „природној школи“, али му је главна умна врлина, што згодно и вештачки црта своје ствари, каштo још боље узгредне него ли главне, па најобичније догађаје зна да песнички заодене. За то се и разликује од Искандера, што је у овога главна ствар мисао, а у њега песнички урес. Између других послова знатан му је ро-

ман „Обыкновенная Исторія“ (обична приповетка 1847.) Смер је овом роману, да на видик изнесе непрактичку радњу садашњег младог нараштаја, који одвише романтички посматра овај живот, учећи се само из књига, а не из живота. Од доцнијих послова добро су примљена у свеколикој Русији два велика романа му: „Обломовъ“ (1859) и „Обрывъ“ (обронак, 1869.).

У то исто време започео је своју књижевну радњу Иван *Тургењев* (Иванъ Сергѣевичъ Тургеневъ, рођ. 28. окт. 1818. у Орлу † 23. авг. 1883. у Паризу). Почео се учити књизи на дому својих родитеља, а више је науке учио у свеучилишту у Москви, куда му се родитељи 1828. преселише, па их продужио и довршио у С.-Петербургу у философском факултету (1837.) У својој двадесетој години оде у Берлин, а 1863. купи себи у Баден-Бадену пољско добро, где поживи до 1870., т. ј. до француско-немачког рата. По свршетку тога рата, не хотећи се подврћи новим пруским уредбама, одсели се у Париз, где са својим старим друговима проведе до своје смрти, походећи сваке године и Русију. У Немачкој је учио немачки језик и књижевност, особито Хегелову философију. Он је од првих писаца новије књижевности, а као књижевник је омиљен не само у Руса него и у других народа, а може се казати и да је највећи вештачки ум словенског племена. Руском је народу морао омилети како са свога умног дара, тако и с тога, што је с ретком вештином и снагом, снажније него Пушкин, Лермонтов и Гогол, знао разабрати нове потребе и нове мисли друштвене, те се забавити свакидашњим питањима.

Знао је и градиво за свој посао вешто изабрати и живо описивати, е мислиш да својим очима видиш људе и ствари што их описује, и својим ушима чујеш разговоре. А начин писања му није плаховит него благ и зачињен песничком лакоћом и љупкошћу. Први му умотвори не беху добро примљени, шта више мислио је, почевши писати песме, које му не идоше за руком, да се остави књижевног посла, док га његов пријатељ Белински не охрабри и наведе, да пише у прози. Истом 1847. допадне се свету његов опис: „Хорь и Калинычъ“, где се знаменито карактеришу два сељака посве различите ћуди. Тај је опис изишао у „Сувременику“ Белинсковом, а доцније састављен са „записки Охотника“ (записницима ловчевим, 1852.).

У „Сувременнику“ су штампане и неке доцније приповетке. Друга су му дела: „Рудинъ“ (1855), „Дворянское Гнѣздо“ (1858), „Гамлетъ Щигровскаго цѣзда“ (Хамлет из шчигровског округа), „Дневник залишног човека“, „Дима“, и т. д. Књижевну радњу започео је кратким описима сеоског живота, као што су „записки охотника“ и новеле: „Постоялый дворъ“ („Гостионица на друму“) и „Муму“ (име псету).

То нису новеле или романи, него су кратки описи, од којих се у свакој јављају нове особе. Али он је описивао и прилике просвећеног друштва. Писао је за владе цара Николе и Александра II. Новеле су биле безазлене по спољашњем облику тако, да се није могло сумњати, да оне нишане на какве политичке ствари и да нападају на друштвене уредбе. Али је свет ипак знао наћи у њима праву језгру, у којој беше скривена и политичка и друштвена мисао. И цар Никола знаде докучити такав смер, те прогна Тургењева на неко време, да иде на своја добра (у унутрашњост Русије 1852), где га надгледаше полицајни службеник. Он је поглавито устајао на несносно стање поданика (невољника) руских а говорио је и о другим вишим и нижим сталежима, те је свуда износио мане и неваљалства, опомињући, како да се поправе, ако се хоће права срећа људска. И Тургењев је својим књигама много помогао, те је цар Александар II. укинуо поданичко стање, што је овај и сам један пут признао. По смрти цара Николе започну обнове његовог наследника Александра II. те се руско друштво са дна ускомеша. С једне се стране диже народна странка (Московљани), која покаже своју мржњу на све што долази од запада, с друге се стране појавише радикалци, који, занесени новим мислима, хтедоше све из корена ишчупати, управо уништити. Овима припадају и такозване „нихилисте.“ Тургењев се не даде савладати ни једном ни другом страном, него остаде самосталан у својим мислима. 1861. изда роман „Отцы и дѣти“ (1862.), у којима се нарочито говори против „нихилиста“. Он у том роману хтеде само осудити децу (нов нараштај), али он осуди и очеве, те тим показа, да ни једни ни други не могу уклонити нереда и збрке из друштва руског. О „нихилистама“ се говори и у приповеци: „Новая земля“, премда Тургењев — као просвећен и слободан човек —

није никако њихов присталица. „Последњи му је посао „Поезија у прози“, како га је назвао „Вѣстникъ Европы“, где је штампан. Он иначе као реалиста црта слике и прилике онакве какве су, не догонећи их према својим мислима и осећајима; и у „Појезији у прози“ нам је своје *ириче из живота* — тако да их назовемо — својом мишљу и осећајем зачинио и улепшао. Мана му је пак у том, што по дужности песничкој а у песимистичкој својој ћуди не тежи и не храбри људско срце, него га расцвељава и поништава. Друга му је мана, као и у многих других књижевника руских, што у свом послу вештије црта појединости него целину; с тога су му мањи описи и приповетке („Пунин и Бабурин“, „Несрећница“, „Краљ Лир у пустињи“, „Пролетњи таласи“, и т. д.) претежније од романа. Како је омиљен у свију просвећених народа, показало је опште учешће, са којим му смртни останци бише по његовој жељи пренесени из Париза у Русију, где се положише уза његовог пријатеља Белинскога. Готово су му сва дела преведена на француски, немачки и енглески и на друге европске, а многа и на српски језик*). Французи више пута с поносом казаше за-њ: да он исто тако припада француској као и руској књижевности.

У новој руској књижевности преоблађује *роман*, који се понајвише црпе из садашњих прилика, а из повеснице слабије и са мање среће. У 40-тим годинама овога века забавише се књижевници сврх просвећеног друштва и простим народом, описујући му живот и особине а хвалећи и мане и врлине. Тако чинише „славофили“. Напротив „западњаци“ посматраху те особине народне са опште човечанске стране, т. ј. по Хегеловом начелу: да се сваки народ као део свега човечанства не развија сам од себе, него према целом човечанству. За то они први и с већом љубављу прианьаху за народ него ови други. Првима припадаху осим поменутог Тургењева: *Григоровић, Дал, Писемски* и *Потјехин*.

Григоровић је писао новеле и приповетке, које су се у своје време (1840—1860.) по целој Русији радо читале, па и

*) Владан Арсенијевић превео је „Рудина“ (у Н. Саду 1872), Илија Вучетић „Дым“, Милан Данин „Појезију у прози“ (1883) и т. д.

данас много вреде. Истина, да су му приповетке развучене и карактери на једну руку описани, али су у њима лепо испричани догађаји и дивне слике приказане из пољског живота. Знатније су му: „Пахарь (орач)“, где се описује и похваљује добар сељак, којега друга радња, особито фабричка, само може покварити; — „Деревня (село, 1846.)“, где се описује злочест сељак; — „Четыре времени года (четири доба године)“, где се идилски описује сељачки живот; — „Антон Горемыска (несрећни Антон, 1848.)“ је приповетка као „Чича-Томина колеба“ од Beecher-ове; у њој се описују невоље и патње несрећног сељака Антона; — „Смедовская долина“, једна од најбољих приповедака; пуна је лепих слика и драматских ствари; — Рыбаки (рибар, 1854.); описује се живот сељака као рибара и фабричког радника; онде се живот хвали, овде куди; — „Переселенны“ (насељеници, 1855.); приповеда се, како су неки сељани по ћуди неког властелина са плодне земље премештени у пусту.

Владимир *Дал* (измишљено му је име „Казак Лугоскій“, 1808—1872.) је унакрст обишао Русију, те је много којешта у народу својим очима видео и сам собом дознао, познао различне радње и обичаје, мане и врлине, па и језик народни и књижевност. Као славофил и он је разбирао за то питање: еда ли је читање и писање од користи народу, па је из хиљаду примера дознао, да је од превелике штете за народ, који је још у пола просвећен. Најбољи су му послови: „Физиологическіе очерки“ (фисиолошки описи), а међу овима „Дворникъ“ (домаћи слуга), „Денщикъ“ (официрски момак), „Колбасники и бородачи (кобасичари и брадати Руси).

Писемски (1820—1881.) је знатан, што је умео верно цртати карактере млађег нараштаја. Он је ближе Тургењеву него Гончарову, али се и ту од оног првога између осталога разликује у томе: што он боље познаје руски живот него Тургењев и што се више приближује тако званој „природној школи“ Гоголовој, премда је по својим мислима идејалиста. Даље он је у својим романима узимао цео народ на око, а Тургењев појединог човека, разматрајући га психолошки. Он је започео своју књижевну радњу око педесете године, описујући верно руски средњи сталеж а прост живот народни. Уме вешто при-

поведати и цртати карактере. Главнији су му први послови „Лѣшій (горски) духъ“ и „Питершикъ“ (Петроградјанин), оба 1853.; познији: „Вьбала мученное море“ (узбуркано море, 1863.); повеснички роман „Масоны“ (фрајмаурери, 1881.), у којему се збива причани догађај око краја тридесетих година нашега века и 1848.

Алексије *Потјехин* верно описује карактере, али је слабо радње у њима; исто тако не упушта се у описивање идилских слика из природе и сеоског живота. Год. 1853. изишла му је новела „Титъ Софроновъ Казанокъ“ и роман „Крестьянка“ (сељанка). У новели се описује сељак, како је изучио сапијски посао, па се тиме покварио.

Свевлад (Всеволод) *Крестовски* знатан је по томе, што се усудио боље него икоји други песник описати један живот престонице у свом омиљеном роману „Петрбургскія трушоби“ (петроградске зачколине), где се не само овај живот вешто приказује и разлика између богаташа који живе у сваком изобиљу, и сиротиње, која је хлеба жељна. Мисао је тако велика, да је писац не могаше до краја дотерати.

Као писци романа овог времена ваља још да се спомену: *Клушников* („Fata morgana“) и *Стебницки* („Некуда“), који такође писаху против нихилизма.

Помјаловски био је *нихилистички* писац романа, тежећи по духу реалиста, да се не руши све у друштву, као што хоће нихилисте, него и да се диже и поправља. Главна су му два романа: „Грађанска срећа“ и „Молотовъ“ где се таква наука проповеда. Осим тих романа писао је и друге мање ствари.

Али је најзпатнији међу писцима, који се отресоше нихилизма, Тодор Михајловић *Достојевски* (1821—1881.), који се родио у Москви, где му је отац био лекар. Он је описивао по начину Гоголову руски средњи сталеж, особито службенике, који малом својом платом издржавају и себе и своју породицу, трпљиво сносећи своју невољу. За такав посао послужише као углед Гоголове новеле „Огртач“ и „Дневник једног лудака“. У томе је духу изишао и први роман Достојевског „Бѣдные люди“ (1845.), који му је између других романа најбољи посао. Доцнији су му романи „Злочинство и казна“ (1861.); „Не-

ваљалци“ (1873); — „Подмладак“ (1875.) и „Браћа Карамазов“ (1879.). Он особито вешто уме да покаже најситније црте свакидашњег живота и унутрашњег развитка му, и да са живим бојама изнесе на видело тужне слике из болесног друштвеног стања. Штета само, што не зна, као Енглез Дикенс, да утеши сиротињу, ублажавајући јој патње. Премда је он 1849. био због неких завереничких намера и у Сибир послан, па после 4 године помилован и у војнике узет, али му ипак при погребу ретку пошту учини и мало и велико, цар и народ.

Као књижевник, који је писао у нихилистичком духу, ваља да се спомене.

Никола Гавриловић *Чернишевски* (рођ. 1830.), који је даровит али и пун заноса. Он је, уређујући социјалистички лист „Млада Русија“, прикупио око себе све што је дисало нихилистичким духом. Писао је врло различите ствари: о Лесинговим делима, о народној економији, главници и раду, о узроцима пропасти Рима, а то све са том намером, да може казати своје скривене мисли о преврату. Писао је и неке расправе, у којима су изношене на видик реформе Александра II., којима хоће да се обману сељани. Особито је код омладине много учинио својим саставцима у „Современику“. Године 1862. буде ухваћен а 1864. затворен. Време затвора употреби на то, да напише роман „Что дѣлать“ (шта ваља радити, 1867.), у ком се до крајности брани слобода женскиња и светује у нихилистичком духу, да треба порећи и уништити све што је као неправедно засновано. Знатна му је и естетска расправа: „Како у естетици стоји вештина према правој истини“ (1855.), где се приповеда социјалан нихилизам. Језгра његове социјалистичке и политичке науке је, да се имање појединаца у земљи уступи општинама, сељанима да се даду сеоска добра, да се укине племство, распусти војска а царска власт удеси по демократским установама.

Драматски умотвори у *трагедији* нису трајашње вредности, јер руски трагичари немају вештачког духа за драматски живот. Карактери су им кашто изврсно нацртани, али радња им је слаба и унутрашње јединство непотпуно. Знатнији трагички писци су:

Гроф Алексије *Толстој* (1817—1875.) писао је најпре песме, понајвише пуне чилог правог руског живота. Вредна му је новела „Князъ Сребренный“, 1862., као и трагедије „Смерть Іоанна Грознаго“ 1866. „Царь Ѳеодор Іоановичъ“ (1868.) и „Царь Борисъ Годунов“ (1869.), од којих је цар Борис најбољи, премда се ни та трагедија не може назвати савршепом по естетској врлини, којом га надмаша Пушкинов „Борис Годунов“, ма да ни у овом нема једноставности.

Алексије Степановић *Хомјаков* (1804—1860.) написао је трагедије „Јермак“, „Лажни Димитрије“, у којима су карактери доста неприродно романтички. Иначе је он писао лирске и домољубне песме, које се одликују сјајним и милогласним стиховима, али је мало у њима дубоког осећаја. Његово се песништво цени за право словенско песништво, пошто се у њему велича стара Русија пре великог Петра.

Александар Николајевић *Островски* (1824—1886.) вешто описује трговачки сталеж. Трговачки је живот и у самој Москви, као и у другим градовима средње Русије врло налик на простачки (паорски), а разлика је само у бољем и горем иметку и што је трговац слободнији него простак, а иначе се он држи у домаћем животу старих обичаја и начела као и прост народ. Островски хоће да опише тај домаћи живот, особито како се влада старији нараштај према млађему. Највећа му је врлина, што уме да слика карактере особито женске. Најглавније су му комедије: „Семейная Картина“ (породична слика, 1846.), „Свои люди сочтемся“, (једнаки људи нађу се, 1849.); „Не въ свои сани не садись“ (остави се онога што није за тебе 1852.); „Бѣдность не порокъ“ (сиротиња не срамоти човека, 1853.); „Не такъ живи, какъ хочется“ (немој живети по својој ћуди, 1854.).

К. Аксаков написао је повесничку драму „Освобожденіе Москвы въ 1812. годъ,“ у којој се доста верно описује повесница, али су јој јунаци више идејали него људи.

Ф. Устрјалов написао је „Слово и дѣло“ (1863.).

А. Потјехин написао је „Отрѣзанный ломот“ (одрезан комад, 1863.).

Обе ове драме имају своју особиту тежњу, али су у своје време биле врло добро примљене.

(Свршиће се.)

ИЗДАЊЕ „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

Од **Летописа** „Матице Српске“ изишло је до сад

155 књига

Од књиге 5 до 80 — — — — — — — 20 нов.
„ „ 84 „ 92 — — — — — — — 40 „
„ „ 93 „ 108 — — — — — — — 50 „
„ „ 109 „ 112 — — — — — — — 80 „
„ „ 113 „ 115 — — — — — — ф. 1.— „
„ „ 116 „ 118 — — — — — — — 80 „
„ „ 119 „ 120 — — — — — — — ф. 1.— „

Књига 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128 129.
130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.
141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.
151. 152. 153. 154. и 155. по — — — — — 70 „

Примедба. Нема више на продају ових књига: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 38, 39, 40, 42, 43, 50, 68, 80, 81, 82, 83, 97, 101, 102.

Народне песме (у Славонији, женске) — — — 30 нов.
Душанија, од Ј. Новића — — — — — — 40 „
Старине (тумачење нар. певања и приповедања), од Ј. Новића — — — — — — — — 40 „
Московија (кримски рат), од Ј. Новића — — — 30 „
Капетан Радич (приповетка), од Ј. Новића — — 20 „
Краљевић Марко (драма), од А. Николића — — 20 „
Максим Црнојевић (трагедија), од Л. Костића — 50 „
Натан Мудри, превео др. Ј. Хаџић-Светић — — 30 „
Песме Хорацијеве, превео Ст. Лазић — — — 30 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. I. део — 80 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. II. део ф. 1.— „
Живот Саве Текелије — — — — — — — 20 „
Албум текелијине стогодишњице — — — — 10 „
Мажејовски, Историја словенских права. I. — — 30 „
Дјела Јакова Игњатовића. I. — — — — — 80 „
Животопис Лукијана Мушицког (са сликом), од дра Ђ. Мушицког — — — — — — — 30 „

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф Т С к II 4

Летопис и остала издања „Матице Српске“

могу се добити:

У **Панчеву**: **У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.**

У **Београду**: У књижари В. Валожића.

У **Загребу**: У књижари Југословенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера, и у књижари Мучњака и Сенфтлебена.

У **Задру**: У књижари Г. Водицке.

У **Новом Саду**: У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јоцића и у благајници „Матице Српске“.

У **Прагу**: У књижари дра Грегра и Ф. Датла.

У **Сомбору**: У књижари Мил. Каракашевића.

У **В. Кикинди**: У књижари Јована Радака.

У **В. Бечкереку**: У књижари Ј. Грчића.

У **Земуну**: У књижари Ј. Карамата.

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.